سىما چيەن، بەن گۇ

«تارىخنامە. پەرغانە تەزكىرىسى»
«خەننامە. ۋۇيى چىك، خوچۇيىك تەزكىرىسى»

(پىكىر ئېلىش نۇسخىسى)

شىنجاڭ داشۆي ئىلمىي - تەتقىقات باشقارمىسى
24 تارىخ ماتېرىياللىرىنى تەرجىمە
قىلىش، تەھرىرلەش گۇرۇپپىسى

1983 - يىل ئىنۋار

كىرىش سۆز

24 تارىختا ئوتتۇرا ئاسىياغا دائىر ناھايىتى مول ماتېرىيال-
لار بار. بۇ ماتېرىياللار ئوتتۇرا ئاسىيا تارىخىنى تەتقىق قى-
لىشتا ئەڭ ئاساسلىق، ئەڭ سىستېمىلىق ھۆججەت خاراكتېرلىك
ماتېرىياللاردىن بىرى. جۇڭگو ئالىملىرى ۋە چەتئەل ئالىملىرى-
نىڭ ھەممىسى دېيەرلىك بۇ ماتېرىياللارغا ئىنتايىن ئەھمىيەت
بەرمەكتە. شۇنىڭ ئۈچۈن 24 تارىخنىڭ ئىچىدىكى ئوتتۇرا
ئاسىياغا مۇناسىۋەتلىك ماتېرىياللارنى تۈنجى قېتىم ئۇيغۇرچىغا
تەرجىمە قىلىپ نەشر قىلىش ئىنتايىن ئىلمىي قىممەتكە ئىگە
خىزمەت. ئۇ ئېلىمىزدە ئوتتۇرا ئاسىيا تارىخىنى تەتقىق قىلىشتا
ئىجابىي ھەسسە قوشقۇسى.

بۇ خىزمەتنى ئەمەلىلەشتۈرۈش ئۈچۈن ئۇنىۋېرسىتېتىمىزنىڭ
ئىلمىي تەتقىقات باشقارمىسى 1981 - يىلى ئىيۇندا 24 تارىخ-
نىڭ ئىچىدىكى ئوتتۇرا ئاسىياغا دائىر ماتېرىياللارنى رەتلەپ
تەرجىمە قىلىش گۇرۇپپىسىنى قۇردى. بىر مەزگىل ھازىرلىقتىن
كېيىن، مەكتەپ ئىچى ۋە تېشىدىكى مۇناسىۋەتلىك يولداشلارنى
تەكلىپ قىلىپ، ئالدى بىلەن «تارىخنامە»، «خەننامە»، «كېيىن-
كى خەننامە» ئىچىدىكى ئوتتۇرا ئاسىياغا مۇناسىۋەتلىك 22
پارچە، تەخمىنەن 100 مىڭ ھەرپچە كېلىدىغان تەزكىرە خاتى-
رىلەرنى تەرجىمىگە ئۇيۇشتۇردى. ھازىر بۇ تەرجىمە ئاساسەن
قولدىن چىقىپ تەھرىرلەش ئۈستىدە كېتىپ بارىدۇ.

بۇ خىزمەت ئاددىيلا يېزىق تەرجىمىسى بولماستىن، بەلكى چوڭ-
قۇر، كەڭ، تەتقىقات خاراكتېرىغا ئىگە خېلىلا مۇشكۈل خىزمەت-
تۇر. ئۇنىڭ ئۈستىگە تەجرىبىمىز كەم، خىزمىتىمىزدە جىددىي
ھەل قىلىشقا تېگىشلىك نۇرغۇن مەسىلىلەر بار. تەرجىمە ۋە تەھ-

ۋىرلەش ساپاسىنى ئېشىمۇ ئۇستۇرۇش ئۈچۈن «تارىخنامە»دىن
«پەرغانە تەزكىرىسى»، «خەننامە»دىن «ۋۇبى چىلىك، خوچۇيىلىك
تەزكىرىسى»نى باستۇق. شۇنىڭ بىلەن بىللە يولداشلىرىمىزنىڭ
پىكرىنى ئېلىش، ئىشلەش ئۇسۇلىمىزنى ياخشىلاش تەدبىرلىرىنى
مۇزاكىرە قىلىش ئۈچۈن، ساقلىنىۋاتقان مەسىلىلەرنى قىسقىچە
تونۇشتۇردۇق.

بۇ مەزگىلدىكى خىزمەت جەريانىدا، قەدىمقى خەنزۇ تىلىدا
يۈز بەرگەن بەزى قىيىنچىلىقلارنى ھەل قىلىشتا ئانچە قىينالمى-
دۇق. ئەمما ھېروگلىفلارنى ئوقۇشتا ئەمەل، يەر، مىللەت،
خانلىقلارنىڭ ئىسىملىرىنى تەرجىمە قىلىش، ئىزاھلاش ھەم ئۆز
دەۋرىدە مەلۇم بىر قېرىنداش مىللەتنىڭ تىلىدىن خەنزۇچىغا
تەرجىمە قىلىنغان سۆز - ئىبارىلەرنى ئەسلىگە قايتۇرۇشتا قىيىن-
چىلىققا دۇچكەلدۇق.

ھېروگلىفلارنى ئوقۇشتا قەدىم ۋە ھازىر چوڭ ئۆزگىرىشلەر بار.
ئەمما بىزدە بۇ ساھەگە خاس بىلىم كەم، بۇنى ھەل قىلىش چا-
رىسىنى ئىزدىشىمىز زۆرۈر.

24 تارىختا ئەمەل ئىسىملىرى ناھايىتى كۆپ. بۇ ئىسىم-
لارنى بىرلىككە كەلتۈرۈشكە توغرا كېلىدۇ. مەسىلەن، شاڭشۇ (دىۋان
بېگى) 尚书 دېگەن ئاتالغۇنى ئالساق، تۈرلۈك تارىخىي دەۋر-
لەردە خىزمىتى ئوخشاش ئەمەس؛ ئەينى بىر خىزمەت، مەسىلەن،
پۈتۈن مەملىكەت بويىچە ئەڭ ئالىي ھەربىي باشلىقنىڭ تارىخىي
دەۋرلەردىكى ئاتىلىشى ئوخشاش ئەمەس. شۇنىڭدەك، ئەمەللەر
تۈزۈمدە كۆپ ئۆزگىرىش بولغان. ئىككى خەن سۇلالىسى دەۋ-
رىنى ئالىدىغان بولساق، پادىشا جىڭدى ھەم پادىشا ۋۇدى دەۋ-
رىدىلا، ئىككى قېتىم چوڭراق ئۆزگىرىشلەر بولغان ئىدى. دېمەك،
ئەمەللەرنى بىرلىككە كەلتۈرۈشتە ئىككى خەن سۇلالىسىنىڭ ئوخ-
شاشمىغان دەۋرىدە ئەمەللەرنىڭ ئاتىلىشىمۇ ئوخشىمىغاچقا، قان-
داقسىگە قىلىپ توغرا ئىزاھلاشتا قىينالدۇق. بۇنى بىز ياخشى
ھەل قىلالمىدۇق. ئىككى خەن سۇلالىسى دەۋرىدىكى نۇرغۇن مۇ-
رەككەپ ئەمەللەرنى 3 تىپقا ئايرىش مۇمكىن. بىرىنچىسى، ئە-

مىللىي خىزمىتى بار ئەمەللەر، مەسىلەن، ۋەزىر، ھەربىي ۋەزىر، باش تەپتىش بېگى قاتارلىقلار؛ ئىككىنچىسى، دەرىجىسىنىڭ يۇقىرى - تۆۋەنلىكىنى بىلدۈرىدىغان ئۇنۋان — ئىككى خەن دەۋرىدە 20 دەرىجىلىك ئۇنۋان بار ئىدى. مەسىلەن: چوڭ تورە، قوۋۇق ئىچى تورىسى قاتارلىقلار. ئۈچىنچى، يۇقۇرقى ئىككى خىل ئەھۋالغا ئوخشىمايدىغان بەزى ناملار، مەسىلەن، ئالىپ چەۋەنداز سەنگۇن، ئوقيالىقلار سەنگۇنى، ئىلتىنج سەنگۇن، ھەركەتچان قوشۇنلار سەنگۇنى، شۇڭقار لەشكەر بېشى قاتارلىقلار. بۇلار ئەمەلمۇ ئەمەس، ئۇنۋانمۇ ئەمەس، پەقەت پادىشاتىڭ مەلۇم بىر سىپاھقا ۋاقىتلىق بەرگەن ئاتىغى، بىرىنچى خىلغا ئەمەل، ئىككىنچى خىلغا ئۇنۋان، ئۈچىنچى خىلغا نام (ئاتاق) ئىشلەتتۇق. مۇۋاپىقمۇ، ئەمەسمۇ، پىكىر سورايمىز.

ئەمەللەرنى تەرجىمە قىلىشتا مۇمكىن قەدەر ئۇيغۇر تىلىدىن شۇ ئەمەل ئىسمىنىڭ قارشىلىغىنى تېپىپ ئىشلەتتۇق. زادى مۇناسىپ ئاتالما تېپىلمىغاندا، مەنىسىنى تەرجىمە قىلىپ ئاندىن ئىزاھلىدۇق. تەرجىمە قىلغاندا ئۇيغۇرچە ئاتالمىلارنى ئىشلىتىشتىن تاشقىرى، ئەرەپچە، پارسچە ئەمەل ئىسىملىرىدىن پايدىلاندۇق. تىل جەھەتتىن بىرئاز مۇرەككەپلىشىپ كەتتى. قانداق قىلساق تېخىمۇ مۇۋاپىق بولىدۇ، يولداشلاردىن پىكىر سورايمىز.

ھازىر ئالدىمىزدا تۇرغان ئەمىلىي بىر قىيىنچىلىق يەر ئىسىملىرىنى تەرجىمە قىلىش ۋە ئىزاھلاش مەسىلىسىدىن ئىبارەت. بىز گەرچە مەملىكەت ئىچى ۋە تېشىدىكى تېمىمىزغا دائىر تەتقىقات نەتىجىلىرىدىن پايدىلانغان بولساقمۇ، سەۋىيىمىزنىڭ چەكلىكلىكى، ماتېرىياللارنىڭ ئازلىغى تۈپەيلى، بۇ تەلەپكە دىگەندەك جاۋاپ بېرەلمىدۇق. بەزى جايلارنىڭ ئىسمى (ياكى دۆلەت ئىسمى) مەسىلەن، 条支 (تەزىك)، 犁轩 (رىم) قاتارلىقلار ئۆزىدىن بېرى ئېنىق بىر تەرەپ قىلىنمىغىنى ئۈچۈن، بىزمۇ ئېنىق بىر نەرسە دىيەلمىدۇق. قىسقىغىنا ئىزاھ بېرىپ ئىشلىتىۋەردۇق.

24 تارىختىكى ماتېرىياللار ئىچىدە بەزى ئاتالمىلار ئۆز نۆۋىتىدە بەزى قېرىنداش مىللەتلەرنىڭ تىلىدىن (مۇھىم تۇر-

كېيىنكى سېستىمىسىدىكى تىللاردىن) خەنزۇچىغا ئاھاڭ تەرجىمىسى بويىچە ئېلىنغان. ئۇيغۇرچىغا تەرجىمە قىلىنغاندا بۇنداق سۆزلەرنى ئەسلىگە قايتۇرۇشقا توغرا كەلدى. بۇ ساھەدە بىز بىر قەدەر ئىلگىرىلەپ كۈچىمىزنىڭ يەتكىنىچە بەزى ئىلمىي تەتقىقات ۋە مۇھاكىمىلەر يۈرگۈزدۇق. مەسىلەن، ئۇيسۇنلارنىڭ پاشلىقى خەنزۇچىدا 昆莫 (كۇنمو) ياكى 昆密 (كۇنمى) دېيىلگەن. بۇ ئىسىمنى بىز "كۇنبەك"، "كۇنبېي" دەپ ئالدۇق. كېيىنكى ئىزدىنىشلەر بۇنىڭ توغرىلىقىنى ئىسپاتلىدى. مەسىلەن: زەكى ۋەلىدى توغاننىڭ «تۈركىي خەلقلەرنىڭ ئومۇمىي تارىخىغا كىرىش» ناملىق ئەسىرىنىڭ 159 - بېتىدە: "مىلادىيدىن ئىلگىرى ئوتتۇرا تەگرى تاغلىرىدا ياشىغان ئۇيسۇنلارنىڭ رەئىسلىرى كۇنبەك ياكى كۇنبېي دېيىلەتتى......" دەپ يېزىلغان. يەنە «تارىخنامە»، «پەرغانە تەزكىرىسى»نىڭ 3159 - بېتىدە 左谷蠡王 (زوگۇلى ۋاڭ) 右谷蠡王 (يوۋگۇلى ۋاڭ) دېگەن ئاتالمىلار چىقتى. قەدىمقى خەنزۇچىدە يۇۋلۇلى ۋاڭ، زوۋلۇلى ۋاڭ ئوقۇلىدىكەن. بۇ سۆزگە ئۇيغۇرچىدا مۇناسىپ قارشىلىق يوق. ئەگەر گۇلى ۋاڭ ئوقۇلسا، ئۇنىڭدا گۇلى — قول بولۇش مۇمكىن. دېمەك بۇ ئاتالما ئوڭ قول خان (خان، بەگ)، سول قول خان (خان، بەگ) بولغان بولىدۇ. تۈركىي خەلقلەرنىڭ ئەنئەنىۋى ئادەتلىرىگە ئۇيغۇن كېلىدۇ. بۇ ئاتالمىنى مۇشۇنداق بېكىتىپ ئىزاھلىدۇق. مۇندىن باشقا يەنە ئەمەل، كىشى ئىسىملىرىدا بۇرۇن ئىشلىتىلگەن بەزى ئاتالمىلارنى مۇۋاپىق تاپمىغانلىرىمىزغا تۈزىتىش كىرگۈزدۇق.

تەرجىمە جەريانىدا بەزى زۆرۈر ئىزاھلارنى (كارتىلارنى) ئىشلىدۇق. ئوخشىمىغان تىپتىكى كارتىلاردىمۇ نۇسخىلار بەردۇق. كەلگۈسى قەدەمدىكى خىزمەتلىرىمىزنىڭ ئوڭۇشلۇق يۈرۈشۈپ كېتىشى ئۈچۈن يولداشلىرىمىزنىڭ قىممەتلىك يولىيورۇقلىرىنى ۋە مەسلىھەتلىرىنى سورايمىز.

شىنجاڭ داشۆي ئىلمىي تەتقىقات باشقارمىسى 24 تارىخ

ماتېرىياللىرىنى تەرجىمە قىلىش - تەھرىرلەش گۇرۇپپىسى.

سىماچيەن

تارىخنامە

پەرغانە تەزكىرىسى

(پىكىر ئېلىش نۇسخىسى)

شىنجاڭ داشۈي ئىلمىي تەتقىقات باشقارمىسى 24 تارىخ ماتېرىياللىرىنى تەرجىمە قىلىش تەھرىرلەش گۇرۇپپىسى

1983 - يىلى غىنۋار

تەرجىمە مۇھەررىرلىرى: قاسىم ئارىشى
ھاجى ياقۇپ يۇسۇپى

تارىخنامە① 123 - جىلد

پەرغانە (大宛)② تەزكىرىسى 63

پەرغانە ۋەقەسى دەسلەپ جاڭ چيەن③ تەزكىرىسىدە كۆرۈلىدۇ.

---

① تارىخنامە 史记 (shǐjì)

ئاپتورى غەربىي خەن سۇلالىسى دەۋرىدە ياشىغان مەشھۇر تارىخچى سىماچيەن. ئەسەر جەمئىي 130 جىلد بولۇپ، مىلادىدىن بۇرۇن 91 — 104 - يىللاردا يېزىلغان تۈركىي قەۋملەر قەدىمقى زامان تارىخىنىڭ يىگانە مەنبەسى — تارىخنامە ھېسابلىنىدۇ.

② پەرغانە 大宛 (dàyuān)

غەربىي ئەلنىڭ قەدىمقى خانلىقلىرىدىن بىرى. ھازىرقى سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ پەرغانە ئويمانلىقىغا جايلاشقان، مەركىزى كۆشان شەھرى بولۇپ، چوڭ - كىچىك 70 تىن ئارتۇق شەھرى بار ئىدى. ئاھالىسى دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق قىلاتتى. ئۈزۈم، بېدىسى ۋە ئاتلىرى مەشھۇر ئىدى.

③ جاڭ چيەن 张骞 (zhāngqiān)

مىلادىدىن بۇرۇن 114 — ؟ يىللار. خەنجۇڭلۇق. مىلادىدىن بۇرۇن 139 - يىلى خەن پادىشاسى ۋۇدىنىڭ بۇيرۇقىغا بىنائەن چوڭ ياۋچىلارغا ئەلچىلىككە چىققان. بۇ سەپەردە پەرغانە، كانگا، چوڭ ياۋچى، باكترىيا قاتارلىق خانلىقلارغا بارغان. م. ب. 119 - يىلى ئىككىنچى قېتىم يەنە غەربىي ئەلگە — ئۇيسۇنلارغا ئەلچى بولۇپ بارغان ۋە نائىبىنى پەرغانە، كانگا، باكترىيا، ئارساكلارغا ئەۋەتكەن. خەن سۇلالىسى بىلەن ئوتتۇرا ئاسىيادىكى ھەر مىللەت خەلقلىرى ئارىسىدا سىياسىي، ئىقتىسادىي ۋە مەدەنىي مۇناسىۋەت ئورنىتىشقا ھەسسە قوشقان.

جاڭ چيەن خەنجۇڭدىن①. جيەنيۈەن② يىلنامىسى (مىلادىدىن بۇرۇن 135 — 140 - يىللار) دەۋرىدە ياساۋۇل بەگ③ بولغان. شۇ ۋاقىتلاردا پادىشا، ھۇندىن④ تەسلىم بولغان كىشىلەردىن سورىغىنىدا "ئۇلار: ھۇنلار ياۋچى⑤ خانىنى يېڭىپ، ئۇنىڭ باش سۆڭىكىنى شاراپ قاچىسى قىلغان. ياۋچىلار قېچىپ كەتكەن،

---

① خەنجۇڭ 汉中 (hànzhōng)

ۋىلايەت. م. ب. 312 - يىلى چىن سۇلالىسى دەۋرىدە تەسىس قىلىنىپ، دەريا نامىغا قويۇلغان. ۋىلايەت مەركىزى نەنجېڭ(南郑).

② جيەنيۈەن 建元 (jiànyuán)

1. خەن پادىشاسى ۋۇدىنىڭ يىلنامىسى (م. ب. 135 - 140 - يىللار).
2. خەن پادىشاسى ليۇچۇڭنىڭ يىلنامىسى (م. ب. 315 - 316 - يىللار).
3. جىن پادىشاسى كاڭدىنىڭ يىلنامىسى (م. ب. 343 - 344 - يىللار).
4. ئالدىنقى جىن پادىشاسى فۇجيەنىڭ يىلنامىسى (365 - 385 - يىللار).
5. جەنۇبى سۇلالە پادىشاسى چى گاۋدىنىڭ يىلنامىسى (479 - 482 - يىللار).
6. چاۋشيەن شىنرۇ بەگلىكى قاشىنبەگنىڭ — جىن يۈەنزۇڭنىڭ يىلنامىسى (536 - 550 - يىللار).

③ ياساۋۇلبەگ 卫尉 (wèiwèi)

ئۇرۇشقاق دۆلەتلەر دەۋرىدە تەسىس قىلىنغان ئەمەل. خەن سۇلالىسى دەۋرىدە 9 ۋەزىرلىك قاتارىغا كىرگۈزۈلگەن. خاسلا ساراي - ئوردا دەرۋازىلىرىنىڭ مۇھاپىزەت ئىشلىرىغا مەسئۇل ئىدى.

④ ھۇن، قۇن 匈奴 (xiōngnú)

جۇڭگونىڭ شىمالىدا ياشىغۇچى قەدىمقى مىللەتلەردىن بىرى. باتۇر (مودۇ، مەتە) تەڭرىقۇت بارلىق قەبىلىلەر (ئاساسەن تۈركىي قەبىلىلەر)نى بىرلەشتۈرۈپ، قوملۇقنىڭ شىمالى ۋە جەنۇبىدىن ئىبارەت كەڭ رايونلاردا ھۇن ئىمپېرىيىسىنى قۇرغان.

⑤ ياۋچى، يۈرتچى 月氏 (yuèzhī)

قەدىمقى مىللەتلەردىن. مىلادىدىن بۇرۇن IV. III. ئەسىرلەردە دۇخان بىلەن تىلەن (چىليەن) تاغلىرى ئارىلىقىدا ياشىغان چارۋىچى خەلق. م. ب. 176 - 177 - يىللىرى ھۇنلارنىڭ ھۇجۇمىغا ئۇچراپ، كۆپ قىسمى ئىلى دەريا ۋادىسىغا كۆچتى. بۇلار "چوڭ ياۋچى"لار دەپ ئاتالدى. كۆچمەستىن تىلەن تېغىغا كىرىۋېلىپ چياڭلارغا ئارىلىشىپ ماكانلاشقان ئازچىلىق ياۋچىلار "كىچىك ياۋچى"لار دەپ ئاتالدى.

خەن سۇلالىسىنىڭ پادىشاھى

خەن ۋۇدى (لىيۇ چې)

ئۇلار ھۇنلاردىن قىساس ئېلىشنى ئويلايدۇ. سىلەر ياۋچىلار بىلەن بىرلىكتە نېمىشقا ھۇنلارغا ھۇجۇم قىلمايسىلەر؟ دېگەن. خەن سۇلالىسى بۇ ۋاقىتتا ھۇنلارنى يوقىتىشقا تەييارلىق كۆرۈۋاتقان ئىدى. بۇ سۆزنى ئاڭلاپ ياۋچىلارغا ئەلچى ئەۋەتمەكچى بولغان. لېكىن، يول ھۇنلارنىڭ ئارىسىدىن ئۆتەتتى، شۇڭا ئۇ يەرگە ئەلچى بولۇپ بارالايدىغان ئادەم ئىزدىلىگەن. جاڭ چيەن ياساۋۇل بېگى سۈپىتى بىلەن ئەلچى بولۇپ ياۋچىلارغا بارماقچى بولغان. ئۇ تاغىسىنىڭ قۇلى گەنفۇ① بىلەن بىرلىكتە لۇڭشىدىن② يولغا چىققان. ھۇنلارنىڭ ئارىسىدىن ئۆتكەندە تۇتۇلۇپ قېلىپ، تەڭرىقۇتنىڭ ئالدىغا ئېلىپ بېرىلغان. تەڭرىقۇت: "ياۋچىلار بىزنىڭ شىمالىمىزدا، خەن سۇلالىسى③ نېمە

---

① گەنفۇ — 甘父 (gānfù)

بەزى ماتېرىياللاردا تاغىي (堂邑) فامىلە، گەنفۇ ئىسمى بولۇپ، ھۇنلۇق قۇل ئىدى دېيىلىدۇ. بەزى ماتېرىياللاردا تاغىي نامىسىدىن بىراۋنىڭ نەسلى ھۇن، گەنفۇ ئىسىملىك قۇلى دېيىلىدۇ.

② لۇڭشى — 陇西 (lǒngxī)

ۋىلايەت. ھازىرقى گەنسۇ (كەنسۇ) ئۆلكىسى لىنتاۋنىڭ جەنۇبىغا توغرا كېلىدۇ. لۇڭشەن تېغىنىڭ غەربىدە بولغاچقا، بۇنداق ئات قويۇلغان. م. ب. 280- يىلى تەسىس قىلىنغان.

③ خەن سۇلالىسى — 汉朝 (hàncháo)

م. ب. 206- يىلى ليۇباڭ تەرىپىدىن تەسىس قىلىنىپ، مىلادى 220- يىلغىچە جەمئىي 24 پادىشا 406 يىل سەلتەنەت سۈرگەن سۇلالە. جۇڭگو تارىخىدا بۇ سۇلالە ئەڭ كۈچلۈك فېئودال سۇلالە بولۇپ، تېررىتورىيىسى شەرقىي بىلەن جەنۇبىي دېڭىزغىچە؛ غەربىي بالقاش كۆلى، پەرغانە ئويمانلىقى، پامىرغىچە، غەربىي جەنۇبىي يۈننەن، گۇاڭشى بىلەن شىمالىي ۋە ئوتتۇرا ۋيېتنامغىچە؛ شىمالىي چۆل قۇملۇقىغىچە؛ شەرقىي شىمالىي چاۋشيەن يېرىم ئارىلىنىڭ شىمالىي قىسمىغىچە كېڭەيگەن بولۇپ، خەن پادىشالىرىدىن ۋۇدى دەۋرىدە ئاسىيانىڭ ئەڭ قۇدرەتلىك، گۈللەنگەن، كۆپ مىللەتلىك دۆلىتىگە ئايلىنىپ، ئاسىيا دۆلەتلىرى بىلەن قويۇق ئىقتىسادىي، مەدەنىي مۇناسىۋەت ئورناتقان سۇلالە ئىدى.

ئۈچۈن ئۇ يەرگە ئەلچى ئەۋەتمىدىكەن؟ بىز يۆي① بەگلىكىگە ئەلچى ئەۋەتمەكچى بولساق، خەن (سۇلالىسى) بۇنىڭغا ئۇنارمۇ؟" دېگەن ۋە جاڭ چيەننى ئون نەچچە يىل تۇتقۇن قىلغان، ئۆيلەپ قويغان، ئۇ بالىلىق بولغان، لېكىن جاڭ چيەن ئەلچىلىك دەستىكىنى قولدىن چۈشۈرمەي ئۆزىنىڭ خەن ئەلچىسى ئىكەنلىكىنى ئۇنتۇپ قالمىغان.

جاڭ چيەن ھۇنلارنىڭ ئىچىدە ئۇزۇن تۇرغاچقا، نازارەت بارا - بارا بوشاشقان، خىزمەتچىلىرى ۋە بالا - چاقىلىرىنى ئېلىپ ياۋچىلار ئېلىگە قاچقان. غەرپكە قاراپ بىرنەچچە ئون كۈن يول يۈرۈپ، پەرغانىگە بارغان. پەرغانە دۆلىتىنىڭ خانى خەن (سۇلالىسى)نىڭ باي ئىكەنلىكىنى ئاڭلىغان ۋە ئۇنىڭ بىلەن خېلى بۇرۇنلا دوستانە ئالاقە باغلىماقچى بولسىمۇ، لېكىن باغلىيالمىغان. شۇڭا جاڭ چيەننى كۆرۈپ خۇشال بولغان ۋە ئۇنىڭ نەگە بارىدىغانلىقىنى سورىغان. جاڭ چيەن: "مەن خەن ئەلچىسى، ياۋچىلارغا بارىمەن. يولنى ھۇنلار ئېتىۋالغانلىقتىن، تۇتۇلۇپ قېلىپ قېچىپ چىقتىم. خانىنىڭ ئادەم قوشۇپ ياۋچىلارغا ئاپىرىپ قويۇشلىرىنى ئۈمىت قىلىمەن. ئەگەر ئۇ يەرگە بېرىپ ۋەزىپەمنى ئادا قىلىپ قايتىپ كېتەلىسەم، خەن سۇلالىسى خان جاناپلىرىغا كۆپ مال - دۇنيا ئىنئام قىلىدۇ" دېگەن.

پەرغانە خانى بۇنىڭغا ماقۇل بولغان ۋە جاڭ چيەنگە يول

---

① يۆي 越 (yuè)
قەدىمقى مىللەتلەردىن. چىن ۋە خەن دەۋرىدىن بۇرۇن چاڭجياڭ دەرياسىنىڭ ئوتتۇرا ۋە تۆۋەن ئېقىمىنىڭ جەنۇبىغا تارقىلىپ ياشىغان كۆپ قەبىلىلىك خەلق. بېلىقچىلىق، ئوۋچىلىق، دېخانچىلىق، مەدەنچىلىك، سۇ تەقسىماتچىلىقى بىلەن داڭ چىقارغان. چىن، خەن دەۋرىدىن كېيىن ئۇزۇن زامان داۋام ئەتكەن تەرەققىيات جەريانىدا بىر قىسمى خەنزۇلارغا، يەنە بىر قىسمى بۈگۈنكى جۇاڭزۇ، لىزۇ، تەيزۇ قاتارلىق مىللەتلەرگە سىڭىپ كەتكەن.

ياشلىنغۇچى قوشۇپ كانگكا①غا يەتكۈزۈپ قويغان. ئۇلۇغ ياۋچـ
لار خانى هۇنلار تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلۈپ ئورنىغا ۋەلىئەهـ
خان بولغان ۋە باكتىرىيا②نى بويسۇندۇرۇپ هۆكۈمرانلىق قـ
ىلىۋاتقان ئىدى. (باكتىرىيانىڭ يېرى مۇنبەت، ئۇرۇش - تالاش
ئاز، تۇرمۇش خاتىرجەم ۋە كۆڭۈللۈك بولۇپ، ئۇنىڭ ئۈستىگە
خەن بىلەن بولغان ئارىلىقى يىراق بولغاچقا، ئالاقىسى كەم
ئىدى، ئۇلارنىڭ هۇنلاردىن ئۆچ ئېلىش نىيىتىمۇ يوق ئىدى.
جاڭ چيەن ياۋچىلاردىن چىقىپ باكتىرىيىگە بارغان، گەرچە ياۋ-
چىلار بىلەن كۆپ ئالاقىلىشىپ باقسىمۇ دىگەندەك جاۋاپ ئالال-
مىغان.

جاڭ چيەن بۇ يەردە بىر يىلدىن كۆپرەك تۇرۇپ قايتقان، ئۇ جەنۇبىي تاغ③ (قارا قۇرۇم تاغلىرى) بويلاپ چياڭلار④نىڭ ئارىسى بىلەن قايتقان ۋە يەنىلا هۇنلارنىڭ قولىغا چۈشۈپ، بىر يىلدىن ئۈشۈق تۇتقۇن بولغان. تەگرىقۇت ئۆلۈپ، سول قول

---

① قاڭقا، سوغدىيانا، كاڭگا 康居 (kōngjū)
غەربىي ئەلدىكى قەدىمقى خانلىق. شەرقى ئۇيسۇنغا، غەربى ئائورسىغا، جەنۇ-
بى چوڭ ياۋچىغا، شەرقىي جەنۇبى پەرغانىگە چېگرىداش بولۇپ، تەخمىنەن
بالقاش بىلەن كاسپىي ئارىلىقىغا توغرا كېلىدۇ.

② باكتىرىيا، باغتار 大夏(dàxià)
ئوتتۇرا ئاسىيانىڭ قەدىمقى خانلىقلىرىدىن بىرى، ئورنى هىندىقۇش تاغلىرى
بىلەن ئامۇ دەرياسىنىڭ يۇقۇرى ئېقىمىدا (بۈگۈنكى ئافغانىستاننىڭ شىمالى قىـ
سمىدا) جايلاشقان بولۇپ، ئەسلىدە ئىران ئىمپېرىيىسىنىڭ بىر مەمۇرى رايونى
ئىدى. تارىخنامىدە لەنشىچېڭ (蓝市城) كوكبالىق، موڭغۇل تارىخىدا بەلخ
دىيىلىدۇ.

③ جەنۇبىي تاغ 南山 (nánshān)
«تارىخنامە»نىڭ «پەرغانە تەزكىرىسى»دىكى جەنۇبىي تاغ — تىلەن (چىلـ
لىيەن)، ئالتۇنتاغ، قارا قۇرۇم تاغلىرىغا قارىتىلغان.

④ چياڭلار 羌 (qiāng)
جۇڭگودا ياشىغان قەدىمقى ئاز سانلىق مىللەتلەردىن بىرى. گەنسۇ، چىڭخەي
(كۆككۆل)، سىچۇەن ئۆلكىلىرىدە ياشىغان. هازىرقى تىبەتلىكلەرنىڭ ئەجدادى.

خان① تەڭرىقۇتزادىگە قارشى ئۇرۇش قىلىپ، ئۆزى خان بولغان،
ئەل ئىچىدە قالايمىقانچىلىق يۈز بەرگەن. جاڭ چيەن خۇن خو-
تۇنى ۋە تاڭيى گانفۇ بىلەن بىرلىكتە خەن سۇلالىسىگە قېچىپ
كەلگەن. خەن پادىشاسى جاڭ چيەنگە كېڭەش بېگى② تاڭيى
گانفۇغا ئەلچى بەگ③ مەنسۇۋى بەرگەن.

جاڭ چيەن ئىرادىلىك، كەڭ قوساق، سەمىمىي ئادەم ئىدى،
بەدەۋى يات قەبىلىلەر ئۇنى ياخشى كۆرەتتى. تاڭيى گانفۇ خۇن
ئىدى. ئۇ ئوقيا ئېتىشقا ماھىر بولۇپ، يولدا ئوزۇق تۈگەپ
ئامالسىز قالغاندا، قۇش ۋە ھايۋانلارنى ئېتىپ ئوزۇقلانغان-
دەسلەپ جاڭ چيەن يولغا چىققاندا ئۇلار يۈز نەچچە ئادەم
بولسىمۇ، 13 يىلدىن كېيىن ئاران ئىككى ئادەم قايتىپ كەلگەن.

جاڭ چيەن پەرغانە، ئۇلۇغ ياۋچى، باكتىرىيا، كانگلارغا ئۆز-
ى بارغان، ئۇنىڭ ئەتراپىدىكى 5 – 6 چوڭ دۆلەتلەرنىڭ
ئەھۋاللىرىنى باشقىلاردىن ئۇقۇپ، پادىشاغا: "پەرغانە خۇنلارنىڭ
غەربىي جەنۇبىدا، خەن سۇلالىسىنىڭ دەل غەربىگە جايلاشقان،
خەن سۇلالىسىدىن ئون مىڭ چاقىرىمچە كېلىدۇ. پەرغانىلىقلار-
نىڭ ئەجداتلىرى تۇراقلىق ماكان تۇتۇپ، ئاساسەن دېھقانچى-
لىق بىلەن شۇغۇللىنىپ، شال، بۇغداي تېرىيدۇ، ئۈزۈم شاراپلى-
رى ئىشلەپچىقىرىدۇ. ئارغىماق ئاتلىرى كوپ، ھەممىسى نەسىل-
لىك ئاتلار. شەھەر – قورغان، ئۆي – ئىمارەتلىرى بار،

---

①سول قول خان 左谷蠡王（zuǒgǔlìwàng）
خۇنلاردا يۇقۇرى دەرىجىلىك بەگلەر ئوڭ قول خان، سول قول خان دەپ
ئايرىلاتتى.

②كېڭەش بەگ 太中大夫（tàizhongdàfù）
ئوردا (دىۋان) مەسلىھەتچىسى.

③ئەلچى بەگ 奉使军（fèngshǐjūn）
ئەلچىلەر خىزمىتىدە چەت ئەللەرگە بارغان كىشى.

چوڭ - كىچىك شەھەرلىرى 70 تىن ئاشىدۇ. بىرنەچچە يۈز مىڭ ئاھالىسى بار. ئەسكەرلىرى ئاتلىق بولۇپ، ئات ئۈستىدە ئوقيا ئاتالايدۇ، نەيزىۋازلىق قىلالايدۇ. شىمالىدا كانگا، غەربىدە چوڭ ياۋچى، غەربىي جەنۇبىدا باكتىرىيا، شەرقىي شىمالىدا ئۈيسۇن①، شەرقىدە دەندان - ئويلىك②، ئۇدۇن (خوتەن)لەر③ بار. ئۇدۇننىڭ غەربىدە سۇ غەربكە ئېقىپ غەربىي كۆلگە④ قۇيۇلىدۇ؛ شەرقىدە سۇ شەرققە ئېقىپ، لوپنۇر⑤ كۆلىگە قۇيۇلىدۇ.

---

① ئۈيسۇن، ئاسىيانى

قەدىمقى مىللەت. دەسلەپ تىلەن (چىليەن) تېغى بىلەن دۇخۇان ئارىلىقىدا ماكانلاشقان. مىلادىدىن بۇرۇن 161 - يىلى ئەتراپىدا ئىلى دەرياسى، تېكەس دەرياسى ۋە ئىسسىقكۆل ئەتراپلىرىغا كۆچكەن. شىمالىي - جەنۇبىي سۇلالە (مىلادى 420 — 581 - يىللار) دەۋرىدە پامىرنىڭ شىمالىغا كۆچكەن، نوپۇسى 630 مىڭ ئىدى. قازاقلار ئىچىدە ھازىرمۇ ئۈيسۇن قەبىلىلىرى بار. مىلادى 938 - يىلىدا ئۈيسۇنلار لياۋ خانىدانلىقىغا باج - خىراج تۆلەيتتى.

② دەندان ئويلىك، ئۇزۇن تېغىر

كىرىيە دەرياسىنىڭ شەرقى، چىرىيە ناھىيىسىنىڭ شىمالىدىكى قۇملۇقتا خارابىسى بار.

于tián (yŭtián)

③ ئۇدۇن (خوتەن)

غەربىي ئەلنىڭ قەدىمقى دۆلەتلىرىدىن بىرى. ھازىرقى خوتەن ئەتراپلىرىغا جايلاشقان. خەلقى دېھقان، چارۋىچى، جۇجەم، كەندىر مول بولۇپ، قاشتېشى كۆپ چىقىدۇ. يېزىقى بار، غەربىي خەن دەۋرىدىلا بۇددىزم تارقالغان. مىلادى X ئەسىر قارا خانىلار دەۋرىدە ئىسلامىيەتنى قوبۇل قىلغان.

西海 (xīhǎi)

④ غەربىي كۆل

بۇ ئاتالما ھەققىدە تۆۋەندىكى رىۋايەتلەر بار: 1. پارس قولتۇقى، قىزىل دېڭىز، ئەرەبىستان دېڭىزى، ھىند ئوكيانىنىڭ غەربىي شىمالى قىسمى غەربىي كۆل دەپ كۆرسىتىلگەن؛ 2. غەربىي خەن دەۋرىنىڭ ئاخىرىدا چىڭخەي (كۆككۆل) غەربىي كۆل دەپ ئاتالغان؛ 3. شەرقىي خەن دەۋرىدە ئىچكى موڭغۇل قويۇن كۆلى ئەترابى غەربىي كۆل ۋىلايىتى دەپ كۆرسىتىلگەن؛ 4. باغراش كۆلى غەربىي كۆل دېيىلگەن؛ 5. ئوتتۇرا دېڭىز غەربىي كۆل دېيىلگەن، بۇيەردە ئارال كۆلى ياكى كاسپى دېڭىزى نەزەردە تۇتۇلسا كېرەك.

盐泽 (yǎnzé)

⑤ لوپنۇر كۆلى، تۇزلۇق كۆل، شورلۇق كۆل

تارىخنامىنىڭ پەرغانە تەزكىرىسىدە سۈيى شورلۇق بولغاچقا، لوپنۇر كۆلى تۇزلۇق (شورلۇق) كۆل دەپ ئاتالغان.

لوپنورنىڭ سۈيى يەر ئاستىدا ئاقىدۇ. ئۇنىڭ جەنۇبى-سېرىق دەريا① نىڭ مەنبەسى. قاش تېشى كۆپ چىقىدۇ. دەريا جۇڭگوغا ئاقىدۇ. روران②، قوس③ لارنىڭ شەھەر ۋە قورغانلىرى بار، لوپنورغا قارىمۇ-قارشى جايلاشقان. لوپنور بىلەن چاڭئەن④نىڭ ئارىلىقى 5 مىڭ چاقىرىم كېلىدۇ. ھۇنلارنىڭ غەربىتىكى كۆپچىلىك قەبىلىلىرى لوپنورنىڭ شەرقىدە بولۇپ، غەربىي گەنسۇدىدۇ.

---

① سېرىق دەريا 黄河 (huánghé)

كۆككۆلدىكى بايانقارا تېغىدىن ھاسىل بولغان. شەرققە ئېقىپ سىچۈەن، گەنسۇ، نىڭشيا، ئىچكى موڭغۇل، شەنشى، سەنشى، خېنەن قاتارلىق ئۆلكە-رايونلارنى بېسىپ ئۆتۈپ شەندۇڭنىڭ شىمال قىسمىدا بوخەي دېڭىزىغا قۇيۇلىدۇ. ئۇزۇنلۇقى 5464 كىلومېتىر.

② روران، رالۇراتا، كروراينا، پىشامشان 楼兰 (lóulán)

غەربىي ئەلنىڭ قەدىمىي خانلىقلىرىدىن بىرى. كېيىن پىشامشانغا ئۆزگەرتىلگەن. مىران ئەتراپلىرىغا توغرا كېلىدۇ.

③ قوس، قوش 姑师 (gūshī)

بۇ ئىسىم كۆلتېكىن ئابىدىسىدە قوسۇ، قوسۇ شەكلىدە يېزىلغان. كېيىن خەنزۇچە 车师 (chēshī) دەپ ئۆزگەرتىلگەن. بۇ، شۇ دەۋردە كۆچۈش، كۆچۈشى دەپمۇ ئوقۇلغان. مىلادىدىن بۇرۇن 70-يىلى پادىشاھ شۈەندى (م. ب. 73—49-يىللار) دەۋرىدە قوس — ئالدى قوس، ئارقا قوس دەپ ئىككىگە ئايرىلغان. ئالدى قوس بۈگۈنكى تۇرپاندىكى يارغول خارابىسى بولۇپ ئارقا قوس ئۈتۈنساي (جىمسارنىڭ جەنۇبىدىكى تاغ)دا ئىدى.

④ چاڭئەن 长安 (cháng'ān)

مەملىكىتىمىزنىڭ قەدىمىي پايتەختلىرىدىن بىرى. مىلادىدىن بۇرۇن 202-يىلى ئاھىيە تەسىس قىلىنىپ، 7 يىلدىن كېيىن پايتەختكە ئۆزگەرتىلگەن. نۇرغۇن سۇلالىلەر بۇ شەھەرنى ئۆزلىرىنىڭ پايتەختى قىلىشقان. ئورنى شەنشى ئۆلكىسى شىئەن شەھرىنىڭ جەنۇبى قىسمىدا بولۇپ، ۋېي دەرياسى تۈزلەڭلىكىنىڭ جەنۇبى قىرغىقى چىنلىڭ تېغىنىڭ شىمال ئېتىكى ئارىلىقىغا جايلاشقان.

كى سەددىچىن①غا يېتىپ بارىدۇ، جەنۇبىي چىياڭلار ئېلىگە تۇتۇشۇپ، خەن سۇلالىسى بىلەن بىرلا يول ئايرىپ تۇرىدۇ.

ئۇيسۇنلار پەرغانىنىڭ شەرقىي شىمال تەرىپىدە تەخمىنەن ئىككى مىڭ چاقىرىم كېلىدىغان يەرگە جايلاشقان، چارۋىچى ئەل، ئوتلاق قوغلىشىپ كۆچۈپ يۈرىدۇ. ئۆرپ - ئادەتلىرى هۇنلارغا ئوخشاش. بىرنەچچە تۈمەن ئەسكىرى بولۇپ، جەسۇر، جەڭگىۋار خەلق. بۇرۇن هۇنلارغا قارىغان، كۈچەيگەندىن كېيىن هۇنلارنىڭ نازارىتىنىلا قوبۇل قىلىپ (هۇن تەڭرىقۇتلىرىنى) زىيارەت قىلماس بولۇۋالغان.

كاڭگا پەرغانىنىڭ غەربىي - شىمالىدىن ئىككى مىڭ چاقىرىم

---

① سەددىچىن 长城 (chángchéng)

جۇنگو، ئۇرۇشقاق دۆلەتلەر دەۋرىدە بەگلىكلەر ئۆز ئارا مۇداپىئە يۈزىسىدىن جۇغراپىيە ئورنى مۇھىم يەرلەرگە ئۇزۇن قورغانلار سالغان. مىلادىيىدىن بۇرۇن 657 - يىلى چۇ بەگلىكىدە قورغان سالغانلىق ھەققىدە «زوجۇەن تەزكىرىسى»دە خاتىرىلەر بار. بۇ سەددىچىننىڭ دەسلەپكى قىسمىنى قۇرۇلۇشى. ئۇرۇشقاق دۆلەتلەر دەۋرىدە چى، چۇ، يەن، جاۋ، چىن ۋە جۇڭشەن قاتارلىق بەگلىكلەر ئارقىمۇ - ئارقا سېپىل سېلىشقا باشلىغان. چىن شىخۇاڭ 6 بەگلىكنى (دۆلەتنى) يوقىتىپ مەملىكەتنى بىرلەشتۈرگەندىن كېيىن، شىمالدىكى هۇنلارنىڭ تاجاۋۇزىنى توسۇش ئۈچۈن، مىلادىيىدىن بۇرۇن 214 - يىلى چىن، جاۋ، يەنلەردىن ئىبارەت 3 بەگلىكنىڭ شىمالدىكى سېپىللىرىنى رېمونت قىلىپ تۇتاشتۇرغان، شۇنىڭ بىلەن غەربتە لىنتاۋ (بۈگۈنكى گەنسۇ ئۆلكىسىنىڭ مىنشيەن ناھىيىسى)دىن باشلاپ، شىمالدا يىنشەنگىچە، شەرقتە لياۋدۇڭغىچە تۇتاشتۇرۇلغان. بۇنىڭغا ئادەتتە "تۈمەن يوللۇق ئۇزۇن سېپىل" دېيىلگەن. كېيىن خەن، شىمالىي ۋېي، چى، شىمالىي جوۋ، سۈي سۇلالىلىرى دەۋرىدە شىمالدىكى كۆچمەن چارۋىچى مىللەتلەرگە چېگرىداش بولغان يەرلەرگىمۇ سېپىل سوقۇلغان. مىڭ سۇلالىسى دەۋرىدە تاتارلار، ئويراتلارنىڭ بېسىپ كىرىپ پاراكەندىچىلىك سېلىشىدىن مۇداپىئە كۆرۈش ئۈچۈن مىلادى 1368 — 1620 - يىللىرىغىچە ئىلگىرى - ئاخىر 18 قېتىم رېمونت قىلىنغان. غەربتە جيايۈگۈەندىن شەرقتە شەنخەيگۈەنگىچە "چېگرا تام" دېيىلگەن. جەمى ئۇزۇنلۇقى 6700 كىلومېتىر كېلىدۇ. بەزى يەرلىرىنىڭ ئېگىزلىكى 8.5 مېتىر، كەڭلىكى 6.5 مېتىر، ئۈستىنىڭ كەڭلىكى 5.7 مېتىر بولۇپ، قوۋۇقتىنىڭ ئېگىزلىكى 1 مېتىر كېلىدۇ. دۇنيا تارىخىدا ئەڭ زور قۇرۇلۇشلاردىن بىرى ھېسابلىنىدۇ.

كېلىدۇ. كوچمەن دۆلەت بولۇپ، ئۆرپ - ئادەتلىرى ياۋچىلارغا ئوخشاپ كېتىدۇ. 80 - 90 مىڭچە ئەسكىرى بار، پەرغانە بىلەن خوشنا. ئۆزى كىچىك دۆلەت بولغاچقا، جەنۇبىنى ياۋچىلار، شىمالىنى ھۇنلار كونترول قىلىۋالغان.

ئائورسى① كاڭگاننىڭ غەربىي - شىمالىدىن ئىككى مىڭ چاقىرىم كېلىدىغان يەرگە جايلاشقان، كوچمەن ئەل، ئۆرپ - ئادەتلىرى ئاساسەن كاڭگالىقلارغا ئوخشايدۇ. يۈز نەچچە مىڭ ئەسكىرى بار. يېرى چەكسىز - بىپايان سۇ بويىغا جايلاشقان، كاسپىي دېڭىزى② بولۇشى ئېھتىمال.

ئۇلۇغ ياۋچىلار پەرغانە غەربىدىن 2 - 3 مىڭ چاقىرىم ئارىلىقتا بولۇپ، ئامۇ③ دەرياسىنىڭ شىمالىغا جايلاشقان. جەنۇبى باكتىرىيا، غەربى ئارساك④، شىمالى كاڭگاغا تۇتاش. كوچ-

---

奄蔡 (ānsài) ① ئائورس، ئالان، ئەنسەي

سوغدلارنىڭ قەدىمىي ئىسمى دېگۈچىلەرمۇ بار. ئۇ دەۋردىلا بۇلار شىمالىي كاپكاز، دون دەرياسىنىڭ تۆۋەنكى ئېقىمىدا ياشىغان تۈركىي قەۋملەر ئىدى.

北海 (běihǎi) ② كاسپىي دېڭىزى

1. جۇڭچيۇ، ئۇرۇشقاق دۆلەتلەر دەۋرىدە بوخەي دېڭىزى — بېيخەي دېيىلگەن؛
2. تارىخنامە «پەرغانە تەزكىرىسى»دىكى بېيخەي كاسپىي دېڭىزىغا قارىتىلغان؛
3. خەننامە «سۇۋۇ تەزكىرىسى» دىكى بېيخەي بايقال كۆلىنى نەزەردە تۇتىدۇ.
4. بەزى كىتابلاردا بالقاش كۆلىگە بېيخەي دەپ ئىشارە قىلىنغان.
5. ئاتلانتىك ئوكياننىڭ قىرغىقىدىكى يەنى بىرىتانىيە ئارىلى بىلەن ياۋروپا قۇرۇقلۇقى ئارىسىغا ئورۇنلاشقان دېڭىز.

妫水 (wèishuǐ) ③ ئامۇ دەريا

ئەرەبلەر جەيھۇن دەپ ئاتايدۇ. تارىخنامە يېزىلغان دەۋرلەردە ۋېيشۈي دېيىلسە، بۈگۈن خەنزۇچىدە (阿母河Amǔhē) دېيىلىدۇ.

安息 (ānxī) ④ ئارشاك (پاتىيا، پارتىيە)

غەربىي ئاسىيانىڭ قەدىمقى دۆلىتى. ئەسلىدە ئىراننىڭ بىر ھەۋزى ئۆلكىسى، كېيىن ئىسكەندەر ئىمپېرىيىسىگە قارىغان. م. ب. 247 - 249 - يىللىرى مۇستەقىل بولۇپ، ئارساكىس I خان بولغان. م. ب. II ئەسىرنىڭ كېيىنكى يېرىمىدا پۈتۈن ئىران ئېگىزلىكى، ماۋەرائۇننەھر ۋادىسى ئارشاكقا قارىغان.

ھۇن تەڭرىقۇتى باتۇر (مودۇ) خان

ئىشلىگۈچى: غازى ئەھمەت

-يەنچى دۆلەت بولۇپ، ئىچارۋىغا ئەگىشىپ كۆچۈپ يۈرىدۇ. ئۆرپ ئا-
ئادەتلىرى ھۇنلارغا ئوخشاش. ئىككى يۈز مىڭچە ئەسكى-
رى بار. ئۇلار كۈچەيگەن دەۋردە ھۇنلارغا سەل قارىغان. با-
تۇر① (مودۇ) تەڭرىقۇت بولغاندىن كېيىن، ئەسكىرىي يۈرۈش
قىلىپ ياۋچىلارنى تارمار قىلغان. روشات② ھۇنلارغا تەڭ-
رىقۇت بولغاندىن كېيىن، ياۋچىلارنىڭ خانىنى ئۆلتۈرۈپ، باش
سۆڭىكىنى شاراب قاچىسى قىلغان. ياۋچىلار دەسلەپ دۇخان③
بىلەن چىلىيەن④ تاغلىرى ئارىلىقىغا جايلاشقان. ھۇنلاردىن يې-

---

① باتۇر (مودۇ، مەتە) 冒顿 (Mòdú)

م. ب. 174 — ؟ يىللار. ھۇن تەڭرىقۇتى. مىلادىيە 209 - يىلى ئاتىسى تۈمەن قاغاننى ئۆلتۈرۈپ، ئۆزى ھۆكۈمدار بولغان. ئىچكى قىسمىنى ئوڭشاپ ھەربىي دىكتاتورلۇق تۈزۈم ئورناتقان: شەرقتە باشقا ھۇن قەبىلىلىرىنى ئۆز ئىتائىتىگە ئېلىپ، غەربتە ياۋچىلارنى قوغلىغان. روۋران، ئۇيسۇن، ئوغۇزلارنى ھەم ئەتراپىدىكى 26 بەگلىكنى (خانلىقنى) ئىگەللىگەن. شىمالدا تېلۇسلارنى، جەنۇبتا لۇفەن، بەيياڭ رايونلىرىنى بويسۇندۇرۇپ، چىن سۇلالىسىنىڭ تېرىتورىيىسىگە كىرىپ، سېرىق دەريانىڭ جەنۇبىدىكى خېتاۋ ئەتراپلىرىغىچە بېسىپ كىرگەن ۋە ئىنتايىن كۈچەيگەن. غەربىي خەن سۇلالىسىنىڭ دەسلەپكى يىللىرىدا باتۇر تەڭرىقۇت دائىم دىڭگودەك جەنۇبقا تاجاۋۇز قىلىپ، غەربىي خەن فېئودال سۇلالىسىگە كۈچلۈك تەھدىت سالغان.

② روشات تەڭرىقۇت 老上单于 (lǎoshàngchányú)

ھۇن ھۆكۈمدارلىرىدىن بىرى.

③ دۇخان، داكشاتا، دەشت 敦煌 (dōnhuáng)

گەنسۇ ئۆلكىسىنىڭ غەربىي قىسمى، دائخې دەرياسى ۋادىسىغا جايلاشقان، شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىغا چېگرىداش. شەھەردىن شەرقىي جەنۇبتا 25 كىلومېتر يەردە مىڭ ئۆي بولۇپ IV ئەسىردىن XIV ئەسىرگىچە بولغان مىنىياتورلار، ئويما - نەقىشلەر قاتارلىق سەنئەت بۇيۇملىرى بار.

④ تىلەنتاغ، چىلىيەن تېغى، تەڭرى تاغ 祁连山 (qíliánshān)

ھۇنلار تەڭرى تېغى دەپ ئاتىغان. گەنسۇ ئۆلكىسىنىڭ شەرقىي شىمالىي قىسمىدىكى چېگرا تاغلىق يەرلەرنىڭ ئومۇمىي نامى. تار مەنىدىكى تىلەنتاغ ئەنە شىمالدىكى بىر تارمىقى. بۇ تەڭرى تېغىنى شىنجاڭدىكى تەڭرى تېغىدىن ئايرىم مەنىدە چۈشىنىش كېرەك.

يېڭىلگەندىن كېيىن يىراقلارغا كوچۈپ پەرغانىدىن ئۆتۈپ، غەربتە باكتىرىياغا ھۇجۇم قىلغان ۋە ئۇنى بويسۇندۇرغان، پايتەختىنى ئامۇ دەرياسىنىڭ شىمالىغا قۇرۇپ، خان ئوردىلىرى بىنا قىلغان. ئۇندىن باشقا يىراقلارغا كۆچەلمەي جەنۇبىي تاغقا قېچىپ بېرىپ چياڭلارنىڭ ھەمايىسىگە كىرگەن ئاز تۈركۈمدىكى ياۋچىلار "كىچىك ياۋچىلار" دەپ ئاتالغان.

ئارساك (پاتىيا) ئۇلۇغ ياۋچىلارنىڭ غەربىدىن بىرنەچچە مىڭ چاقىرىم كېلىدۇ. يەرلىك خەلقى دېھقانچىلىق قىلىپ، شال، بۇغداي تېرىيدۇ، ئۈزۈم شارابى ئىشلەپچىقىرىدۇ. شەھەر قۇرۇلۇشلىرى پەرغانىگە ئوخشاپ كېتىدۇ. بىرقانچە يۈز چوڭ - كىچىك شەھەرلىرى بولۇپ، مەيدانى بىرنەچچە مىڭ چاقىرىم كېلىدۇ. ئەڭ چوڭ دۆلەت ھېسابلىنىدۇ. ئۇ ئامۇ دەرياغا قاراپ تۇرىدۇ. سودا بازارلىرى بولۇپ، ئاھالىسى سودىگەرچىلىك قىلىدۇ. ھارۋا ياكى كېمىلەردىن پايدىلىنىپ، يېقىن ئەتراپتىكى دۆلەتلەرگە ياكى بىرنەچچە مىڭ چاقىرىم يىراقتىكى جايلارغا بېرىشىدۇ. كۈمۈش تەڭگە خەجلىشىدۇ. تەڭگىلىرىدە خانلىرىنىڭ باش رەسمى بولۇپ، خانلىرى ۋاپات قىلسا، پۇللىرىمۇ ئۆزگەرتىلىدۇ. يېڭى تەڭگىلىرىگە يېڭى خانلىرىنىڭ باش رەسمى قۇيدۇرۇلىدۇ. ئارساكلارنىڭ يېزىقى توغرىسىغا تېرىلەرگە يېزىلىدۇ. ئۇلارنىڭ غەربىدە تاجىك (تەزىك)①، شىمالىدا ئائورسى، رىملەر② بار.

条支 (tiáozhī) ①تاجىك، تەزىك

"تاجىك" سۆزى ئەسلىدە ئەرەب ـ"تاي" قەبىلىسى ئىسمىدىن ئېلىنغان ۋە ـ"ئەرەبلەر" مەنىسىدە قوللىنىلغان بىر ئىسىم. تۈركىي خەلقلەر ئەرەبلەرگە ۋە مۇسۇلمانلارغا ـ"تاجىك، تەزىك" دېگەندەك خەنزۇلار ـ大食 داشى ياكى 条支 تياۋجى دەپ ئاتىغان ئىدى. ھەر ئىككى سۆز تاجىك سۆزىنىڭ خەنزۇچە ترانسكرىپسىيىسى. كېيىنچە ئەرەبلەر ۋە ئۇلار بىلەن غەربتىن كەلگەن ئىرانلىق قەۋملەرنىڭ ھەممىسى پارىسچە سۆزلەشكەنلىكلىرى ئۈچۈن "تاجىك" ئىسمى "فارس" مەنىسىدە قوللىنىلىدىغان بولدى. بۇ ئاتالما ھەققىدە جۇڭگو ۋە چەتئەل ئالىملىرىنىڭ قاراشلىرى ھەرخىلدۇر.

犁轩 (líxuān) ②رىم رۇم، ئۇرۇم

قەدىمقى رىم ئىمپېرىيىسى

تاجىك ئارساكىنىڭ بىرنەچچە مىڭ چاقىرىم غەربىدە بولۇپ، غەربىي دېڭىزغا① قاراپ تۇرىدۇ. كىلىماتى ئىسسىق ۋە نەم، دېھقانچىلىقنى ئاساس قىلىپ، شال تېرىيدۇ. بۇ ئەلدە بىرخىل چوڭ قۇش (تۆگە قۇش) ياشايدۇ، تۇخۇمى كىچىك كوزىدەك چوڭ بولىدۇ. خانلىقنىڭ نوپۇسى كۆپ. خانىنىڭ ئاستىدا كىچىك خانلىرى بار. ئارساك ئۇنىڭغا قارايدۇ، قارام يات دۆلەت ھېساپلىنىدۇ. بۇ ئەلنىڭ خەلقى سېھىرگەرلىكنى ياخشى كۆرىدۇ. ئارساكىنىڭ مويسىپىتلىرى: "تاجىك دىيارىدا روشۇي② ناملىق دەريا بار. غەربتىكى خان ئانىنى③ كۆرگەن كىشى يوق" دەيدىكەن.

西海 (xihǎi)　① غەربىي دېڭىز

«تاغ ـ دەريالار قامۇسى» (山海经) بۇ دېڭىزنىڭ ھەقىقىي ئورنىنى دەپ بەرمەيدۇ. كېيىنكى زامانلاردا جۇغراپىيە ئىلىملىرىنىڭ كېڭىيىشى بىلەن كۆپ ئورۇنلار غەربىي دېڭىز دەپ كۆرسىتىپ بېرىلىدىغان بولدى. تارىخنامە «پەرغانە تەزكىرىسى» دە: "خوتەننىڭ غەربىدە سۇلارنىڭ ھەممىسى غەربكە ئېقىپ، غەربىي دېڭىزغا قۇيۇلىدۇ" دېيىلگەن. بۇ غەربىي دېڭىز كاسپىي دېڭىزى ئەمەس. «خەننامە» دە: "تەزىك دۆلىتى غەربىي دېڭىزنىڭ بويىدا" دېگەن جۈملىدىكى غەربىي دېڭىز بەسرە قولتۇقى، قىزىل دېڭىز، ئەرەبستان دېڭىزى ۋە ھىند ئوكيانىنىڭ غەربىي شىمالىي قىسمىغا قارىتىلغان. بەزى كىتابلاردا باغراش كۆلى ۋە ئوتتۇرا دېڭىز غەربىي دېڭىز دەپ كۆرسىتىلگەن.

弱水 (ruòshuǐ)　② روشۇي

رىۋايەتلەرگە كۆرە قارا قۇرۇم تاغلىرىدىكى بىر دەريانىڭ ئىسمى.

西王母 (xīwángmǔ)　③ غەربىي خان ئانا

ئەپسانىۋىي مەسەللەردىكى شەخس. "تىللا ئانا"، "خان ئانا" ياكى "غەربىي موما" ھەم دېيىلىدۇ. «تاغ ـ دەريالار قامۇسى» دا قاپلان قۇيرۇقلۇق، يولۋاس چىشلىق، ھۆشقىرىيدىغان ئاجايىپ بىر مەخلۇق قىلىپ كۆرسىتىلگەن. «مۇتيەنزى تەزكىرىسى» دە ھېلىم، غەزەلخان بىر ئايال قىلىپ تەسۋىرلەنگەن. «خەن سۇلالىسى ئىچ تەزكىرىسى» دە تەخمىنەن 30 ياشلار ئەتراپىدىكى گۈزەللىكتە دۇنيادا تەڭدىشى يوق بىر مەلىكە كۆرسىتىپ، 3 مىڭ يىلدا بىر قېتىم پىشىدىغان يېمى (خاسىيەتلىك) شاپتۇلنى خەن پادىشاسى ۋۇدىغا ھەدىيە قىلغانلىقى يېزىلغان. «ئىلاھلار غەيرى خاتىرىسى» دە ئۇنىڭغا بىر ھەمرا — شەرقىي خانبەگ ئوبرازى يارىتىلىپ يىلدا بىرلا قېتىم كۆرۈشىدىغانلىقى قەيد قىلىنغان. كېيىنكى زامانلاردا رومان ۋە تىياتىرلاردا "ھىكمەتلىك كولدىكى تىللا ئانا" (بۇ كۆل قاراقۇرۇم تاغلىرىدا ئىمىش) دەپ ئاتالغان.

مىڭ ئىككى جەنۇبىدىن غەربىي پەرغانىنىڭ (باغتار) "باكتىرىيە ر.
نەچچە يۈز چاقىرىم كېلىدۇ. ئامۇ دەرياسىنىڭ جەنۇبىغا جايلاش-
قان. يەرلىك خەلقى ئۆزلىرى زامانلاردىن بېرى شەھەرلەردە يا-
شايدۇ. ئۆرپ-ئادەتلىرى پەرغانىلىقلارغا ئوخشاپ كېتىدۇ.
خان-بەگلىرى يوق، شەھەر-كەنتلىرىدە كىچىك بەگلىرى
بار. ئۇلارنىڭ ئەسكەرلىرى ئاجىز بولۇپ، جەڭدىن قورقىدۇ.
خەلقلىرى سودىگەرچىلىككە ماھىر. ئۇلۇغ ياۋچىلار غەربكە كۆچ-
كەن ۋاقتىدا باكتىرىيانى مەغلۇپ قىلىپ، ئۆزلىرىگە بويسۇندۇر-
غان. باكتىرىيانىڭ خەلقى كۆپ، بىر مىليوندىن ئاشىدۇ. پاي-
تەختى كوكبالىق① بولۇپ، تۈرلۈك بۇيۇملار ئېلىپ-سېتىلىدۇ.
شەرقىي جەنۇبىي ھىندىستانغا② تۇتىشىدۇ" دېگەن.

جاڭ چيەن: "مەن باكتىرىيادا چيۇڭ③ تېغىنىڭ بامبۇك ھاسى-
سى، شۇ④ (سىچۈەن) رەختلىرىنى كۆردۈم. بۇ نەرسىلەرنىڭ

兰市城 (lánshìchéng) ① كوكبالىق

باكتىرىيە (باغتار)نىڭ مەركەز شەھىرى.

身毒 (shēndú) ② ھىندىستان، ئەنەتكەك

تارىخنامە، جۇڭگو تارىخىدىن تاللانمىلاردا ئۇچرايدۇ، خەنزۇچە تيەنجۇ، يۈەندۇ، قەدىمقى ئۇيغۇر سۆزلۈكىدە ئەنەتكەك دەپ ئېلىنغان. ئاسىيانىڭ قەدىمىي دۆلەتلىرىدىن بىرى. ئورنى جەنۇبىي ئاسىيادا بولۇپ، جۇڭگو، بىرما، بىنگال، بۇتان، سىككىم، نېپال، پاكىستان قاتارلىق دۆلەتلەر بىلەن چېگرىداش.

邛 (qióng) ③ چيۇڭ

1. سىچۈەندە بىر تاغنىڭ ئىسمى.

2. خەن سۇلالىسى دەۋرىدە غەربىي جەنۇپتا ياشايدىغان ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ بىرى.

蜀 (shǔ) ④ شۇ

1. قەدىمقى مىللەت ۋە دۆلەت ئىسمى، ھازىرقى سىچۈەننىڭ ئوتتۇرا قىسمىنىڭ سەل غەربى. مىلادىدىن بۇرۇن 316-يىلى چىن سۇلالىسى ئۆزىگە قوشۇۋېلىپ، شۇ ۋىلايىتى دەپ ئاتىغان.

2. ئۈچ دۆلەت دەۋرىدە لىيۇبېي تەسىس قىلغان شۇخەن دۆلىتىنىڭ ئىسمى.

3. سىچۈەن ئۆلكىسىنىڭ قىسقارتىلغان نامى.

نەدىن كەلگەنلىكىنى سورىدىم. باكتىرىيىلىكلەر: "سودىگەرلىرى-
مىز ھىندىستاندىن سېتىۋېلىپ كەلگەن، ھىندىستان باكتىرىيى-
نىڭ شەرقىي جەنۇبىدىن تەخمىنەن بىرنەچچە مىڭ چاقىرىم
كېلىدۇ، ئۇ يەرنىڭ خەلقى ئۇزۇن زامانلاردىن بېرى ئولتۇراق
ھاياتتا ياشاپ كەلگەن، ئېلىنىڭ مەيدانى پەرغانىگە تەڭ كېلىدۇ،
لېكىن يېرى ئويمان، ئىقلىمى نەم، قاتتىق ئىسسىق بولىدۇ، ئۇ
يەردىكى ئادەملەر پىلغا مىنىپ جەڭ قىلىدۇ، ئۇ دۆلەت دېڭىز-
غا يانداشىپ تۇرىدۇ" دېگەن. يەنە: "مۆلچەرىمچە باكتىرىيا
خەن سۇلالىسىدىن بىر تۈمەن ئىككى مىڭ چاقىرىم يىراقلىقتا
بولۇپ، خەن سۇلالىسىنىڭ غەربىي جەنۇبىغا توغرا كېلىدۇ. ھىن-
دىستان دۆلىتى باكتىرىيىنىڭ بىرنەچچە مىڭ چاقىرىم شەرقىي-
جەنۇبىغا جايلاشقان. شۇ (سىچۈەن) مەھسۇلاتلىرىنىڭ بولۇشىغا
قارىغاندا، ئۇلار شۇ (سىچۈەن) دىن يىراقتا بولمىسا كېرەك.
ھازىر باكتىرىيىگە ئەلچى ئەۋەتىدىغان بولساق، چياڭلارنىڭ
ئىچى بىلەن ماڭدۇ. بۇ يول ناھايىتى خەتەرلىك ۋە مۇشكۈل،
چياڭلار ئۆتكۈزمەيدۇ. سەلغىنا شىمال بىلەن مېڭىشقا توغرا كەل-
سە، ھۇنلار تۇتقۇن قىلىدۇ. شۇ (سىچۈەن) دىن ئۆدۈل يول
بار، بۇلاڭچىلارمۇ يوق" دېگەن.

پادىشا پەرغانە ھەمدە باكتىرىيا، ئارساك قاتارلىق دۆلەتلەر-
نىڭ چوڭ دۆلەتلەر ئىكەنلىكىنى، ئۇلاردا قىزىقارلىق نەرسىلەر
كۆپ، خەلقىنىڭ ئۇزۇن زاماندىن بېرى ئولتۇراقلىشىپ كېلىۋات-
قانلىقىنى، ئاساسەن جۇڭگوغا ئوخشاش دېھقانچىلىق قىلىدىغانلىقىنى،
لېكىن ئەسكىرىي كۈچىنىڭ ئاجىزلىقىنى، خەن سۇلالىسىنىڭ
مەھسۇلاتلىرىنى ئەتىۋا كۆرىدىغانلىقىنى، ئۇلارنىڭ شىمالىدا
ئۇلۇغ ياۋچىلار، كانگالارنىڭ بارلىقىنى، ھەربىي جەھەتتە ئۇلار-
نىڭ كۈچلۈك ئىكەنلىكىنى، مال - دۇنياغا قىزىقتۇرۇپ جەلپ
قىلىپ، خەن سۇلالىسىگە قارىتىش كېرەكلىكىنى، ئۇلارنى سىلىق-
چە بېقىندۇرالىغاندا، خەن سۇلالىسىنىڭ زېمىنىنى تۈمەن چاقى-

ۋىم يەرلەرگىچە كېڭەيتكىلى بولىدىغانلىقىنى، تىلىدىن - تىلىغا تەرجىمە قىلىش ئارقىلىق يىراق يەرلەردىكى يات ئەللەرگىمۇ خەن سۇلالىسىنىڭ شانۇ - شەۋكىتىنى كەڭ تارقىتىشقا بولىدىغانلىقىنى ئاڭلاپ، جاڭ چيەننىڭ گەپلىرىنى ئورۇنلۇق تېپىپ خۇشاللىق بىلەن ماقۇل كۆرگەن. شۇنداق قىلىپ شۇ (سىچۈەن) چيەنۋېي① ئىككى ۋىلايەتتىن جەتتەللەرگە ئەلچىلەر ماڭدۇرۇش توغرىسىدا جاڭ چيەنگە بۇيرۇق بەرگەن. ئەلچىلەر تۆت يولغا بۆلۈنۈپ تەڭلا يولغا چىققان. ماڭ②، زو③، شى④، چيۇڭ، بو⑤ قاتارلىق قەبىلە — يەرلەردىن چىقىپ، ھەرقايسىسى بىر - ئىككى مىڭ چاقىرىم يول يۈرۈشكەن. ئۇلارنىڭ ئىچىدە شىمال بىلەن ماڭغانلىرى دى⑥ ۋە زو قەبىلىلىرى، جەنۇپ بىلەن ماڭغانلىرى شى⑦ ۋە كۈنمىڭ⑧ قەبىلىلىرى تەرىپىدىن توسۇلۇپ قالغان.

---

① چيەنۋېي 犍为 (qiánwéi)
شەرقىي خەن دەۋرىدە سىچۈەندىكى بىر ۋىلايەتنىڭ ئىسمى، ھازىر ناھىيە بولۇپ، سىچۈەننىڭ جەنۇبىي قىسمىدىكى مىنجياڭ ۋە دايەن دەريالىرى بۇ ناھىيە تېررىتورىيىسى ئىچىدە قوشۇلىدۇ.

② ماڭ máng
زەن (冉)، ماڭ دېگەن جايلار روڭجۇۋنىڭ غەربىي شىمالىغا توغرا كېلىدۇ.

③ زو zó
قەدىمقى ناھىيە ھەم قەبىلە. سىچۈەن خەنيۈەننىڭ شەرقىي شىمالىغا توغرا كېلىدۇ.

④ شى 徙 (xǐ)
قەدىمقى سىچۈەندىكى بىر ناھىيە (قەبىلە) يەنشىگۇ سى دەپ ئىزاھلىغان.

⑤ بو 僰 (bó)
قەدىمقى مىللەت ئاتەردىن. تارىخنامىنىڭ «غەربىي جەنۇپتىكى يات قەبىلىلەر تەزكىرىسى»دە تىلغا ئېلىنىدۇ. ياشىغان يەرلىرى ھازىرقى سىچۈەننىڭ جەنۇبىي يۈننەننىڭ شەرقىي رايونلىرىغا توغرا كېلىدۇ.

⑥ دى 氐 (dī)
قەدىمقى مىللەت (قەبىلە)، بۈگۈنكى شەنشى، گەنسۇ، سىچۈەن دائىرىسىدە ياشىغان.

⑦ شى 嶲 (xī)
ناھىيە. مىلادىيەدىن بۇرۇن 109 - يىلى قۇرۇلغان. بۈگۈنكى يۈننەن ئۆلكىسىنىڭ يۈنلۇڭ دېگەن يېرىنىڭ غەربىي جەنۇبىدا.

⑧ كۈنمىڭ 昆明 (kūnmíng)
قەدىمقى ناھىيە، شەھەر. ھازىر يۈننەن ئۆلكىسىنىڭ مەركەز شەھىرى.

كۆنمىڭ ئەتراپىدىكى خەلقىنىڭ باشلىقى يوق، ئوغرىلىق، بۇلاڭچىلىق بىلەن شۇغۇللىناتتى. خەن ئەلچىلىرىنى كۆرسە ئۆلتۈرەتتى ۋە بۇلايتتى. شۇڭا ئۇلار ئاخىرى بۇ يولدىن زادىلا ئۆتەلمىگەن. لېكىن كۆنمىڭنىڭ غەربىدە، تەخمىنەن مىڭ نەچچە يول يىراقلىقتا پىلغا مىنىدىغان بىر دۆلەت بارلىقىنى ۋە ئۇنىڭ ئىسمى ديەنيۈې① ئىكەنلىكىنى ئاڭلىغان. شۇ (سىچۈەن) سودىگەرلىرى، ئۇ يەرگە بېرىپ مەنئىي قىلىنغان بۇيۇملەرنى ئېلىپ سېتىپ، ئەتكەسچىلىك قىلاتتى. شۇڭلاشقا خەن سۇلالىسى باكتېرىيىگە بارىدىغان يولنى ئېچىش ئۈچۈن، ديەن دۆلىتى بىلەن ئالاقە قىلىش قارارىغا كەلگەن. ئىلگىرى خەن سۇلالىسى غەربىي جەنۇپتىكى يات قەبىلىلەر بىلەن ئالاقە باغلاشنى ئويلىغان بولسىمۇ، چىقىم كۆپ كېتىپ، يولى راۋان بولمىغاچقا، توختىتىپ قويغان. جاڭ چيەندىن باكتىرىيا بىلەن ئالاقە قىلىشقا بولىدىغانلىقىنى ئاڭلاپ، غەربىي جەنۇپتىكى يات قەبىلىلەر بىلەن بولىدىغان ئالاقىنى يەنە قوزغىغان.

جاڭ چيەن چىرىكچى بەگ② مەنسىۋىدە چوڭ سەنگۈن③ بىلەن بىرلىكتە ھۇنلارغا قارشى ئۇرۇش قىلغان. ئۇ يەر شارائىتى، ئوت - چۆپ، سۇ بار يەرلەرنى بىلگەچكە، ۋېي چىڭنىڭ قوشۇنى ئوت - چۆپ ۋە سۇدىن قىسىلمىغان، بۇنىڭ ئۈچۈن

---

① ديەنيۈې (دۆلىتى) 滇越（国）（diānyuè(guó)）
غەربىي جەنۇپتا قەدىمقى ئەللەردىن بىرى. ھازىرقى يۈننەن دىيەنچى كۆلى بۇ ئەتراپتا.

② چىرىكچى بەگ 校尉（xiàowèi）
خەن دەۋرىدە سەنگۈندىن كىچىكرەك بىر ھەربىي ئەمەل.

③ چوڭ سەنگۈن 大将军（dàjiāngjūun）
خەن سۇلالىسى دەۋرىدە چوڭ سەنگۈن، سەنگۈنلەرنىڭ ئەڭ يۇقىرى ئۇنۋانى بولۇپ، قوشۇننى ۋە جەڭ ئىشلىرىنى باشقۇراتتى.

جاڭ چيەنگە بىلگە تورە① دېگەن ئۇنۋان بېرىلگەن. بۇ يۈەن شۇنىڭ 6 - يىلى (م. ب. 123 - يىلى) ئىدى. ئىككىنچى يىلى جاڭ چيەن ياساۋۇل بېگى مەنسۇپىگە كۆتۈرۈلۈپ، سەنگۈن لى گۇاڭ② بىلەن يۇۋبېيپىڭدىن③ چىقىپ، ھونلارغا ھۇجۇم قىلغان. ھونلار سەنگۈن لى گۇاڭنى مۇھاسىرە قىلىۋالغان. قوشۇننىڭ كۆپ قىسمى ھالاك بولغان. جاڭ چيەن بەلگىلەنگەن ۋاقىتىدا يېتىپ كېلەلمىگەنلىكى ئۈچۈن ئۆلۈمگە مەھكۇم بولغان بولسىمۇ، پۇل تۆلەپ قۇتۇلغان ۋە ئاددىي پۇقراغا ئايلاندۇرۇلغان. شۇ يىلى قىران چەۋەنداز سەنگۈن④ ھونلارنىڭ غەربىي قىسمىدىن بۇزۇپ ئۆتۈپ، بىرنەچچە تۈمەن ئادىمىنى تارمار قىلىۋغان ۋە چىلىيەن (تيەن) تېغىغا يېتىپ بارغان. كېلەر يىلى

博望侯 (bówànghòu) ① بوۋاڭ تورىسى

بىلگە تورە، نەزەرلىك تورە،

1. بوۋاڭ يەر ئىسمى بولۇپ، ھازىرقى شەنشى ئۆلكىسى چاڭئەن ناھىيىسىنىڭ شىمالىدا.

2. خەنامىنى ئىزاھلىغۇچى ئالىم يەن شىگۇ بۇ ئاتالمىنى كەڭ نەزەر ئىگىسى مەنىسىدە ئىزاھلىغان.

李广 (lǐguǎng) ② لى گۇاڭ

غەربىي خەن دەۋرىنىڭ ئاتاقلىق سەنگۈنى، گەنسۇ چېنجىدىن. ماھىر چەۋەنداز ۋە كامانداز. ھونلارغا قارشى 70 قېتىمدىن كۆپرەك چوڭ - كىچىك جەڭلەرگە قاتناشقان. لۇڭشى، بېيدى، يۇۋبېيپىڭ قاتارلىق جايلارغا ۋالىي بولغان. مىلادىيەدىن بۇرۇن 119 - يىلى چوڭ سەنگۈن ۋېي چىڭ بىلەن ھونلارغا قارشى يۈرۈشتە يول ئادىشىپ كېتىپ ئەيىپلەنگەندە ئۇچراش تۈپەيلىدىن ئۆزىنى ئۆلتۈرۈۋالغان.

右北平 (yòuběipíng) ③ يۇۋبېيپىڭ

ئايماق. چىن سۇلالىسى دەۋرىدە بۈگۈنكى تيەنجىن شەھىرىگە قاراشلىق جىشيەن ناھىيىسى. غەربىي خەن دەۋرىدە پىڭگاڭ (بۈگۈنكى لياۋنىڭ ئۆلكىسى لىڭيۈەننىڭ غەربىي جەنۇبى) غا كۆچۈرۈلگەن. شۇنىڭ بىلەن شىمالىي ئىرتتوغرىسى تارىيىپ، بۈگۈنكى سەددىچىندىن سىرتقىدىكى شىمالىي بىلەن چېگرىلانغان. غەربىي جىن دەۋرىدە بېيپىڭ ئايمىقى قىلىپ ئۆزگەرتىلگەن. تارىختىن بېرى شىمالدا مۇھىم جايلاردىن ھېسابلىنىدۇ.

騎将军 (qíjiāngjūn) ④ چەۋەنداز سەنگۈن

ئاتلىق قوشۇنلار سەنگۈنى.

قۇنشارخان① ئادەملىرى بىلەن خەن سۇلالىسىگە بەيئەت قىلغان. جىنچېڭ②، خېشى③ ئىككى ۋىلايىتىنىڭ غەربىي - جەنۇبىي تاغ - نەنشەندىن ئوپئۇرغىچە ھۇنلاردىن ئەسەر قالمىغان. بەزىدە ھۇنلاردىن چارلىغۇچىلار كەلسىمۇ، لېكىن ناھايىتى ئاز كەلگەن. يەنە ئىككى يىلدىن كېيىن خەن سۇلالىسى ھۇن تەڭرىقۇتىنى قۇملۇقنىڭ شىمالىغا قوغلىغان.

شۇنىڭدىن كېيىن پادىشا ۋۇدى جاڭ چيەندىن باكتىرىيا تەرەپتىكى ئەھۋاللارنى كۆپ سۈرۈشتە قىلغان. بۇ ۋاقىتتا مەنسۇپتىن مەھرۇم بولۇپ قالغان جاڭ چيەن، پۈرسەتتىن پايدىلىنىپ: "پەقىر ھۇنلارنىڭ ئىچىدە تۇرغان چېغىمدا، ئۇيسۇن خانىنىڭ ئىسمى كۈنبېي (كۈنبەك)④ ئىكەنلىكىنى ئاڭلىغان ئىدىم. كۈنبېينىڭ دادىسى

浑邪王 (húnxiéwáng)

① قۇنشارخان
ھۇن خانلىرىدىن.

金城 (jīnchéng)

② جىنچېڭ
غەربىي خەن سۇلالىسى تەسىس قىلغان قەدىمقى ناھىيىلەردىن بولۇپ، ھازىرقى گەنسۇ ئۆلكىسى لەنجۇ شەھىرىنىڭ غەربىي شىمالىغا توغرا كېلىدۇ.

河西 (xīhé)

③ دەريا غەربى
1. قەدىمقى رايون. چۇنچيۇ، ئۇرۇشقاق دۆلەتلەر دەۋرىدە سېرىق دەريانىڭ ھازىرقى سەنشى، شەنشى ئىككى ئۆلكە ئارىلىقىدىكى ئېقىمىنىڭ جەنۇپ قىسمىنىڭ غەربى؛ خەن، تاڭ سۇلالىلىرى دەۋرىدە ھازىرقى گەنسۇ، چىڭخەي ئىككى ئۆلكە دائىرىسىدىكى سېرىق دەريا ئېقىمىنىڭ غەربى يەنى دەريا غەربى كارىدورى بىلەن خۇاڭشۇي ۋادىسى؛ شىمالىي سۇلالە دەۋرىدە ئوتۇمەن ھازىرقى سەنشى لۈيلىياڭشەن غەربىدىكى سېرىق دەريانىڭ شەرق - غەرب ئىككى قىرغىقى.

2. تاڭ سۇلالىسى دەۋرىدە تەسىس قىلىنغان ھەربىي - مەمۇرىي خاراكتېرلىق رايون. مىلادى 1710 - يىلى دەريا غەربى ۋالىيلىقى تەسىس قىلىنغان، ۋىلايەت مەركىزى لياڭجۇ (ھازىرقى گەنسۇ ۋۇۋېي) ئىدى. تېررىتورىيىسى گەنسۇ دەريا غەربى كارىدورىغا باراۋەر كېلەتتى. ئەنلۇشەن توپىلىڭىدىن كېيىن تۇفانلارغا (تىبەتلىكلەرگە) قارىدى.

昆莫 (kūnmò)

④ كۈنبەك، كۈنبېي
ئۇيسۇنلارنىڭ خانى.

هۇنلارنىڭ غەربىدە كىچىك بىر دۆلەت قۇرغان ئىكەن. هۇنلار
هۇجۇم قىلىپ دادىسىنى ئۆلتۈرگەن، كۈنبېيىنى دالىغا تاشلىۋەت-
كەن. گۇش چىشلىگەن قاغا ئۈستىدە ئەگىپ ئۇچۇپ يۈرگەن.
چىشى بۆرە كېلىپ ئېمىتكەن. بۇنى ئاڭلاپ ھەيران بولغان
تەڭرىقۇت بۇ بالىغا ئەۋلىيالار مەدەت قىلىپتۇ دەپ بېقىپ چوڭ
قىلغان. قۇرامىغا يەتكەندە، تەڭرىقۇت ئۇنى قوشۇنغا باش قىلىپ
ئۇرۇشقا سالغان. ئۇ كۆپ خىزمەت كۆرسەتكەن، تەڭرىقۇت ئاتى-
سىنىڭ ئېلىنى كۈنبېيىغا قايتىدىن تاپشۇرۇپ بېرىپ، غەرپ (ئەل)
تەرەپنى داۋاملىق ساقلاشقا بۇيرۇغان. كۈنبېي ئېلىنى تاپشۇرۇ-
ۋېلىپ تەربىيىلىگەن. ئەتراپتىكى كىچىك شەھەرلەرگە ھۇجۇم
قىلىپ ئۇلارنى ئۆزىگە قاراتقان، بىرنەچچە تۈمەن ئەسكەرگە
ئىگە بولغان، ئۇلارغا ئەسكىرىي تەلىم بەرگەن. تەڭرىقۇت ئۆل-
گەندىن كېيىن، كۈنبېي ئېلىنى باشلاپ يىراق يەرلەرگە كۆچ-
كەن، ئۆز ئالدىغا بولۇۋېلىپ، هۇنلارغا بېقىندى بولۇشنى خالى-
مىغان، هۇنلار ئويلىنمىغان يەردىن قوشۇن ئەۋەتىپ ھۇجۇم
قىلغان بولسىمۇ يېڭەلمىگەن. تەڭرى يولەۋاتىدۇ دەپ ئۇنىڭدىن
يىراق كەتكەن. هۇنلار ئۇنى كونتورۇل قىلىشنى ئويلىغاچقا
كۆپ هۇجۇم قىلمىغان. بۇ كۈنلەردە تەڭرىقۇت خەن (سۇلالىسى)
دىن يېڭىلگەچكە، بۇرۇن قۇنشار تۇرغان يەرلەر بوش قالغان.
يەدتۇيي قەبىلىلەر خەن (سۇلالىسى) نىڭ بايلىقلىرىغا قىزىقىدۇ،
ھازىر مۇشۇ ياخشى پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ، كۆپ مىقداردا
مال - دۇنيا بېرىش يولى بىلەن ئۇيسۇننى ئۆز تەرىپىمىزگە
تارتىپ، ئۇلارنى شەرققە — قۇنشارنىڭ ئەسلى يەرلىرىگە كۆ-
چۈپ كېلىشكە، خەن سۇلالىسى بىلەن ئاغا - ئىنى بولۇشقا ئۈن-
دەش كېرەك. ھازىرقى ۋەزىيەتتىن قارىغاندا ئۇيسۇنلار بىزنىڭ
سوزىمىزنى ئاڭلىشى مۇمكىن. سوزىمىزگە كىرىپ، بىزنىڭ پىكىرى-
مىز بويىچە ئىش قىلىدىغان بولسا، هۇنلارنىڭ ئوڭ قولىنى
ئۈزۈۋەتكەنلىك بولىدۇ. ئۇيسۇن بىلەن بىرلىشىدىكەنمىز، ئىككى
تەربىدىكى باكتىرىيا قاتارلىق دولەتلەرنىڭ ھەممىسىنى قول-

غا كەلتۈرۈپ، ئۇلارنى خەن (سۇلالىسى) نىڭ تاشقى ۋەزىرلىرى (بېقىندى ئەللىرى) گە ئايلاندۇرغىلى بولىدۇ" دېگەن. پادىشا ۋۇدى بۇنى توغرا تاپقان ۋە ئۇنىڭغا نەۋكەر بېشى① مەنسىۋى بەرگەن. جاڭ چيەن ئۈچ يۈز كىشىگە باش بولۇپ، كىشى بېشىغا ئىككىدىن ئات ئېلىپ، ئون مىڭدىن ئوشۇق قوي - كالا ھەيدەپ، قىممىتى نەچچە مىڭ تۈمەنگە يارايدىغان ئالتۇن - كۈمۈش، تاۋار - دۇردۇن قاتارلىق بايلىقلارنى ئېلىپ، ئەلچىلىك دەستىگى تۇتقان نۇرغۇن نائىب ئەلچىلەر بىلەن يولغا چىققان. زورۇر تېپىلغاندا يول ئۈستىدىكى دۆلەتلەرگە ئەلچىلەرنى ئەۋەتىپ، مۇناسىۋەت ئورناتقان.

جاڭ چيەن ئۇيسۇنغا كەلگەن، ئۇيسۇن خانى كۈنبېي خەن سۇلالىسى ئەلچىلىرىگە ھۇن تەڭرىقۇتلىرىدەك② مۇئامىلە قىلغان. جاڭ چيەن ئىززا تارتقان، ناھايىتى خاپا بولغان. يات قەبىلىلەرنىڭ مال - دۇنياغا ھېرىسلىقىنى بىلگەچكە: "پادىشا سىلىگە قىممەتلىك سوغىلار ئەۋەتكەن، ئەگەر سىلى تازىم بىلەن قوبۇل قىلىپ ئالمىسىلا، سوغىلارنى ئېلىپ كېتىمىز" دېگەن. كۈنبېي دەرھال ئورنىدىن تۇرۇپ تازىم بىلەن سوغىلارنى تاپشۇرۇپ ئالغان. باشقا قائىدە - يوسۇنلار بۇرۇنقىدەكلا بولغان.

جاڭ چيەن پادىشانىڭ يوليورۇغىغا بىنائەن ئۇنىڭغا: "ئۇيسۇنلار ئەگەر شەرققە كۆچۈپ، قۇنشار زېمىنىغا ئولتۇراقلاشسا، خەن پادىشاسى كۈنبېيغا خوتۇنلۇققا خانىكىچىسىنى③ بېرەتتى" دېگەن. بۇ ۋاقىتتا

① نەۋكەر بېشى 中郎将 (zhōnglàngjiáng)
پادىشا خاس مۇھاپىزەتچى نەۋكەرلىرىنىڭ باشلىقى.

② تەڭرىقۇت 单于 (chányú)
ھۇنلاردا ئەڭ ئالىي ھۆكۈمدار تەڭرىقۇت دېيىلىدۇ. تەڭرىقۇت — تەڭرى ئوغلى مەنىسىدە بولۇپ، ئۇلۇغ، بۈيۈك دېمەكتۇر.

③ خانىكىچە 翁主 (wēnzhǔ)
پادىشا، خاقان، سۇلتانلار ئۇرۇق - جەمەتىنىڭ قىزى. پادىشا، خاقان، سۇلتانلارنىڭ ئاچا - سىڭىللىرى چوڭ خانىكە، ھەمشىرى باش چوڭ خانىكە دېيىلەتتى.

ئۇيسۇنلار بولۇنۇپ، خانى قېرىپ قالغان. خەن سۇلالىسىدىن يىراقتا بولغاچقا خەن سۇلالىسىنىڭ چوڭلۇقىنى بىلمىگەن. ئۇنىڭ ئۈستىگە ھۇنلارغا ئۇزۇن ۋاقىت بېقىندى بولۇپ ياشىغان ھەمدە يېقىن بولغان، چوڭ بەگلىرىنىڭ ھەممىسى ھۇنلاردىن قورققاچقا، شەرققە كۆچۈشنى خالىمىغان، خانمۇ ئىگىدارچىلىق قىلالماي قالغان. جاڭ چيەن مەقسەتكە يېتەلمىگەن. كۈنبېينىڭ ئون نەچچە ئوغلى بولغان، ئىككىنچى ئوغلىنىڭ ئىسمى دارو① بولۇپ، قابىلىيەتلىك، قوشۇنغا قوماندانلىق قىلىشقا ماھىر ئىدى. بىر تۈمەندىن ئارتۇق ئاتلىق قوشۇن بىلەن باشقا بىر يەردە تۇراتتى. دارونىڭ ئاكىسى ۋەلىئەھد قىلىنغان. ئۇنىڭ سەنچۈر② ئىسىملىك بىر ئوغلى بولغان. ۋەلىئەھد بۇرۇنلا ئۆلۈپ كەتكەن. ئۇ ئۆلۈشتىن بۇرۇن ئاتىسى كۈنبېيغا: "مەن ئۆلگەندىن كېيىن سەنچۈر ۋەلىئەھد تەيىنلەنسە، باشقا كىشى بولمىسا" دەپ ئىلتىماس قىلغان. كۈنبېي قايغۇ - ھەسرەت ئىچىدە ماقۇل بولغان. ۋەلىئەھد ئۆلگەندىن كېيىن، سەنچۈر ۋەلىئەھد قىلىپ تەيىنلەنگەن. ۋەلىئەھدلىككە تەيىنلەنمىگەنلىكىنى ئاڭلاپ ئىنتايىن خاپا بولغان دارو دەرھال باشقا ئىنىلىرىنى چاقىرىپ قوشۇن باشلاپ ئىسيان چىقىرىپ، سەنچۈرگە ۋە كۈنبېيگە ھۇجۇم قىلماقچى بولغان.

ياشانغان كۈنبېي دارونىڭ سەنچۈرنى ئۆلتۈرۈپ قويۇشىدىن دائىم ئەندىشە قىلاتتى، شۇڭا ئون مىڭدىن ئارتۇق ئاتلىق قوشۇن بېرىپ، ئۇنى باشقا بىر جايغا ئولتۇرغۇزغان. كۈنبېي بىر تۈمەندىن ئارتۇقراق ئاتلىق ئەسكەر بىلەن ئۆزىنى مۇھاپىزەت قىلغان. شۇندىن باشلاپ خانلىق ئۈچ قىسىمغا بۆلۈنگەن، خانلىقنىڭ ئىشلىرىنى ئاساسەن كۈنبېي باشقۇرغان. شۇ سەۋەبتىن كۈنبېي ئۆز ئالدىغا جاڭ چيەن بىلەن كېلىشىم تۈزەلمىگەن.

① دارو 大禄 (dàlù)
ئۇيسۇن خانى كۈنبېنىڭ ئون نەچچە ئوغۇللىرىدىن بىرى.

② سەنچۈر 岑娶 (cénqǔ)
ئۇيسۇن خانى كۈنبېنىڭ نەۋرىسى.

جاڭ چيەن پەرغانە، كانگسا، ئۇلۇغ ياۋچى، باكتىرىيا، ئارساك، ھىندىستان، ئۇدۇن (خوتەن)، دەندان - ئويلىك (كىما) ۋە باشقا يېقىن ئەتراپتىكى خوشنا خانلىقلارغا نائىب ئەلچىلەرنى ئەۋەتكەن. ئۇيسۇن يول باشلىغۇچى ھەم تىلماچ بېرىپ جاڭ چيەننى قايتۇرۇپ يولغا سالغان. شۇنىڭ بىلەن بىرلىكتە ئۇيسۇنلار جاڭ چيەنگە ئۇلاپ ئەلچىلەرنى قوشقان، بىرنەچچە ئونلىغان ئاتلارنى بېرىپ، پادىشاغا تەشەككۈر بىلدۈرۈشكە ۋە خەن سۇلالىسىنىڭ ئەھۋاللىرىنى كۆزىتىپ، يەر - زېمىنلىرىنىڭ قانچىلىك چوڭلۇقىنى بىلىپ بېقىشقا بۇيرۇغان.

جاڭ چيەن قايتىپ بارغاندىن كېيىن، ئۇنىڭغا سورۇنبېگى① (تەشرىپاتچىلىق) مەنسىۋى بېرىلگەن، ئورنى 9 ۋەزىرلىك دەرىجىسىدە تۇرغۇزۇلغان. بىر يىلدىن ئوشۇقراق ۋاقىتتىن كېيىن ئۆلگەن.

خەن خەنىنىڭ ئوچلۇقىنى، بايلىقىنى كۆرگەن ئۇيسۇن ئەلچىلىرى قايتىپ كېلىپ خانىغا مەلۇم قىلغاندىن كېيىن، ئۇيسۇنلار خەن سۇلالىسىگە ئېغىر دىققەت - ئېتىۋار بىلەن قارىغان. يەنە بىرەر يىلدىن كېيىن جاڭ چيەن ئەۋەتكەن نائىب ئەلچىلەر باكتىرىيە ئەتراپىدىكى دۆلەتلەر بىلەن ئالاقە باغلاپ، ئۇلارنىڭ تەشەككۈر بىلدۈرۈشكە ئەۋەتكەن ئەلچىلىرىنى باشلاپ قايتىپ كەلگەن. شۇنىڭ بىلەن غەربىي شىمالدىكى دۆلەتلەر خەن (سۇلالىسى) بىلەن ئالاقە قىلىشقا باشلىغان، لېكىن غەربىي ئەللەرنىڭ يولىنى دەسلەپ جاڭ چيەن ئاچقانلىقتىن يوقۇرى كىشىنا ۋەتلە نىچە ئىدى، كېيىن غەربىي ئەللەرگە ئەۋەتىلگەن ئەلچىلەرنىڭ ھەممىسى دىكۇدەك بىلگە تورە بىزنى ئەۋەتكەن دەپ، چەتئەللىكلەرنىڭ ئىشەنچىسىگە ئېرىشكەن، شۇ تۈپەيلى چەتئەللەرمۇ بولارغا ئىشەنگەن.

---

① سورۇنبېگى، تەشرىپاتچى 大行 (dàxíng) يوردىغا ئەندىن - ئەندىن مېھمانلارنى كۈتكۈچى ئەمەلدار.

بىلگە تۇرە جاڭ چيەن ئۆلگەندىن كېيىن، خەن (سۇلالىسى)
ئەلچىلىرىنىڭ ئۇيسۇنغا ھەمدە ئۇيسۇننىڭ جەنۇبى ئارقىلىق پەر-
غانە، ياۋچىلارغا ئايىغى ئۈزۈلمەي بېرىپ تۇرغانلىقىنى، خەن
(سۇلالىسى)نىڭ ئۇيسۇنلار بىلەن ئالاقە قىلىشىپ تۇرغانلىقىنى
ئاڭلاپ، غەزەپلەنگەن ھونلار ئۇيسۇنغا ھۇجۇم قىلماقچى بولغان.
بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ ۋەھىمىگە چۈشكەن ئۇيسۇنلار خەنگە ئەل-
چى ئەۋەتىپ ياخشى ئاتلارنى سوۋغا قىلغان ھەمدە خەن سۇلالىسى
خانىكىچىسىگە ئۆيلىنىش، قۇدىلىشىشنى ئىلتىماس قىلغان. پادىشا
ۋۇدى ئۇلۇغ ۋەزىرلەر بىلەن مەسلىھەتلەشكەن، ۋەزىرلەر: "ئالدى
بىلەن تويلۇقنى تاپشۇرۇپ ئېلىپ، ئاندىن خانىكىچىنى بېرەيلى"
دەپ مەسلىھەت بېرىشكەن. دەسلەپ خەن پادىشاسى پال سالدۇر-
غان، پالدا "تۇلپار ئات① غەربىي شىمالدىن كېلىدۇ" دېيىلگەن.
ئۇيسۇن ئاتلىرىغا ئىگە بولغاندىن كېيىن، ئۇنى "تۇلپار ئات"
دەپ ئاتىغان. كېيىن پەرغانە ئاتلىرىغا ئىگە بولغان. بۇ ئۇيسۇن
ئاتلىرىدىنمۇ قاۋۇل بولغاچقا، ئۇيسۇن ئاتلىرىنى "ئارغىماق" ئات-
لار، پەرغانە ئاتلىرىنى "تۇلپار ئات" دەپ ئاتىغان. شۇندىن
باشلاپ خەن (سۇلالىسى) لىيەنجۈي② نىڭ غەربىدە مۇداپىئە
قورغىنى سېلىپ، جيۇچۈەن③ ۋىلايىتىنى تەسىس قىلغان. شۇ
ئارقىلىق غەربىي شىمالدىكى دۆلەتلەر بىلەن ئالاقە قىلغان ھەم-

---

① تۇلپار، ئارغىماق　　神马 (shénmǎ) = 天马 (tiānmǎ)
خەن سۇلالىسى دەۋرىدە پەرغانە تەرەپلەردە ياخشى ئات چىققانلىقى ئۈ-
چۈن بۇ ئەللەردىكى ئاتلارنى تۇلپار، ئارغىماق دەپ ئاتىلاتتى.

② لەنجۈي　　令居 (liánjū)
قەدىمقى ناھىيىلەردىن، غەربىي خەن دەۋرىدە تەسىس قىلىنغان. ھازىرقى
گەنسۇ ئۆلكىسى يۇڭدېڭ ناھىيىسىنىڭ غەربىدە.

③ جيۇچۈەن، سۇجۇ، شىچكۇ بۇلاق　　酒泉 (jiǔquán)
ۋىلايەت. م. ب. 121 - يىلى خۇن خانى قوشنارخان تەسىس قىلغان. ۋىلا-
يەت مەركىزى لۇفۇ (جىن دەۋرىدە فۇلۇ، سۈي دەۋرىدە جيۇچۈەن، چىڭ دەۋ-
رىدە سۇجۇغا ئۆزگەرتىلگەن) ئىدى. 1913 - يىلى قايتا جيۇچۈەنگە ئۆزگەر-
تىلدى.

، ئارساك، ئانتوزىس، رىم، ئانتىيوكىيە ① (ئەرەپ)، ھىندى قاتار-
لىق دۆلەتلەرگە تېخىمۇ كۆپ ئەلچىلەرنى ئەۋەتكەن. پادىشا
پەرغانە ئېتىنى ياخشى كۆرگەچكە، ئات ئېلىشقا ئەۋەتىلگەن ئەل-
چىلەر ئۈزۈلمەي مېڭىپ تۇرغان. ھەر قېتىملىق ئەلچى كۆپ
بولغاندا نەچچە يۈز، ئاز بولغاندا يۈزنەچچە ئادەم بولغان.
يوللار ئېلىپ بارغان سوغا ـ ھەدىيەلەر جاڭ چيەننىڭ ۋاقتىدى-
كىگە ئوخشاش بولغان. كېيىن غەربىي شىمالنىڭ ئەھۋالى بىلەن
تونۇشۇپ كەتكەچكە، ئەلچى ئەۋەتىش بارغانسېرى ئازايغان،
خەن (سۇلالىسى) ئەلچىسى ھەر يىلى ئەڭ كۆپ بولغاندا ئون
نەچچە تۈركۈم، ئاز بولغاندا 5 ـ 6 تۈركۈم بولۇپ قالغان.
يىراق ئەللەرگە كەتكەن ئەلچىلەر 8 ـ 9 يىلدا، يېقىنغا كەت-
كەنلىرى بىرنەچچە يىلدا قايتىپ كەلگەن.

بۇ ۋاقىتلاردا خەن سۇلالىسى يۇي بەگلىكنى بويسۇندۇرغان،
شۇ ۋىلايىتى ئارقىلىق بارغىلى بولىدىغان غەربىي جەنۇبتىكى يات
قەبىلىلەر ② قاتتىق ئەنسىزچىلىككە چۈشكەن. خەن سۇلالىسىگە
ئەلچىلەرنى ئەۋەتىپ بەيئەت قىلىش ئارزۇسىنى بىلدۈرۈشكەن.

安塔基亚 (āntǎjīyà) ① ئانتىيوكىيە

«ۋېي لۇي» ناملىق كىتابتىكى شيەندۇ (xián 督)، «ۋېينامە»، رىم تەزكىرى-
سى» ھەم باشقا كىتابلارنىڭ رىم تەزكىرىسىدىكى ئەندۇ (安都) دېگەن
جاي، شۇنىڭدەك «قىسقىچە ۋېينامە»دە، ئارساك زېمىنىدىكى ئەنگو شەھىرى
ھەم ئوتتۇرا دېڭىزنىڭ شەرقىي ساھىلىغا جايلاشقان، تارىختا ئانتىيوك دەپ
ئاتالغان، ھازىرقى تۈركىيىنىڭ شەرقىي جەنۇبىدىكى ئانتاكىيە ناملىق شە-
ھەر. قاتارلىقلارنىڭ ھەممىسى مۇشۇ ئانتاكىيىگە قارىتىلغان.

西南夷 (xīnányí) ② غەربىي جەنۇبتىكى يات مىللەتلەر

خەن دەۋرىدە بۈگۈنكى گەنسۇنىڭ غەربىي، سىچۈەننىڭ غەربىي جەنۇبىي قىسىم-
لىرى ھەم يۈننەن، گۇيجۇ ئەترابلىرىدىكى ئازسانلىق مىللەتلەر مۇشۇ نام بىلەن
ئاتالغان.

شۇنىڭ بىلەن پادىشا ۋۇدى يىجوۋ①، يۇەسۇي② زاڭكې③، چېنلى④، ۋېنشەن ۋىلايەتلىرىنى قۇرۇپ، بۇ يەرلەرنى بىرلەشتۈرۈپ باكترىيىگە تۇتاشتۇرماقچى بولغان ۋە بىر يىل ئىچىدە بەي شىچاڭ، لۈي يۇەرېنلاردىن ئىبارەت تۆت نەچچە تۈركۈم ئەلچىلەر ئەۋەتىپ، بۇ يېڭى تەسىس قىلىنغان ۋىلايەتلەر ئارقىلىق باكترىيىگە بارماقچى بولغان. لېكىن بۇلارنىڭ ھەممىسى كۇنمىڭگە بارغاندا يەرلىك خەلق تەرىپىدىن توسۇلۇپ قالغان، ئۆلتۈرۈلگەن، پۇل - ماللىرى تالانغان، زادىلا باكترىيىگە بارالمىغان. بۇنىڭ ئۈچۈن خەن پادىشاسى پايتەخت ئەتراپىدىكى شەھەرلەرنىڭ گۇناھكارلىرىنى بوشىتىپ ئەسكەرلىككە ئالغان، بۇ-

---

① يىجوۋ 益州 (yìzhōu)

1. ئايماق. خەن سۇلالىسى دەۋرىدە تەسىس [illegible] بولۇپ، [illegible]

[illegible] بىر قىسمى [illegible].

2. [illegible] غەربىي خەن دەۋرىدە [illegible] 109 - يىلى [illegible] 3 [illegible] دەۋرىدە [illegible]

[illegible]

② يۇەسۇي 越嶲 (yuèsuí)

[illegible] غەربىي خەن (م. ب. 111 - يىلى) دەۋرىدە تەسىس قىلىنغان. [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] بىر قىسمى [illegible]

③ زاڭكې 牂牁 (zāngkē)

غەربىي خەن دەۋرىدە [illegible]

[illegible] ئايماق تەسىس قىلىنغان.

④ چېنلى 沈黎 (chénlí)

ئايماق. م. ب. 111 - يىلى غەربىي خەن دەۋرىدە تەسىس قىلىنغان. [illegible]

[illegible]

لارغا با① ۋە شۇ ئايماقلىرىنىڭ بىرنەچچە تۈمەن ئەسكەرلە-
رىنى قوشقان، گوچاڭ بىلەن ۋېي گۇاڭ ئىككى سەنگۇننى قومان-
دان قىلىپ، كۇنمىڭگە ھۇجۇم قىلغان. خەن سۇلالىسى ئەلچىلى-
رىنى تۇتۇپ ئۆلتۈرگەن بۇلاڭچىلارنى، نەچچە تۈمەن ئادەملەر-
نى ئۆلتۈرۈپ تاشلىغان ۋە ئەسىر ئالغان. كېيىن قايتىپ كەل-
گەن. ئاندىن ئەلچىلەرنى ماڭدۇرغان بولسىمۇ، كۇنمىڭگە بار-
غاندا يەنىلا قاراقچىلار چىقىپ بۇلاپ - تالىغان، يەنىلا ماڭال-
مىغان. شىمالدىن جىۋچۈەن ئارقىلىق باكتىرىياغا بارىدىغان
يول راۋانلىشىپ، ئەلچىلەر بارغانسېرى كۆپەيگەن. چەتئەللىكلەر
خەن سۇلالىسىنىڭ سوغىلىرىغا، پۇل - ماللىرىغا قىزىقمايدىغان بو-
لۇپ قالغان.

جاڭ چيەن چەتئەلگە بارىدىغان يولنى ئېچىپ ھۆرمەتلىك
ئۇنۋانغا ئېرىشكەندىن كېيىن، كىچىك ئەمەلدارلار چەتئەلدىكى
ئاجايىپ - غارايىپ ئىشلار ۋە ئۇلارنىڭ ئېلىمىزگە بولغان پايدى-
سى توغرىسىدا يۇقۇرىغا مەكتۇپ سۇنۇپ، ئۆزىنىڭ ئەلچى بولۇ-
شىنى ئىلتىماس قىلغان. پادىشا بۇ يولنىڭ ئىنتايىن يىراقلىقى،
ئادەتتىكى ئادەملەرنىڭ بېرىشنى خالىمايدىغانلىقىنى نەزەردە تۇ-
تۇپ ماقۇل بولغان ۋە ئەلچىلىك گۇۋاھنامىسى بەرگەن، ئادەتتىكى
ئەمەلدار ۋە خەلقنىڭ قانداق ئادەم ئىكەنلىكىنى سۈرۈشتە قىل-
ماستىنلا، ئۇلارنى ئەلچى ئۆمىكى قىلىپ ئەۋەتكەن. شۇ ئارقىلىق
ئالاقە باغلاش دائىرىسىنى كېڭەيتكەن. بۇ ئەلچىلەر بېرىش - كې-
لىش جەريانىدا دۆلەتنىڭ پۇل - ماللىرىغا خىيانەت قىلغان، پا-
دىشانىڭ ئىرادىسىگە خىلاپلىق قىلغان. پادىشا مۇشۇنداق ئادەتكە
گىرىپتار بولۇپ قالغانلار ئەلچىلىك ئىشلىرىغا پىششىق بولغانلىق-
تىن، ئۇلارغا ئېغىر جازا بەرگەن بولسىمۇ، يەنىلا خىزمەت كۆر-

① با 巴 (bā)

قەدىمقى مىللەت ۋە بەگلىك (خانلىق). ھازىرقى سىچۈەننىڭ شەرقى، خۇبېي-
نىڭ غەربىي رايونلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. م. ب. [illegible]- ئەسىرلەردە شۇ
رايوندا ياشىغان خەلق «با» نامى بىلەن ئاتىلاتتى.

ىستىپ جىنايىتىنى يۇيۇشقا بۇيرۇغان ۋە ھۇنلارنىڭ يەنە ئەلچى بولۇش توغرىسىدىكى تەلىپىگە ماقۇل بولغان. ئەلچى بولىمىز دىگەنلەر بارغانسىرى كۆپەيگەن. ھۇنلار جىنايەت ئۆتكۈزۈشتىن قورقمىغان. ھەتتا ھۇنلارنىڭ قول ئاستىدىكى ئەمەلدار ۋە ئەسكەرلەرمۇ چەتئەللەرنىڭ ئىشلىرىنى مۇبالىغە قىلىپ كۆككە كۆتەرگەن، پادىشا ھۇنلارنىڭ ئىچىدىكى ئوبدان تەكلىپ بەرگۈچىلەرنى ئەلچىلىككە، مۇنداقراق تەكلىپ بەرگۈچىلەرنى نائىب ئەلچىلىككە تەيىنلىگەن. شۇنىڭ ئۈچۈن بەزى قۇرۇق گەپ ساتىدىغان ئەخلاقسىز كىشىلەر بەس - بەستە ھۇنلارنى دوراشقا باشلىغان. ئەلچى بولغانلارنىڭ كۆپچىلىگى كەمبەغەللەر بولۇپ، ھەممىشە دىگۈدەك پادىشانىڭ سوغىلىرىنى، چەتئەلدىن ئەرزان باھادا سېتىۋالغان نەرسىلەرنى ئۆزلىرىنىڭ قىلىۋالغان. ھۇنلار ھەر خىل لاپ گەپلەرنى قىلغان، سۆزلىرى بىر - بىرىگە ئوخشىمىغانلىقتىن، چەتئەللىكلەر خەن ئەلچىلىرىدىن بىزار بولغان. چەتئەللىكلەر خەن لەشكەرلىرى يىراقتا، بۇ يەرگە يېتىپ كېلەلمەيدۇ، دەپ قاراپ، خەن ئەلچىلىرىنى ئاشلىق بىلەن تەمىنلىمەي قىيىنچىلىق تۇغدۇرغان. خەن ئەلچىلىرى ئاشلىقسىز قېلىپ ھۇنلاردىن نارازى بولغان، ھەتتا ھۇنلار بىر - بىرىگە ھۇجۇم قىلغان. روزان، قوس قاتارلىق قاتناش يولىنىڭ ئاغزىدىكى كىچىك دۆلەتلەرمۇ خەن ئەلچىسى ۋاڭ خۇي ① قاتارلىقلارغا ھۇجۇم قىلىپ، ھۇنلارنى قاتتىق بۇلاڭ - تالاڭ قىلغان. ئۇنىڭ ئۈستىگە بوكتۇرمىدىكى ھۇن ئاتلىقلىرى غەربىي ئەلدىكى دۆلەتلەرگە كېتىۋاتقان ئەلچىلىرىمىزگە دائىم دىگۈدەك توساپ زەربە بېرىپ تۇرغان. ئەلچىلەر پادىشاغا، چەتئەللىكلەر بىلەن جۇڭگونىڭ پايدا - زىيىنىنى كۆرسىتىپ: "ھۇنلار شەھەر - قورغانلاردا تۇرىدۇ. ھەربىي كۈچى ئاجىز، ئاسان يەڭگىلى بولىدۇ" دەپ مەلۇمات يوللىغان. شۇڭا

① ۋاڭ خۇي
王恢 (wánghuī)
خەن پادىشاسى ۋۇدى دەۋرىدە (م. ب. 108 - يىللى) روراندا قارشى يۈرۈشتە كورسەتكەن خىزمىتى ئۈچۈن سەلتەنەت بەگ قىلىپ تەيىنلەنگەن.

پادىشا ئەگەشبەگ ① جاۋپونۇ ② نى بېقىندى دۆلەت چەۋەندازـ
لىرى ھەم ۋىلايەتلەرنىڭ بولۇپ نەچچە تۈمەن قوشۇنغا قوماندان
قىلىپ، ھۇنلارغا ھۇجۇم قىلىش ئۈچۈن ھۇن دەرياسى بويىغا
ئەۋەتكەن. ھۇنلار تامامەن كېتىپ قالغان. كېلەر يىلى قوسىقا
(تۇريانغا) ھۇجۇم قىلغان. جاۋپونۇ يەتتە يۈز نەپەر يېنىك ئاتـ
لىقلار بىلەن ئالدىنئالا كېلىپ، روۋران خانىنى ئەسىرگە چۈشـ
ۈرگەن، ئارقىدىنلا قوسنى ئالغان. ئەسكەرلەرنىڭ كۈچ ـ قۇدرىـ
تىنى نامايىش قىلىپ، ئۇيسۇن، پەرغانە قاتارلىق دۆلەتلەرگە
تەھدىت سالغان. قايتىپ كەلگەندىن كېيىن جاۋپونۇ جويي تۇـ
رىلىكىگە تەيىنلەنگەن. بىرقانچە قېتىم ئەلچىلىككە چىققان ۋاڭ
خۇي روۋرانلاردىن دەرت تارتقاچقا، پادىشاغا مەلۇم قىلغان. پادىـ
شا روۋرانغا قارشى قوشۇن تەيىنلەپ، ۋاڭ خۇينى جاۋپونۇغا ياردەم
بېرىشكە پەرمان چۈشۈرگەن. روۋران ئېلىنغاندىن كېيىن ۋاڭ
خۇيغا سەلتەنەت بېگى ③ ئۇنۋانى بېرىلگەن. شۇنىڭ بىلەن جيۇـ
چۈەندىن قاشقۇۋۇقىچە ④ 87 ئۆتەڭ ۋە قورغانلارنى قۇرغان.

ئۇيسۇنلار تويلۇققا مىڭ دانە ياخشى ئات بېرىپ، خەن خاـ
نىكىچىسىنى ئالغان، خەن سۇلالىسى خان جەمەتىگە مەنسۇپ قىزـ
لاردىن جياگدۇ تۇرىسىنىڭ قىزى (شىجۈن) خانىكىچىنى ئۇيسۇنغا

---

① ئەگەشبەگ، ئەگەشتۆرە، ئەگەشكۈچى بەگ
从票侯 (cóngbiāohóu)
يۈرۈشلەرگە بىرگە بارغۇچى بەگ (تۆرە).

② جاۋپونۇ
赵破奴 (zhàopònú)
خەن سۇلالىسىنىڭ غەربىي ئەل يۈرۈشىگە ئەۋەتكەن سەركەردىلىرىدىن بىرى.

③ سەلتەنەت بەگ، ماكغال بەگ
浩侯 (hàohóu)
سەلتەنەت سۆزى «قەدىمقى تۈركىي سۆزلۈك» تە "ماكغال" دەپ ئېلىنغان.

④ قاشقۇۋۇق
玉门 (yùmén)
گەنسۇ ئۆلكىسى غەربىي (دەريا غەربى) كارىدورىنىڭ غەربىي قىسمىدا بولۇپ، خەن سۇلالىسى دەۋرىدە ناھىيە تەسىس قىلىنغان. ئىچكى ئۆلكىلەرگە توشۇلغان خوتەن قاشتاشلىرى مۇشۇ يەر ئارقىلىق توشۇلغاچقا "قاشقۇۋۇق" نامى بېرىلگەن.

بەرگەن. گۇيسۇن كۈنبېيى بۇ خانىكىچىنى ئۇلۇغ خانىش ①، مۇنلار بەرگەن قىزنى سول خانىش قىلغان. كۈنبېيى: "مەن پاشاندىم" دەپ نەۋرىسى سەنجۇرگە بۇيرۇق بېرىپ خەن سۇلالىسى خانىكىچىسى بىلەن ئۆيلەندۈرگەن. گۇيسۇن ئېلىدە ئات كۆپ بولۇپ، بايلىرى 4 - 5 مىڭ يىلقا باقاتتى.

خەن ئەلچىلىرى دەسلەپ ئارساكقا كەلگەن ۋاقتىدا، ئارساك خانى شەرقىي چېگرىسىغا يىگىرمە مىڭ چەۋەنداز ئەۋەتىپ قارشى ئالغان. شەرقىي چېگرىسى خانلىق پايتەختىدىن نەچچە مىڭ چاقىرىم يىراقلىقتا بولۇپ، چېگرىدىن پايتەختكە كەلگىچەلىك يولدا ئاھالىسى نۇرغۇن نەچچە ئونلىغان شەھەرلەردىن ئۆتكەن. خەن ئەلچىلىرى قايتىدىغان ۋاقتىدا ئارساك خانى خەن ئەلچىلىرىگە ئەلچى قوشۇپ خەن سۇلالىسىگە ئەۋەتكەن. ئۇلار كېلىپ خەن سۇلالىسى زېمىنىنىڭ چوڭلۇقىنى كۆرگەن ھەم خەن سۇلالىسىگە تۆگە قۇشى تۇخۇمى ۋە رىم سېھىرچىسىنى تەقدىم قىلغان. پەرغانىنىڭ غەربىدىكى كىچىك دۆلەتلەردىن خارەزم ②، تاجىك، پەرغانىنىڭ شەرقىدىكى قوس، دەنىدان - ئويلىك، كېش ③ قاتارلىق دۆلەتلەرنىڭ ھەممىسى خەن سۇلالىسىغا ئەل-

---

皇后（huánghòu） ①خانىش، ئۇلۇغ قاتۇن

پادىشا، خاقان، سۇلتانلارنىڭ رەسمىي خوتۇنى، قاتۇن.

欢潜（huānqián） ②خارەزم

ئوتتۇرا ئاسىيادىكى ئامۇ دەرياسىنىڭ تۆۋەنكى ئېقىنىغا جايلاشقان قەدىمقى دۆلەت، مەركەز شەھىرى ئۈرگەنچ. مىلادى VIII ئەسىرنىڭ ئالدى - كەينىدە ئەرەبلەر تەرىپىدىن بويسۇندۇرۇلغان. XI ئەسىردىن XII ئەسىرگىچە سەلجۇق تۈركلىرىنىڭ ھۆكۈمرانلىقىدا ياشىغان، تېررىتورىيىسى ئىران ۋە ئافغانىستان زېمىنىغىچە كېڭەيگەن. 1208 ۋە 1220 - يىللىرى چىڭگىزخان تەرىپىدىن بويسۇندۇرۇلغان، پادىشاسى مۇھەممەد خارەزمشاھ قاچقان. 1388 - يىلى تۆمۈرلەنگ بېسىۋالغان. XVI ئەسىرنىڭ باشلىرىدا ئۆزبەك خانلىرىغا قارىغان. XVI ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا پايتەختىنى خىۋەگە كۆچۈرگەن. 1873 - يىلى روسىيە ئۆزىگە قوشۇۋالغان.

史国（苏薤sūfèishǐguó） ③كېش

كانگا خانى سۇفېي بۇ شەھەردە تۇراتتى، كاسان دەپمۇ ئاتىلىدۇ. كېيىن كېشكە ئۆزگەرتىلگەن. ھازىر سەمەرقەندىنىڭ جەنۇبىدىكى شەھرىسەبزدىن ئىبارەت.

ىچى ئەۋەتىپ پادىشانى زىيارەت قىلغان. پادىشا ناھايىتى خۇشال بولغان. خەن ئەلچىلىرى يەنە سېرىق دەريانىڭ مەنبەسىنى كۆزەتكەن، دەريانىڭ مەنبەسى ئۈدۈن بولۇپ، ئۇنىڭ تاغلىرىدا قاشتېشى كۆپ ئىكەنلىكىنى كۆرگەن ۋە ئۇنىڭدىن بىرئاز قېزىپ ئېلىپ كەلگەن، پادىشا قەدىمىي خەرىتە ۋە كىتابلارنى كۆزدىن كەچۈرۈپ، بۇ مەشھۇر دەريانىڭ مەنبەسىنى قاراقۇرۇم ① تېغى دەپ ئاتىغان.

شۇ چاغدا پادىشا دېڭىز بويىلىرىنى بىرقانچە قېتىم كۆزدىن كەچۈرگەن، ھەممە چەتئەللىكلەرنى بىللە ئېلىپ كەلگەچكە، ئاھالىسى كۆپ ئاۋات يەرلەردىن ئۆتكەن، ئۇلارغا كۆپ مىقداردا پۇل - مال، تاۋار - دۇردۇن ئىنئام قىلغان ھەم نازۇ - نېمەتلەر بىلەن كۈتۈۋېلىپ، پادىشا، رىياقەتىدىكى مېھمانلارنى ياخشى تەمىنلەتكۈزگەن. خەن (سۇلالىسى) نىڭ بايلىقىنى، شانۇ - شەۋكىتىنى نامايەن قىلغان. چېلىش، ئاجايىپ - غارايىپ سېھىرگەرلىك ئويۇنلىرى كۆرسىتىلگەن. ئۇنى نۇرغۇن ئادەم كۆرگەن. پادىشا ئادەملەرنى مۇكاپاتلىغان ۋە ھەددىدىن زىيادە ئىسراپ شاھانە زىياپەت ئۆتكۈزگەن، چەتئەللىك مېھمانلارغا غەزنىدىكى بايلىقلارنى كۆرسەتكەن. خەن سۇلالىسىنىڭ بايلىقى ۋە زېمىنىنىڭ كەڭلىكى مېھمانلارنى ھەيران قالدۇرغان. شۇڭا، سېھىرگەرلىك سەنئىتى، چېلىشچىلىق، ئاجايىپ - غارايىپ ئويۇنلار ھەر يىلى ئۆزگىرىپ، تەرەققىي قىلىشقا باشلىغان.

غەربىي شىمالدىكى ئەللەردىن كەلگەن چەتئەل ئەلچىلىرى ئايىغى ئۈزۈلمەي كېلىپ - كېتىپ تۇرغان. پەرغانىنىڭ غەربىدىكى دۆلەتلەر ئۆزلىرىنىڭ يىراقلىقىدىن پايدىلىنىپ، خەن سۇلالىسىنى

---

① قاراقۇرۇم 昆仑 (kūnlún)

غەربىي پامىر ئېگىزلىكىنىڭ شەرقىي قىسمىدىن باشلىنىپ، شىنجاڭ، تىبەتنى توغرا كېسىپ ئۆتۈپ، شەرقتە چىڭخەي ئۆلكىسىگە سوزۇلىدۇ. ئۇزۇنلۇقى تەخمىنەن 2500 كىلومېتىر بولۇپ، كونا بۇرمە تاغلاردىن. قاراقۇرۇم دېڭىز يۈزىدىن 6000 مېتىر ئېگىزلىكتە بولۇپ 7719 مېتىر ئېگىزلىكتە مۇڭغار، 7546 مېتىر ئېگىزلىكتە مۇز تاغ چوققىلىرى بار. كۆپىنچە قار ۋە مۇزلار قاپلاپ تۇرىدۇ.

كۈزنگە ئېلىنغان، ئۇلارغا سىلىق مۇئامىلە قىلىش بىلەن بىرگە
قاتتىق مۇئامىلە قىلىشقىمۇ توغرا كەلگەن. ئۇيسۇننىڭ غەربىدىن
ئارساكقىچە بولغان دۆلەتلەر هۇنلارغا يېقىن ئىدى، ئۇنىڭ ئۈس-
تىگە هۇنلار ياۋچىلارنى بۇرۇن ئەدەپلىگەچكە، قولىلىرىدا تەگ-
رىقۇتنىڭ بىر پارە خېتى بار هۇن ئەلچىلىرى، ھەممە ئەللەردە
كۈتۈلەتتى، بوزەك قىلىنمايتتى. ھالبۇكى، ھەرقايسى ئەللەرگە
بارغان خەن ئەلچىلىرى پۇل - تاۋارسىز تەمىنلىنەلمەيتتى. ئات
سېتىۋالمىسا، مىنىك ئاتلىرى بولمايتتى. بۇنداق ئەھۋالنىڭ كې-
لىپ چىقىشى ھەرقايسى دۆلەتلەرنىڭ خەن سۇلالىسىدىن يىراق-
لىقى ئىدى. ئۇلار بىر تەرەپتىن خەن سۇلالىسىنىڭ مول بايلى-
قىغا قىزىققاچقا، تىجارەت قىلمىسا، ماللار قولغا كەلمەيتتى. يەنە
بىر تەرەپتىن، ئەگەر خەن ئەلچىلىرىنى قوبۇل قىلىپ كۈتسە، هۇنلار-
نىڭ بۇرۇش قىلىپ جازالىشىدىن قورقاتتى. پەرغانە ئەتراپىدىكى
دۆلەتلەر ئۈزۈمدىن مەي ياسايتتى، بايلىرى بىر مىليون جىڭدىن
ئارتۇق مەي ساقلىشاتتى. مەيلەر بىرنەچچە ئون يىل تۇرسىمۇ
بۇزۇلمايتتى. بۇ يەرنىڭ ئادەملىرى مەيگە، ئاتلىرى بىدىگە ئا-
دەتلەنگەن ئىدى. خەن ئەلچىلىرى بىدە ئۇرۇقى ئېلىپ كەل-
گەچكە، پادىشا مۇنبەت يەرلەرگە بىدە، ئۈزۈم تەرگۈزگەن. شۇ-
نىڭ بىلەن ياخشى ئاتلار كۆپەيگەن، چەتئەل ئەلچىلىرىمۇ كۆپ
كېلىشكەن. ساراي ۋە ئىستىراھەتگاھلارنىڭ ئەتراپلىرىغىمۇ پۈتۈن-
لەي تەك تىكىلگەن، بىدە تېرىلغان ۋە ناھايىتى ئوخشىغان. پەر-
غانىنىڭ غەربىدىن ئارساكقىچە بولغان دۆلەتلەرنىڭ تىللىرى
گەرچە ئوخشاشمىسىمۇ، ئەمما ئۆرپ - ئادەتلىرى ئاساسەن بىر-
دەك بولغاچقا، ئۆزئارا ئۇقۇشاتتى. ئادەملىرىنىڭ ھەممىسى
دىڭگۈدەك ئوراكوز، ساقاللىق بولۇپ، سودىگەرچىلىككە ماھىر،
تىجارەتتە يېپىدىن - يىڭنىسىغىچە ھېسابلىشاتتى. ئادەتتە ئايال-
لارنى ئەدىرلەيتتى، ئەرلىرى ئاياللارنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلايتتى،
لېكىن ھەل قىلغۇچى ئەرلەر ئىدى. بۇ يەردىن يىپەك، سىر
چىقمايتتى، تۆمۈر قۇرال (ئەسۋاپ) ئىشلەشنى بىلمەيتتى. خەن

ئەلچىلىرى بىللە كەلگەن نەۋكەرلەر ئۇلارغا ئەل بولغاندىن كېيىن، ئاندىن ئۇلارغا ھەربىي قورال ئىشلەشنى ئۆگەتكەن. خەن سۇلالىسىدىن ئالغان ئالتۇن - كۈمۈشلەردىن ئەسۋاپلار ياسىغان، پۇل قىلىپ ئىشلەتمىگەن.

غەربىي ئەللەرگە بارىدىغان خەن ئەلچىلىرى بارا - بارا كۆپەيگەن. ئۇنىڭ ئىچىدە ئەلچىلەرگە ئەگىشىپ چىقىپ كەتكەن بىر مۇنچە ياشلار پادىشاغا: "پەرغانىدە ياخشى ئاتلار بار، ئىرشى① شەھرىگە يوشۇرۇپ قويۇپ، خەن ئەلچىلىرىگە كۆرسەتمەيۋاتىدۇ" دەپ مەلۇم قىلغان. پادىشا پەرغانە ئاتلىرىنى ئىنتايىن ياخشى كۆرگەنلىكتىن، بۇلارنىڭ گېپىنى ئاڭلاپ بەك خوشال بولغان، مىڭ جىڭ ئالتۇن ۋە زەر ئات② ھەيكىلى قاتارلىق نەرسىلەر بىلەن باتۇر چېلىڭ③ قاتارلىقلارنى پەرغانىگە ئەۋەتىپ، پەرغانە خاندىن ئىرشىنىڭ ياخشى ئاتلىرىنى سېتىۋېلىپ كېلىشكە بۇيرۇغان. پەرغانە دۆلىتىدە خەن سۇلالىسىنىڭ مال - بۇيۇملىرى خېلى كۆپ بولغاچقا، بۇ نەرسىلەرگە ئانچە قىزىقمىغان. ئۆز ئارا مەسلىھەتلىشىپ: "خەن بىزدىن يىراقتا. ئەگەر كېلىدىغان بولسا، شور سۇلۇق چۆللەردە ھالاك بولىدۇ. شىمالدا ھۇن قاراقچىلىرى بار، جەنۇبىدا ئوت - چۆپ يوق، سۇ يوق، ئۇنىڭ ئۈستىگە، ئارىلىقتا شەھەر يوق، ئادەم كۆپ، ئاشلىقى كەم، بۇرۇن يۈزلەپ كەلگەن خەن ئەلچىلىرىنىڭ يېرىمىدىن تولىسى ئاچلىقتىن ئۆلگەن. مۇنداق شارائىتتا خەن (سۇلالىسى) قانداق

① ئىرشى شەھرى
贰师城 (èrshīchéng)
پەرغانىنىڭ قەدىمقى شەھەرلىرىدىن بولۇپ، ھازىرقى قىرغىزىستاننىڭ جەنۇبىدىكى بەرخەت دېگەن يەردە خارابىسى بار.

② زەر ئات
金马 (jīnmǎ)
ئوردا ھەم ھەرەم دەرۋازا - ئىشىكلىرىنىڭ ئىككى يېنىغا قويۇلغان مىستىن توكۇلگەن ئات ھەيكەللىرى — "زەر ئات" دېيىلەتتى.

③ چېلىڭ
车令 (chēlìng)
پەرغانىگە ئات ئالغىلى بارغان خەن سۇلالىسى باتۇرلىرىدىن بىرى.

قىلىپ چوڭ قوشۇن ئەۋەتەلەسۇن؟ ئۇلار بىزگە ئامال قىلالمايدۇ.
ئۇنىڭ ئۈستىگە ئىبرشى ئاتلىرى پەرغانىنىڭ ياخشى ئاتلىرى
تۇرسا» دېيىشكەن. شۇڭا ئۇلار خەن ئەلچىلىرىگە نەسىللىك ئات-
لارنى بېرىشنى خالىمىغان. خەن ئەلچىسى غەزەپكە كېلىپ تىل-
لىغان ھەمدە زەر ئات ھەيكىلىنى چېقىپ تاشلاپ چىقىپ كەت-
كەن. پەرغانە ئاقسۆڭەكلىرىمۇ غەزەپلىنىپ: «خەن ئەلچىلىرى
بىزنى كوزىگە ئىلمىدى» دەپ ئۇلارنى قوغلاپ چىقارغان ۋە
خەن ئەلچىلىرىگە توساپ زەربە بېرىش، ئۆلتۈرۈش، مال - باي-
لىقنى تارتىۋېلىش توغرىسىدا شەرق قىسمىدىكى ئۇزكەنت①
خانىغا بۇيرۇق بەرگەن. خەن پادىشاسى ئاڭلاپ قاتتىق غەزەپ-
لەنگەن. ئىلگىرى پەرغانىگە ئەلچى بولۇپ چىققان ياۋدىڭخەن
قاتارلىقلار پادىشاغا: «پەرغانە ھەربىي كۈچ جەھەتتە ئاجىز،
ئەگەر ئۈچ مىڭ ئەسكەر ئەۋەتىلسىلا، كۈچلۈك ئوقيالار بىلەن
ئېتىپ، پەرغانىنى تار - مار قىلغىلى بولىدۇ» دېگەن. پادىشا
ئىلگىرى جوبىي تورىسى جاۋپونۇنى رورانغا ھۇجۇم قىلىشقا ئەۋەت-
كەندە، ئۇ 700 ئاتلىق ئەسكەر بىلەن جەڭدە يۈرۈش قىلىپ،
روران خانىنى تۇتقۇن قىلغان ئىدى. شۇڭا پادىشا ياۋدىڭخەن
قاتارلىق كىشىلەرنىڭ سوزىنى توغرا تاپقان. پادىشا ئۆزىنىڭ
ئامراق كىچىك خانىشى لى خېنىمنىڭ ئاكىسىغا تۇرلۇك ئۇنۋا-
نى قازىنىش پۇرسىتى بېرىش ئۈچۈن لى گۇاڭلىنى② ئىبرشى

---

① ئۇزكەنت، جىززاق yǒu城 (yǒuchéng)
پەرغانىدە بىر شەھەرنىڭ ئىسمى.

② لى گۇاڭلى 李广利 (lǐguǎnglì)
(م. ب. 88 — ؟ - يىللار). غەربىي خەن دەۋرىدە ياشىغان. جۇڭگەن (ھازىرقى شىبىي دېگەن ناھىيىسى) دىن. خەن سۇلالىسى پادىشاسى ۋۇدى زا-
مانىدا ئىبرشى سەنگۇن بولۇپ، قوشۇن بىلەن پامىردىن ئېشىپ، پەرغانىنى
يېڭىپ، 3 مىڭ ئوياق ئات ئالغان. كېيىن ھۇنلارغا قارشى يۈرۈشتە يېڭىلىپ
تەسلىم بولغان، ئۇزۇن ئوتمەي ھۇن بەگلىرى تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلگەن.

سەنگۇن① قىلىپ، ئىچكىدىكى خانلىقلار قوشۇنىدىن 6 مىڭ چە-
ۋەنداز ۋە ھەرقايسى ۋىلايەتلەردىن بىرقانچە تۈمەن توغرا
يولدا ماڭمىغان ياشلارنى ئايرىپ بېرىپ، پەرغانىگە جازا يۈرۈ-
شى قىلىشقا ئەۋەتكەن. ئىرشى شەھرىگە بېرىپ، ئارغىماق ئات-
لارنى قولغا چۈشۈرۈشنى ئارزۇ قىلغان. شۇڭا، (لى گۇاڭلىنى)
"ئىرشى سەنگۇن" دەپ ئاتىغان. جاۋشىمچىڭ قوشۇنغا ھەربىي
يارغۇچى،② بۇرۇنقى سەلتەنەت بەگ ۋاڭ خۇي قوشۇنغا يول
باشلىغۇچى بولغان. لى دو چىرىكچىسى بەگ بولۇپ، قوشۇننىڭ
ھەربىي ئىشلىرىنى باشقۇرغان.

بۇ يىلى تەيچۇ③ يىلنامىسىنىڭ تۆتىنچى يىلى (مىلادىدىن
بۇرۇن 104 - يىلى) ئىدى. گۇەندۇڭ④ تەرەپلەردە چېكەتكە
ئاپىتى يۈز بېرىپ، غەربكە دۇخانغىچە يېتىپ كەلگەن.

ئىرشى سەنگۇن قوماندانلىقىدىكى قوشۇن غەربكە لوپنۇردىن
ئۆتكەندىن كېيىن، يول ئۈستىدىكى كىچىك دۆلەتلەر قورقۇپ،

---

① ئىرشى سەنگۇن 贰师将军 (èrshījiāngjūn)
ئىرشى يۈرۈشىدە سەنگۇن لى گۇاڭلى تەيىنلەنگەنلىكتىن ئۇنى ئىرشى سەن-
گۇن دەپ ئاتىغان.
(بېگۇ كونى ئاددىيلىغا قاراڭ).

② ھەربىي ھەقەم، ھەربىي يارغۇچى 军正 (jūnzhèng)
قوشۇننىڭ ... ھەربىي ... (سوت ...).

③ تەيچۇ 太初 (tàichū)
يىلنامە: 1. خەن سۇلالىسى ۋۇدىنىڭ يىلنامىسى (م. ب. 104 — 101 - يىللار)؛
2. ... چىن سۇلالىسى ... يىلنامىسى 386 — 394 - يىللار؛ 3.
غەربىي چىن سۇلالىسى ... يىلنامىسى 388 — 400 - يىللار؛
جەنۇبىي لياڭ سۇلالىسى ... يىلنامىسى 397 — 399 - يىللار؛
جەنۇبىي سۇلالە ... يىلنامىسى، ... 453 - يىل.

④ گۇەندۇڭ 关东 (guāndōng)
... (تۈنشەل) ... بولۇپ، چىن، خەن، تاڭ دەۋرىدە پاي-
تەختنىڭ ... 函谷关 ...
... (潼关) ... گۇەندۇڭ دېيىلەتتى.

شەھەرنى قاتتىق مۇداپىئە قىلىپ، ئۇلارغا ئاشلىق، يەم - خەشەك بېرىشكە ئۈنىمىغان، خەن قوشۇنى ھۇجۇم قىلىپ شەھەرنى ئالالمىغان. شەھەرنى ئالغانلار ئاشلىققا ئېرىشكەن، شەھەرنى ئالالمىغانلار بىرقانچە كۈن ئۇرۇشقاندىن كېيىن، تاشلاپ ئۆز يولىنى داۋام قىلدۇرغان. ئۆزگەنت شەھىرىگە يېتىپ كەلگەندە، ئاران بىر نەچچە مىڭ ئەسكەر قالغان. ئۇنىڭ ئۈستىگە، ھەممىسى ئاچ، ھارغىن ئىدى. ئۆزگەنت شەھىرىگە ھۇجۇم قىلغان بولسىمۇ، شەھەردىكىلەر قاتتىق مۇداپىئە قىلىپ، خەن قوشۇنلىرىنى تار - مار قىلغان. ئۆلگەنلەر، يارىدار بولغانلار كۆپ بولغان. ئىرشى سەنگۈن بىلەن لى دو، جاڭ شىجيەك قاتارلىقلار كېڭىشىپ: "ئۆزگەنتتەك كىچىك شەھەرنى ئالالمىدۇق. خاننىڭ پايتەختىنى قانداق ئالىمىز؟" دېيىشكەن. شۇنىڭ بىلەن قوشۇننى باشلاپ قايتقان. بۇ جەرياندا ياردى - كەلدى بولۇپ ئىككى يىل ۋاقىت ئۆتكەن. دۇخاندا قايتىپ كەلگەندە قوشۇننىڭ ئوندىن بىر - ئىككىسىلا قالغان. ئادەم ئەۋەتىپ پادىشاغا ئەھۋال مەلۇم قىلىنغان: "يول يىراق، ئاشلىق يوق، ئەسكەرلەر جەڭدە ئۆلمىدى، ئاچلىقتىن قىرىلدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئادەم ئاز، پەرغانىنى ئېلىشقا كۈز يەتمىدى. ھازىرچە چېكىنىپ، ئەسكەرلەرنى كۆپەيتىپ، قايتا ھۇجۇم قىلىشنى ئىلتىماس قىلىمىز" دېگەن. بۇنى ئاڭلاپ دەرغەزەپ بولغان پادىشا ئادەم ئەۋەتىپ قاشقوۋۇقتا (يۇيمېن) ئۇلارنى توسقان: "قوشۇن قاراۋۇلدىن كىرىشكە جۈرئەت قىلىدىكەن، كاللىسى ئېلىنسۇن!" دەپ بۇيرۇق چۈشۈرگەن. قورقۇپ كەتكەن ئىرشى سەنگۈن دۇخاندا تۇرۇپ قالغان.

شۇ يىلى يازدا خەن سۇلالىسى جويې تورىسى جاۋپونو قوماندانلىقىدا ئىككى تۈمەندىن ئوشۇق قوشۇننى ھۇنلارغا قارشى ئەۋەتكەن بولسىمۇ، ھۇنلار تەرىپىدىن تارمار قىلىنغان. ئوردىدىكى ۋەزىر - ۋۇزۇرالار پەرغانىگە بولغان ھەربىي يۈرۈشنى توختىتىپ، پۈتۈن كۈچ بىلەن ھۇنلارغا زەربە بېرىشنى كېڭەشكەن. لېكىن خەن پادىشاسى ۋۇدى پەرغانىنى بويسۇندۇرۇش

قارارىغا كەلگەن، چۈنكى پەرغانە بىر كىچىك دۆلەت، ئۇنىلىق ئۈستىدىن غەلىبە قىلىنمىسا، باكتىرىيا ئەتراپىدىكى دۆلەتلەر خەن سۇلالىسىنى كۆزگە ئىلماي قويىدۇ. پەرغانە ئېتىنى زادىلا قولغا كەلتۈرگىلى بولمايدۇ. ئۇيسۇن، بۇگۇر①لەرمۇ خەن ئەلچىلىرىنى كۆزگە ئىلماي، ئاۋارىچىلىق تۇغدۇرىدۇ. چەتئەللىكلەر خەن سۇلالىسىنى مەسخىرە قىلىدۇ. شۇڭا پەرغانىگە يۈرۈش قىلىشقا جىددىي قارشى چىققۇچى دىڭ گۇاڭ قاتارلىقلار جازاغا تارتىلغان. زىندانلاردىكى جىنايەتچىلەر ئومۇمىي كەچۈرۈم قىلىنىپ، ئۇلار ئەسكەرلىككە قاتناشتۇرۇلغان. لۈكچەك ياشلاردىن ھەم چېگرىدىكى ئاتلىق ئەسكەرلەردىن زور قوشۇن تەشكىل قىلىنىپ، بىر يىلدىن ئوشۇق ۋاقىت ئىچىدە دۇنخاندىن 60 مىڭ ئادەم يۈرۈش قىلغان. شەخسىي تىجارەت بىلەن ئەسكەرلەرگە ئۆزلۈكىدىن ئەگىشىپ كېتىۋاتقانلار بۇ سانغا كىرگۈزۈلمىگەن. بۇندىن باشقا يەنە يۈز مىڭ تۇياق كالا، 30 مىڭ تۇياقتىن ئوشۇق ئات، ئاشلىق ئارتىلغان ئېشەك، خېچىر، تۆگىلەر ئون نەچچە مىڭغا يەتكەن. تەمىنات، يەم - خەشەك يېتەرلىك، قورال، ئوقيالار تولۇق ھازىرلانغان. پۈتۈن دۆلەت غەلىيانغا كەلگەن. ئىشلارغا قارىغاندا، بۇيرۇق بويىچە پەرغانە يۈرۈشىگە 50 نەپەردىن ئارتۇق چېرىكچى بەگ دەرىجىلىك ئەمەلدارلار چاقىرتىلغان. پەرغانىنىڭ شەھەر ئىچىدە قۇدۇق يوق ئىدى. ئۇلار پۈتۈنلەي شەھەر سىرتىدىن ئېقىپ كېلىدىغان سۇ بىلەن تەمىنلىنەتتى. شۇڭا سۇ ئىشچىلىرىنى ئەۋەتىپ، شەھەرنىڭ تېشىدىكى سۇ يولىنى ئۆزگەرتىپ، سۇنى باشقا ياققا ئاقتۇزۇۋەتكەن ۋە سۇ يولىنى بويلاپ يەر ئاستىدىن لەخمە كولاپ شەھەرگە ھۇجۇم قىلغان. جيۇچۈەن، جاڭيې②نىڭ شى-

---

仑头 (lúntóu)

① بۇگۇر

قەدىمقى زاماندا ئىچكى ئۆلكىدىكىلەر بۇگۇرنى لۇنتۇ دېيىشەتتى.

张掖 (zhāngyè)

② جاڭيې

م. ب. 111 - يىلى تەسىس قىلىنغان ۋىلايەت. ھازىرقى گەنسۇ ئۆلكىسى جاڭيې ۋىلايىتىنىڭ غەربىي - شىمالىغا توغرا كېلىدۇ.

غالىبغا جۈيەن،① شۈتۇق② قاتارلىق ئۆرۈنلارنى تەستىس قىل-
غان ۋە ئۇ يەرگە 180 مىڭ قوشۇن يوتكەپ جيۇچۈەننى
قوغدىغان، دولەت بويىچە جىنايەتچىلەرنى يوتكەپ ئېرشى
سەنگۈنگە ئاشلىق يەتكۈزۈپ بېرىشكە ئەۋەتكەن. ئاشلىق توپ-
شۇغۇچى خادىملار ۋە هارۋىلار دۇخانىغىچە بولغان ئارىلىقتا
ئۈزۈلمەي مېڭىپ تۇرغان. يەنە ئىككى نەپەر ئات تونۇيدىغان
كىشىنى سالغۇچى ۋە ئات تاللىغۇچى بەگ قىلىپ تەيىنلەپ،
پەرغانىنى يەڭگەندىن كېيىن، ئارغىماق ئاتلارنى ئېلىشقا
تەييارلاتقان.

شۇڭا، ئېرشى سەنگۈن ئىككىنچى قېتىم يۈرۈش قىلغاندا
ئەسكەر كۆپ بولغانلىقتىن، بارغانلا يەردە كىچىك دولەتلەر
ئۇلارنى قارشى ئالغان، ئەسكەرلەرنى ئاشلىق بىلەن تەمىنلىگەن.
ئۇلار يۇگۇرگە بارغاندا قارشىلىققا ئۇچرىغان. بىرنەچچە كۈن
جەڭ قىلىپ قىرغىنچىلىق ئېلىپ بارغان. ئۇ يەردىن غەرپكە
قاراپ مېڭىپ 30 مىڭ خەن ئەسكىرى پەرغانە شەھرىگە تىنچ-
ئامان يېتىپ بارغان. پەرغانە ئەسكەرلىرى خەن ئەسكەرلىرىگە
قارشى ئۇرۇش قىلغان، خەن ئەسكەرلىرى ئوقيا ئېتىپ ئۇلارنى يەڭ-
گەن، پەرغانە ئەسكەرلىرى چېكىنىپ شەھەرنى قاتتىق مۇداپىئە
قىلغان. ئېرشى سەنگۈن ئۆزكەنت شەھرىگە هۇجۇم قىلماقچى
بولغان بولسىمۇ، لېكىن يۈرۈش توختىتىلسا پەرغانە يەنە باش-
قا هىيلە ئىشلىتىپ كېتەرمىكىن دەپ ئەنسىرەپ، ئاۋال پەرغانىگە
هۇجۇم قىلىش قارارىغا كەلگەن. شۇنىڭ بىلەن ئۇلارنىڭ سۇ
مەنبەسىنى ئۈزۈپ، سۇ يولىنى ئۆزگەرتىۋەتكەن، پەرغانىمۇ مۇها-

---

①جۈيەن 居延 (jūyán) دەريا ئىسمى.

②شۈتۇق 休屠 (xiūtú) هازىرقى گەنسۇ ئۆلكىسى ۋۇۋېي ۋىلايىتى مىنچىڭ ناهىيىسىنىڭ شەرقىدە بىر كۆلنىڭ ئىسمى.

سىرىگە چۈشۈپ قېلىش ئەندىشىسىدە قالغان. شەھەر مۇھاسىرىگە
ئېلىنىپ 40 نەچچە كۈن ھۇجۇم قىلىنغان. تاشقى شەھەر ئېلىنىپ،
پەرغانە ئىسلازادىلىرىنىڭ پالۋانى جانىمىر قولغا چۈشۈرۈلگەن. قاتتىق
ۋەھىمىگە چۈشكەن پەرغانە ئاقسۆڭەكلىرى ئىچ شەھەرگە چېكىنىپ كېڭىشىپ: "قان (خان) ئۆگە تۇلپارلارنى يوشۇرۇپ قويۇپ،
خەن ئەلچىسىنى ئۆلتۈرگەن. بىز خاننى ئۆلتۈرۈپ، تۇلپارلارنى
چىقىرىپ بەرسەك، خەن ئەسكەرلىرى مۇھاسىرىنى بوشىتىشى مۇم-
كىن. ئەگەر كېلىشەلمىسەك، يەنە بىر قاتتىق جەڭ قىلساقمۇ
ئۆلگۈرمىمىز" دېيىشكەن. پەرغانە ئاقسۆڭەكلىرىنىڭ ھەممىسى بۇنى
توغرا كۆرگەن ۋە خان ئۆگەنى بىرلىكتە ئۆلتۈرگەن. ئىسلازا-
دىلەردىن تەيىنلەنگەن كىشىلەر ئۆگەنىڭ بېشىنى ئەپكېلىپ
ئىرشى سەنگۈن بىلەن كۆرۈشكەن، سۈلھى تۈزۈشمەكچى بولۇپ:
"خەن قوشۇنى ھۇجۇمنى توختاتسا، بىز تۇلپارلارنى چىقىرىپ
بېرىمىز، ئۆزەڭلار تاللىۋالسىلەر ۋە خەن قوشۇنلىرىنى ئاشلىق
بىلەن تەمىنلەيمىز. ئەگەر كۆنمىسەڭلار، پۈتكۈل تۇل-
پارلارنى قىرىپ تاشلايمىز. كاڭگادىن ياردەمگە كېلىدىغان قوشۇن-
لارمۇ يېتىپ كېلىش ئالدىدا تۇرىدۇ. ئۇلار يېتىپ كەلگەن
ھامان، بىزنىڭ قوشۇنلىرىمىز ئىچ تەرەپتىن، كاڭگا قوشۇنلىرى
سىرت تەرەپتىن خەن قوشۇنلىرىغا ھۇجۇم قىلىدۇ. قايسىسىدا
تۇرىسىلەر؟" دېگەن. بۇ ۋاقىتتا كاڭگا خەن قوشۇنلىرىنىڭ
كۈچلۈكلۈكىنى كۆرۈپ، ئالغا مېڭىشقا جۈرئەت قىلالماي تۇرغان.
ئىرشى جاۋشىچېڭ، لى دو قاتارلىقلار بىلەن كېڭىشىپ: "پەرغانە
شەھىرىدە يېڭىدىن ئەسىر چۈشكەن خەنلىكلەرنىڭ قۇدۇق قېزىش-
نى بىلىدىغانلىقىنى، شەھەردە ئاشلىق كۆپلۈكىنى ئاڭلىغان ئىدىم.
بۇ قېتىمقى ھەربىي يۈرۈشنىڭ مەقسىدى باش جىنايەتچى ئۆگە-
نى ئۆلتۈرۈش ئىدى. ئۆگەنىڭ كاللىسى كەلتۈرۈلدى. ئەگەر
ئۇلارنىڭ شەرتىگە ماقۇل بولۇپ ئۇرۇشنى توختاتمىساق، ئۇلار
جەزمەن قاتتىق مۇداپىئە قىلىدۇ. كاڭگا خەن ئەسكەرلىرى ھارغان
ۋاقىتتا پەرغانىگە ياردەمگە كېلىپ، خەن قوشۇنىنى چوقۇم تار-

مار كەلتۈرىدۇ" دېگەن. ھەربىي ئەمەلدارلارنىڭ ھەممىسى بۇنى
توغرا تاپقان ۋە پەرغانىنىڭ شەرتلىرىگە ماقۇل بولغان. پەرغانە
ئاتلارنى چىقىرىپ، خەنلىكلەرنىڭ تالىشىۋېلىشىغا يول قويغان
ۋە خەن قوشۇنلىرىنى ئوزۇق ئاشلىق بىلەن تەمىنلىگەن.
خەن قوشۇنلىرى ياخشى ئۇلپارلاردىن بىرنەچچە ئون تۇياقنى
ۋە ئوتتۇراھال ئاتلاردىن ئايغىر، بايتال بولۇپ 3 مىڭدىن
ئوشۇقراقىنى تاللاپ ئالغان. پەرغانە ئاقسۆڭەكلىرىدىن خەنپەرەس
مەساي ئاتلىق كىشىنى پەرغانىگە خان قىلىپ قويغان ھەم-
ـدە توختام تۈزۈپ، ئۇرۇشنى توختاتقان. ئاخىرىدا ئىچكى شە-
ھەرگە كىرەلمەستىنلا قوشۇننى ئېلىپ قايتقان.

باشتا ئېرشى دۇخاندىن چىقىپ غەربكە يۈرۈش قىلغاندا
ئادەم كۆپ، يول ئۈستىدىكى دۆلەتلەر ئاشلىق بىلەن تەمىنلەپ
كېتەلمەسلىكىن دەپ، قوشۇننى بىرقانچىگە بۆلۈپ، جەنۇبىي ۋە
شىمالىي يول بىلەن يۈرۈش قىلغان. چېرىكچى بەگ ۋاڭ شىن-
شېڭ بىلەن سابىق مۇراسىمبەگ ①خۇچۇڭگولار مىڭدىن ئوشۇق
ئادەم باشقا يول بىلەن ئۇزكەنت شەھرىگە بارغان، شەھەر
مۇداپىئەسىدىكىلەر ئاشلىق بىلەن تەمىنلىمىگەن. ۋاڭ شىنشېڭنىڭ
چوڭ قوشۇن بىلەن ئارىلىقى ئىككى يۈز چاقىرىم كېلەتتى.
ئۇ دۈشمەننى سەل چاغلاپ، ئۇلارنى ئەيىبلەپ، ئۇزكەنت شەھ-
رىگە قاراملىق بىلەن ھۇجۇم قىلغان. ئۇزكەنتلىكلەر ۋاڭ شىن-
شېڭنىڭ ئەسكىرى كۆپ ئەمەسلىكىنى ئۇقۇپ قالغان ۋە ئەتىگەندە
ئۈچ مىڭ ئادەم تۇيۇقسىز ھۇجۇم قىلىپ، ۋاڭ شىنشېڭ قاتار-
لىقلارنى ئۆلتۈرگەن، قوشۇن تارمار بولغان، بىرقانچە
ئادەم قۇتۇلۇپ، ئېرشى سەنگۇننىڭ يېنىغا قېچىپ بارغان. ئېر-
شى ھەربىي تەمىنات تۇتۇقبېگى ②شاڭ گۇەنجىيىنى ئۇزكەنت

---

① مۇراسىمبەگ
مۇراسىم ئىشلىرىنى باشقۇرغۇچى ئەمەلدار.
鸿胪 (hónglú)

② ھەربىي تەمىنات تۇتۇقبېگى
خەن سۇلالىسى پادىشاسى ۋۇدى تەسىس قىلغان ھەربىي تەمىنات ئىشلىرىنى
باشقۇراتتى.
搜粟都尉 (sōulìdūwèi)

شەھەرىگە ھۇجۇم قىلىشقا ئەۋەتكەن. ئۆزكەنت شەھىرى مەغلۇپ بولغان، ئۆزكەنت خانى كانگاغا قاچقان، شاڭ گۈەنجى ئۇنى كانگاغىچە قوغلاپ بارغان. خەن قوشۇنلىرىنىڭ پەرغانىنى تار مار قىلغانلىقىنى ئاڭلىغان كانگا ئۆزكەنت خانىنى تۇتۇپ بەرگەن، شاڭ گۈەنجىيى ئۇنى باغلاپ تۆت نەپەر ئاتلىق ئەسكەرگە ھەيدىتىپ ئۇلۇغ سەنگۈنگە ئەۋەتكەن. يولدا بۇ تۆت ئەسكەر كېڭىشىپ: "ئۆزكەنت خانى خەن سۇلالىسىنىڭ ئەشەددىي دۈشمىنى، كۈتۈلمىگەن ئىش يۈز بېرىپ قالسا، چاتاق بولىدۇ" دېيىشكەن ۋە ئۇنى ئۆلتۈرمەكچى بولغان. لېكىن ھېچكىم بىرىنچى بولۇپ قول سالالمىغان. ئەڭ يېشى بولغان شاڭگۈي چەۋەندازى جاۋدى شەمشىرىنى سۇغۇرۇپ ئۆزكەنت خانىنى ئۆلتۈرگەن ۋە ئۇنىڭ بېشىنى ئېلىپ جاۋدى، شاڭ گۈەنجىيلەر چوڭ سەنگۈنىڭ قوشۇنلىرىغا يېتىشىۋالغان.

دەسلەپ ئىبرشى ئىككىنچى قېتىم يولغا چىققاندا، پادىشا ئۇيسۇنغا ئەلچى ئەۋەتىپ، ئەسكەر چىقىرىپ، پەرغانىگە بىرلىكتە ھۇجۇم قىلىش توغرىسىدا كېلىشكەن. ئۇيسۇن ئىككى مىڭ ئاتلىق ئەسكەر چىقىرىپ ياردەمگە كەلگەن، لېكىن ئىككىلىنىپ ئالغا باسمىغان. ئىبرشى سەنگۈن غەلبە قىلىپ قايتقاچقا، پەرغانىنىڭ يېپىڭلىكەنلىكىنى ئاڭلىغان يول بويىدىكى كىچىك دۆلەتلەر پەرزەنتلىرىنى ئەۋەتىپ، خەن سۇلالىسىگە سوغا تەقدىم قىلغان ھەمدە ئۇلارنى پادىشانى زىيارەت قىلىش ۋە شۇ يەردە تۇرغاق بولۇپ تۇرۇشقا بۇيرۇغان.

ئىبرشى پەرغانىگە يۈرۈش قىلغاندا، ھەربىي ھەكەم جاۋشىچىڭ جەڭلەردە كۈچ چىقىرىپ كۆپ خىزمەت كۆرسەتكەن؛ شاڭ گۈەنجى دۈشمەن ئىچىگە ئىچكىرىلەپ كىرەلىگەن. لى دو جەڭ پىلانلىرىنى تۈزگەن. قوشۇن قايتقاندا قاشقوۋۇقىقا 10 مىڭدىن ئوشۇق ئادەم، مىڭدىن ئارتۇق ئات يېتىپ كەلگەن. ئىبرشى ئىككى قېتىم يۈرۈشكە چىققاندا، ئاشلىق جەھەتتىن قىسىلمىغان، ئۇرۇش

ئىنتايىن كۆپ ئادەم ئۆلگەن، پەقەت ئەمەلدارلارنىڭ خىيانىتى
ۋە ئۇلارنىڭ ئەسكەرلەرنى قەدىرلىمەسلىكى، ئەسكەرلەرنىڭ
تەمىناتىغا خىيانەت قىلىشى نەتىجىسىدە كۆپ ئۆلۈپ كەتكەن.
پادىشا بۇ ئەمەلدارلارنىڭ يىراقنى چەك قىلغانلىقىنى نەزەرگە
ئېلىپ، ئۇلارنىڭ خاتالىقىنى سۈرۈشتە قىلمىغان. لى گۇاڭلىغا
خەيشى تورىسى ئۇنۋانى بېرىلگەن. ھەربىي يارغۇچى جاۋشىچىڭ
دانشىلىققا① تەيىنلەنگەن. شاڭگۇەنجې غەزنە بېگى② قىلىپ
تەيىنلەنگەن. لى دو شاڭداڭ ۋالىلىقىغا تەيىنلەنگەن. ھەربىي ئەمەل
دارلاردىن توققۇز ۋەزىرلىك③ دەرىجىسىگە كۆتۈرۈلگەنلەر ئۈچ
كىشى، بەگلىكلەر ۋەزىرلىكىگە ھەم ۋالىلىققا كۆتۈرۈلگەنلەر يۈز-
دىن ئارتۇق ئادەم بولۇپ، ئۇلارغا 15·000 چارەكلىك
يەر، مىڭدىن ئارتۇق ئادەمگە 7·500 چارەكلىك يەر سۇيۇرغال④

---

① دانشىلىق
光禄大夫 (guānglùdàfū)
مەشۇرەت - كېڭەش ئىشلىرىنى باشقۇرغۇچى ئەمەلدار.

② غەزنە بەگ (بۇيرۇق)
小府 (shàofǔ)
ئۇرۇشقاق دۆلەتلەر دەۋرىدە تەسىس قىلىنىپ، چىن، خەن دەۋرىدە داۋام
ئەتتۈرۈلگەن. ۋ ۋەزىرلىكنىڭ بىرى. تاغ - دېڭىز مەھسۇلاتلىرىنىڭ كىرىمىگە،
خاقان جەمەتىگە قاراشلىق قول سانائەتلىرىگە مەسئۇل ئىدى. شەرقىي خەن دەۋ-
رىدە ئوردىنىڭ كىيىم - كېچەكلىرى، جاۋاھىرات قاتارلىق نەرسىلەرگىمۇ مەسئۇل
قىلىندى.

③ توققۇز ۋەزىرلىك
九卿 (jiǔqīng)
چىن ۋە خەن سۇلالىسى دەۋرىدە مۇراسىمبەگ (太常)، كەپتاۋۇل (郎中)،
ياساۋۇلبەگ (卫尉)، مىراخور (太仆)، خان جەمەت ئىشلىرى بېگى (宗正)
غەزنە بۇيرۇغى (少府)، ئەدلىيە بۇيرۇغى (廷尉)، سالمى ئىشلار بۇيرۇغى
(典客)، مالىيە - ئىقتىسات بۇيرۇغى (大司农) ھەم 治粟内史 لاردىن
ئىبارەت ۋە ۋەزارەت مەركەزلىك مەمۇرى ئىدارىلەرنىڭ ئومۇمى نامى ئىدى.

④ سۇيۇرغال
封地 (fēngdì)
قەدىمقى زامانلاردا ھەم كېيىنكى زامانلارغىچىلىك سىپاھلارغا، ئۇرۇشلارغا
كەتكەن قوماندان - تۆرىلەرگە ۋە خىزمەت كۆرسەتكەنلەرگە ئۆشرىنى ئېلىش
ئۈچۈن ئايرىلغان يەر.
سۇيۇرغال ئىگىلىرى شۇ يەرلەرنى تېرىغۇچى دېھقانلارنىڭ ئەمگىكى ھساۋىغا
ياشايتتى.

قىلىنغان. جەڭدە كۈچ چىقىرىپ خىزمەت كۆرسەتكەنلەرگە ئۈستىلىرىدىن ئۈستۈنرەك ئەمەل بېرىلگەن. خاتالىق ئۆتكۈزگەنلەر خىزمەت كۆرسىتىپ گۇناھىنى يۇغان. جەڭگە قاتناشقان ھەر بىر ئەسكەرگە بېرىلگەن ئىنئامنىڭ قىممىتى 40 مىڭ يارماققا يەتكەن. پەرغانىگە ئىككى قېتىم جازا يۈرۈشى قىلىنغان. ئومۇمەن ھەربىي يۈرۈش 4 يىل داۋام قىلغان.

خەن سۇلالىسى قوشۇنى پەرغانىگە يۈرۈش قىلىپ، ئۇ يەرنى بويسۇندۇرۇپ، مەسايىنى① پەرغانە خانى قىلىپ قايتقان. بىرەر يىل ئۆتكەندىن كېيىن پەرغانە ئاقسۆڭەكلىرى مەسايىنى خوشامەتكوي، ئېلىمىزنى قىرغىنچىلىققا ئۇچراتتى دەپ مەسايىنى ئۆلتۈرۈشكەن ۋە ئۇگەنىڭ ئىنىسى چاپېننى② پەرغانە خانى قىلىپ بەلگىلىشكەن. ئوغلىنى خەن ئوردىسىغا تۇرغاقلىققا ئەۋەتكەن. خەن سۇلالىسى سوغا-سالاملار بىلەن ئەلچى ئەۋەتىپ پەرغانىلىكلەردىن ھال سورىغان ۋە تەسەللىي بەرگەن.

خەن سۇلالىسى يەنە ئاجايىپ-غارايىپ بۇيۇملارنى تېپىپ كېلىش ھەمدە خەن سۇلالىسىنىڭ پەرغانە يۈرۈشى تۈپەيلى قازانغان شان-شۆھرىتىنى نامايەن قىلىش ئۈچۈن پەرغانىنىڭ غەربىدىكى دۆلەتلەرگە ئون نەچچە تۈركۈم ئەلچى ئەۋەتكەن. دۇخاندا جيۇچۈەن تۇتۇقبېگى تەسىس قىلىنغان. غەرپتە لوپنۇرغىچە مەنزىل ئۆتەڭلەر قۇرغان. بۈگۈرگە بىرنەچچە يۈز نەپەر دېھقانچىلىق قىلدۇرغان كىشىلەرنى ئورۇنلاشتۇرۇپ، دېھقانچىلىق قىلدۇرغان يەرلەرنى مۇھاپىزەت قىلىشقا ئەمەلدار بېكىتىلگەن، بۇ ئارقىلىق چەتئەلگە بارىدىغان ئەلچىلەر تەمىنلەنگەن.

---

① مەساي
昧蔡 (mīcài)
پەرغانە خانى ئۇگە ئۆلتۈرۈلگەندىن كېيىن پەرغانىگە خان بولغان خەنپەرەس بەگلەردىن.

② چاپېن
蝉封 (chánfēng)
پەرغانىنىڭ خەنپەرەس خانى مەساي ئۆلتۈرۈلگەندىن كېيىن ئۇنىڭ ئورنىغا خان بولغان ئۇگەنىڭ نەۋرە ئىنىسى.

ئاپىرىدىن:

«شىيۇي تەزكىرىسى» دە: "سىرتى دەريا قاراقۇرۇمدىن باشلىنىدۇ. قاراقۇرۇمنىڭ ئېگىزلىكى ئىككى مىڭ بەش يۈز نەچچە چاقىرىم بولۇپ، ئۇ قۇياش ۋە ئاي نۇرىنى توساپ تۇرىدۇ. شەرۋەت بۇلىقى①، قاشتاش كۆلى② نامىلىق بۇلاق - كۆللىرى بار" دەپ يېزىلغان. جاڭ چيەن باكتىرىيىگە ئەلچى بولۇپ چىققاندىن كېيىن، دەريانىڭ باش مەنبەسىنى كۆزەتكۈچىلەر شىيۇي تەزكىرىسىدىكى قاراقۇرۇم دىگەن تاغنى نەدە كۆرۈپتىكەن؟ جۇڭگونىڭ جۇغراپىيىسى جەھەتتە سالنامىدىكى خاتىرىلەر بىر قەدەر ئىشەنچىلىك. «شىيۇي تەزكىرىسى» ۋە «تاغ - دەريالار قامۇسى» دىكى خاتىرىلەرگە ئىشىنەلمەيمەن.

醴泉 (fēngquán)

① شەرۋەت بۇلىقى

«شىيۇي تەزكىرىسى» نامىلىق كىتاپتا: "قاراقۇرۇم تاغلىرىدا خۇشپۇراقلىق شەرۋەت بۇلىقى بار" دەپ يېزىلغان.

瑶池 (yáochí)

② قاشتاشكۆل

«شىيۇي تەزكىرىسى» نامىلىق كىتاپتا: "قارا قۇرۇم تاغلىرىدا قاشتېشى چىقىدىغان كۆل بار" دەپ يېزىلغان.

ھاجى ياقۇپ يۈسۈپى تەرجىمىسى

بەن گۇ

خەننامە

ۋېي چىڭ، خوچۇيبىڭ تەزكىرىسى

(پىكىر ئېلىش نۇسخىسى)

شىنجاڭ داشۆې ئىلمىي تەتقىقات باشقارمىسى 24
تارىخ ماتېرىياللىرىنى تەرجىمە قىلىش
تەھرىرلەش گۇرۇپپىسى

1983 - يىل ئىنىۋار

تەرجىمە مۇھەررىرلىرى: ھاجى ياقۇپ يۇسۇپى
قاسىم ئارشى

خەننامە① 55 - جىلد

ۋېي چىڭ، خوچۈيبىڭ تەزكىرىسى

ۋېي چىڭنىڭ② يەنە بىر ئىسمى جۇڭ چىڭ. ئاتىسى جېڭ جى،

---

① خەننامە 汉书 (hànshū)

كىتاب ئىسمى. ئاپتورى شەرقىي خەن دەۋرىدە ياشىغان بەن گۇ. كىتاب 100 قىسىم بولۇپ، 230 جىلدكە ئايرىلغان. ئىلىمىزدە دەۋرلەرگە بۆلۈپ تارىخ يېزىش بويىچە تۇنجى ئەسەر ھېسابلىنىدۇ. دەسلەپ بەن بياۋ «تارىخنامە»نىڭ داۋامى سۈپىتىدە «كېيىنكى تەزكىرىلەر» قىلىپ يازغان. بەن بياۋ ئۆلگەندىن كېيىن ئوغلى بەن گۇ رەتلەپ قوشۇمچە قىلىپ «خەننامە» بولۇپ چىققان. كىتابتىكى 8 جەدۋەل، ئاسترونومىيە قىسمى چالا قېلىپ، بەن گۇنىڭ سىڭلىسى ئالىمە بەن جاۋ ھەم ماشۇيلەر يېزىپ تاماملىغان. ئەسەرنىڭ ئۇسلۇبى ئاساسەن تارىخنامىگە ئوخشاپ كېتىدۇ. بۇ كىتاب غەربىي خەن دەۋرىنىڭ تارىخىنى ئۆگىنىشتە، شۇنىڭدەك ئوتتۇرا ئاسىيا تۈركىي خەلقلەرنىڭ تارىخىنى ئۆگىنىشتە مۇھىم ماتېرىيالدۇر.

② ۋېي چىڭ (م. ب. 106 — ؟ يىللار) 卫青 (wèiqīng)

غەربىي خەن دەۋرىنىڭ ئاتاقلىق سەنگۈنى. خېدۇڭ (بۈگۈنكى شەنشى) پىڭياڭلىق، ۋېي خانىشنىڭ ئىنىسى. خەن پادىشاسى ۋۇدىنىڭ نەزىرىگە ئىلىنگە بولۇپ، مۇھىم خىزمەتلەرگە قويۇلغان، ئۇنۋانى چوڭ سەنگۈن، چاپچىك تورلىكىگە تەيىنلەنگەن. م. ب. 137 - يىلى ھۇنلارغا قارشى يۈرۈش قىلىپ، ھۇنلارنى يېڭىپ، خېتاۋ رايونىنى كونتىرول قىلغان. م. ب. 119 - يىلى خوچۈيبىڭ بىلەن ھۇنلارنىڭ ئاساسىي كۈچلىرىگە زەربە بەرگەن. ئۇ جەمى 7 قېتىم يۈرۈشكە چىقىپ، خەن سۇلالىسىنى ھۇنلارنىڭ تەھدىتىدىن قۇتقۇزغان.

خېدوڭ① پىڭياڭلىق②، ئۇ ناھىيە ئەمەلدارلىرىدىن بولۇپ، پىڭياڭ بېگىنىڭ ئۆي خىزمەتكارى بولغان. پىڭياڭ بېگى ساۋشۇ خەن پادشاسى ۋۇدى③ نىڭ ئاچىسى چوڭ خانىكە④ ياڭشىن

---

①خېدوڭ، دەريا شەرقى

河东 (hédōng)

قەدىمقى يەر ئىسمى، ئۇرۇشقاق دۆلەتلەر، چىن ۋە خەن سۇلالىلىرى دەۋرىدە ھازىرقى سەنشى ئۆلكىسىنىڭ غەربىي جەنۇب قىسمى؛ تاڭ سۇلالىسىدىن كېيىن ئومۇمەن پۈتۈن شەنشى ئۆلكىسى خېدوڭ دېيىلگەن. سېرىق دەريا بۇ يەردە شىمالدىن - جەنۇبقا بىر لىنىيە ھاسىل قىلىپ ئاقىدۇ - دە، بۇ رايون دەريانىڭ شەرقىدە قالىدۇ. ئۇ تۈپەيلى دەريا شەرقى دەپ ئاتالغان.

②پىڭياڭ

平阳 (píngyáng)

چىن دەۋرىدە تەسىس قىلىنغان ناھىيە بولۇپ، بۈگۈنكى سەنشى ئۆلكىسى لىنفېننىڭ غەربىي جەنۇبىغا توغرا كېلىدۇ.

③خەن ۋۇدى

汉武帝 (hànwǔdì)

م. ب. 87 — 156 - يىللار، ئىسمى ليۇچې، خەن پادىشاسى جىڭدىنىڭ ئوغلى بولۇپ، غەربىي خەن سۇلالىسىنىڭ پادىشاسى. م. ب. 87 — 140 - يىللار ئارىلىقىدا 54 يىل ھۆكۈمدار بولغان. كۇڭزىچىلىق تەلىماتىنىڭ ھامىيسى. ۋۇدى دەۋرىدە سودا، مېتاللىچىلىق، تۇزچىلىق، دېھقانچىلىق راۋاجلانغان، سۇ ئىنشائاتلىرى قۇرۇلغان، يول تۈزۈلگەن، غەربىي شىمالغا خەلق كۆچۈرگەن. جاڭ چيەننى غەربىي ئەلگە ئىككى قېتىم ئەلچىلىككە ئەۋەتىپ، غەربىي ئەلگە بولغان ھۆكۈمرانلىقىنى، ئىقتىسادىي ۋە مەدەنىي ئالاقىنى كۈچەيتكەن. غەربىي جەنۇبتىكى يات مىللەتلەر ئىچىدە ئىلگىرى - ئاخىر بولۇپ 7 ۋىلايەت تەسىس قىلغان. ۋېي چىڭ، خوچۈبىڭ سەنگۈنلەر ئارقىلىق ھۇنلارغا ھۇجۇم قىلىپ، ھۇنلارنىڭ شىمالدىكى تەھدىتىنى يوقاتقان. ھۆكۈمرانلىق دەۋرىدە دىنىي پائالىيەتلەرنى، نەزىر - تەزالارنى كۆپ ئۆتكۈزۈپ، ھەددىدىن زىيادە ئىسراپچىلىق قىلىشى، ئالۋان - سېلىقلارنىڭ ئېغىرلىقى تۈپەيلىدىن دېھقانلار زور كۆلەمدە خانىۋەيران بولغان. تيەنخەن يىلنامىسىنىڭ 2 - يىلى (م. ب. 99 - يىلى) چى، چۇ، يەن، جاۋ، ھەم تەيشەن قاتارلىق جايلاردا دېھقانلار قوزغىلىڭى بولغان.

④خانىكە

公主 (gōngzhǔ)

پادشا، خاقان، سۇلتانلارنىڭ قىزى.

بىلەن تۇرمۇش قۇرغان. جېڭ جى پىڭياڭ بېگى ئائىلىسىدىكى دېدەك ۋېي جۈۋان بىلەن شەھۋانى مۇناسىۋەت ئۆتكۈزگەن، ئۇنىڭدىن ۋېي چىڭ تۇغۇلغان. ۋېي چىڭنىڭ ئانا بىر ۋېي چاڭجۈن ئىسىملىك بىر ئاكىسى، زىفۇ ئىسىملىك بىر ئاچىسى بولغان. زىفۇ پىڭياڭ خانىشىنىڭ ئۆيىدە خەن ۋۇدىنىڭ مۇھەببىتىگە سازاۋەر بولغان. شۇنىڭ ئۈچۈن ۋېي چىڭ پەمىلىسىنى ۋېي دەپ ئۆزگەرتىۋالغان. ۋېي جۈۋاننىڭ چوڭ قىزى جۈنرۇ، ئىككىنچى قىزى شاۋئېر، ئۈچىنچى قىزى زىفۇ بولغان. ئۇنىڭ ئىنىسى بۇگۇاڭمۇ پەمىلىسىنى ۋېيغا ئۆزگەرتىۋالغان.

ۋېي چىڭ پىڭياڭ بېگىنىڭ قۇلى بولغان. بالا ۋاقتىدا ئۆز ئاتىسىنىڭ يېنىغا قايتىپ كەلگەن، ئاتىسى ئۇنىڭغا قوي باقتۇرغان. ئاتىسىنىڭ چوڭ خوتۇنىنىڭ بالىلىرى ئۇنى قۇل ئورنىدا كۆرگەن، ئاتا بىر قېرىندىشى ھېساپلىمىغان. بىر كۈنى ۋېي چىڭ بىرسى بىلەن گەنچۈەن ئوردىسىدىكى نازارەتخانىغا بېرىپ قالغان، بىر گۇناھكار ئۇنىڭ چىرايىغا قاراپ: "سەن ئىسىلزادىلەردىن ئىكەنسەن، مەنسىۋىڭ ئۆرلەپ تورە بولىدىكەنسەن" دېگەن. ۋېي چىڭ كۈلۈپ: "مەن دېدەكتىن تۇغۇلغانمەن، تاياق ۋە ئاھانەتكە ئۇچرىمىسام بولدى، ماڭا تورىلىك نەدە تۇرۇپتۇ" دېگەن.

ۋېي چىڭ چوڭ بولغاندىن كېيىن، پىڭياڭ بېگىنىڭ ئۆيىدە چەۋەنداز نوكەر بولۇپ، پىڭياڭ بېگىنىڭ مۇلازىمى بولغان. جيەنيۈەننىڭ 2 - يىلى (مىلادىدىن بۇرۇن 139 - يىلى) ئەتىيازدا خەن ۋۇدى ۋېي چىڭنىڭ ئاچىسى زىفۇنى ئەتىۋالاپ ئوردىغا ئېلىپ كىرگەن. خانىش — خەن ۋۇدىنىڭ ھامماچىسى داچاڭ خانىشىنىڭ قىزى بولۇپ، تۇغماس، ھەسەتخور ئىدى. خانىشكە داچاڭ ۋېي زىفۇنىڭ پادىشاغا يېقىپ قالغانلىقىنى ۋە ئۇنىڭ ئۈستىگە ھامىلدار ئىكەنلىكىنى ئاڭلاپ ھەسەت قىلغان. شۇڭا ئادەم ئەۋەتىپ ۋېي چىڭنى قولغا ئالدۇرغان. بۇ ۋاقىتتا ۋېي چىڭ نەزارەت قەسرىدە خىزمەت قىلاتتى، تېخى نامى

چېقىشقان ئىدى. خانغا داچاڭ ئۇنى سۆلتىپ قويغان ۋە ئۆلتۈرمەكچى بولغان. لېكىن ئۇنىڭ دوستى چەۋەنداز نوكەر گۈڭسۇن ئاۋ ۋە باشقا پالۋانلار ئۇنى قاچۇرۇپ ئېلىپ كەتكەن، شۇنىڭ بىلەن ئۇ ئۆلۈمدىن قالغان. بۇ ئەھۋالنى خەنۋۇدى ئاڭ-لاپ، ۋېي چىڭنى چاقىرتىپ نەزاپەت قەسرىنىڭ مۇپەتتىشى① ۋە ياساۋۇلى② مەنسىۋىگە قويغان. ھەتتا ئۇنىڭ ئانىسى، ئاكا-ئۇكىلىرى، ئاچا-سىڭىللىرى ئىززەت-ھۆرمەتكە سازاۋەر بولغان ۋە بېيىپ كەتكەن. بىرنەچچە كۈن ئىچىدىلا مىڭ جىڭ ئالتۇن ئىنئام ئالغان. چوڭ ئاچىسى جۈنرۇ مىراخورۇ③ گۈڭ-سۇن خېغا ياتلىق قىلىنغان. ئىككىنچى ئاچىسى شاۋئېر بۇرۇن چېن جاڭ بىلەن شەھۋانى مۇناسىۋەت ئۆتكۈزۈپ قويغانلىق-تىن، پادىشا چېن جاڭنىمۇ ھۆرمەت ۋە بايلىققا ئىگە قىلغان. گۈڭسۇن ئاۋ ۋېي چىڭنى قۇتقۇزۇۋالغانلىقى ئۈچۈن تېخىمۇ ھۆرمەتكە ئىگە بولۇپ، ناھايىتى بېيىپ كەتكەن. زىغۇ كىچىك خانىشلىققا كۆتۈرۈلگەن. ۋېي چىڭ كېڭەشچىسى بولغان.

يۈەنگۇاڭنىڭ④ 6 - يىلى (م. ب. 129 — 134 - يىللار) ۋېي چىڭ ھارۋا - ئاتلىقلار سەنگۈنى⑤ بولغان، ھۇنلارغا ھۇجۇم

---

① مۇپەتتىش، نەزارەت قىلغۇچى
监 (jiān)
ئوردا - سارايدا نەزارەت ئىشلىرىنى قىلغۇچى ئەمەلدار.

② ياساۋۇل
侍中 (shìzhōng)
ئوردىغا كىرىپ - چىقالايدىغان، پادىشا ھوزۇرىدا خىزمەت قىلىدىغان ئەمەلدار.

③ مىراخور، مىرئاخور
太仆 (tàipū)
چىن، خەن سۇلالىسى دەۋرىدە پادىشانىڭ ئات - ئۇلاغلىرىنى باشقۇرغۇچى ئەمەلدار، دەسلەپ چۇنچيۇ دەۋرىدە تەسىس قىلىنغان.

④ يۈەنگۇاڭ
元光 (yuánguāng)
يىلنامە: 1. خەن سۇلالىسى پادىشاسى ۋۇدىنىڭ يىلنامىسى، مىلادىدىن بۇرۇن 129 — 134 - يىللار.
2. جىن سۇلالىسى پادىشاسى شۈەنزوڭنىڭ يىلنامىسى، مىلادى 1222 — 1223 - يىللار.

⑤ ھارۋا - ئاتلىقلار سەنگۈنى
车骑将军 (chēqíjiāngjūn)
قەدىمقى زاماندا جەڭ ھارۋىلىرى ۋە ئاتلىق قوشۇنغا قوماندانلىق قىلغۇچى سەنگۈن.

قىلىش ئۈچۈن شاڭگۇدىن① يولغا چىققان؛ گوڭسۇنخې يېنىك
هارۋىلىقلار سەنگۈنى② بولۇپ، يۈنجۇڭدىن③ يولغا چىققان؛ كېڭەش
بېگى گوڭسۇن ئاۋ چەۋەنداز سەنگۈن بولۇپ، دەي④ ۋىلايى
تىدىن يولغا چىققان؛ ياساۋۇلبېگى لى گۇاڭ ئالپ چەۋەنداز سەنگۈن

---

① شاڭگۇ 上谷 (shǎnggǔ)

ۋىلايەت. ئۇرۇشقاق دۆلەتلەر دەۋرىدە يەن دۆلىتى تەرىپىدىن تەسىس قىلىنغان. شاڭگۇ ۋىلايىتى بۈگۈنكى خېبېي ئۆلكىسىدىكى جاڭجىياكۇ، كىچىك ۋۇتەي تېغىنىڭ شەرقى، چېچىڭ، بېيجىڭ شەھىرى، يەنچىڭ ناھىيىسىنىڭ غەربى ھەم ئىچ سەددىچىن ۋە چاڭپىڭ ناھىيىسىنىڭ شىمالىدىكى يەرلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

② يېنىك ھارۋىلىقلار سەنگۈنى 轻车将军 (qīngchējiāngjùn)

ئۆتمۈشتە ئۇرۇشقا ئىشلىتىلىدىغان بىر خىل يېنىك جەڭ ھارۋىلىرىغا قوماندانلىق قىلغۇچى سەنگۈن.

③ يۈنجۇڭ 云中 (yúnzhōng)

ۋىلايەت. ئۇرۇشقاق بەگلىكلەر دەۋرىدە جاۋ بەگلىكى ۋۇلىڭۋاڭ تەرىپىدىن تەسىس قىلىنغان. ھازىرقى ئىچكى موڭغۇلدىكى تۇمەت خوشۇنىنىڭ شەرقى، داچىڭ تېغىنىڭ جەنۇبى، جۇزى ناھىيىسىنىڭ غەربى، سېرىق دەريانىڭ جەنۇبى ساھىلى ۋە سەددىچىننىڭ شىمالىدىكى يەرلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

④ دەيجۈن ۋىلايىتى، دەيجۈن 代郡 (dàijùn)

ۋىلايەت. ئۇرۇشقاق دۆلەتلەر دەۋرىدە جاۋ بېگى ۋۇلىڭۋاڭ تەرىپىدىن تەسىس قىلىنغان. چىن، غەربىي خەن دەۋرىدە ۋىلايەت مەركىزى دەي ناھىيىسى (بۈگۈنكى ۋېي ناھىيىسىنىڭ غەربىي جەنۇبى)دە بولغان. غەربىي خەن تېررىتورىيىسى ئىچىدە — بۈگۈنكى خېبېي خۇۋەيەن، ۋېي ناھىيىسىنىڭ غەربى، سەنشى ياڭگاۋ، خۇنيۈەن شەرقىدىكى ئىچكى ۋە تاشقى سەددىچىن ئارىلىقىدىكى يەرلەر ھەم سەددىچىن تېشىدىكى دۇڭيالاڭ دەرياسىنىڭ ۋادىسىنى ئۆز ئىچىگە ئالاتتى. شىمالدا ھۇنلار، ئۇغانلار بىلەن چېگرىداش بولۇپ، شىمالدىكى مۇھىم ۋىلايەت ھېسابلىناتتى. ۋۇيۈەن، چاڭئەن قاتارلىق ئۆتكەللىرى بار ئىدى.

⑤ ئالپ چەۋەنداز سەنگۈن 骁骑将军 (xiāoqíjiāngjùn)

ئوردا - سارايني مۇھاپىزەت قىلغۇچى ئالپ چەۋەنداز قوشۇن دېيىلەتتى. بۇ قوشۇننىڭ قوماندانلىرى ئالپ چەۋەنداز سەنگۈن دېيىلەتتى.

بولغان ۋە يەنمېن⑥ قوۋۇقىدىن يولغا چىققان. ھەرقايسى قوشۇنلاردا ئومۇمەن چەۋەنداز بولغان. ۋېي چىڭ لوڭچېڭگە يېتىپ بېرىپ، ھۇنلارنىڭ نەچچە يۈز ئادىمىنى يوقاتقان؛ چەۋەنداز سەنگۇن گۇڭسۇن ئاۋنىڭ قوشۇنىدىن 7 مىڭ ئادەم چىقىم بولغان؛ ياساۋۇل بەگ لى گۇاڭ ھۇنلارغا ئەسىر چۈشكەن ۋە قېچىپ قايتىپ كەلگەن. ئۇلار ئۆلۈم جازاسىغا مەھكۇم بولسىمۇ، پۇل تۆلەپ قۇتۇلغان، لېكىن ئاددىي پۇقراغا ئايلاندۇرۇلغان. گۇڭسۇن خېمۇ خىزمەت كۆرسەتمىگەن. پەقەت ۋېي چىڭلا قوۋۇق ئىچى تۇرىسى① دېگەن مەرتىۋە بېرىلگەن. ھۇنلار چېگرىغا ئۇنىڭدىن كېيىنمۇ ھۇجۇم قىلىپ تۇرغان. ھۇنلار تەزكىرىسىگە قارالسۇن.

يۈەنشو②نىڭ 1-يىلى (م. ب. 122-يىلى) باھاردا ۋېي كىچىك

---

⑥يەنمېن 雁门 (yànmén)

ۋىلايەت، ئۇرۇشقاق دۆلەتلەر دەۋرىدە جاۋ بەگلىكى ۋۇلىڭۋاڭ تەرىپىدىن تەسىس قىلىنغان. چىن، غەربىي خەن سۇلالىسى دەۋرىدە ۋىلايەت مەركىزى شەنيۈ (يۈگۈنىڭ سەنشى يۈيۈي ناھىيىسىنىڭ جەنۇبى)دا بولغان. ھازىرقى شەنشى خېچۈي، ۋۇسەي، نىڭۋۇ قاتارلىق ناھىيەلەرنىڭ شىمالى، ئىچكى موڭغۇلنىڭ غەربى، ئىچكى موڭغۇلنىڭ خۇاڭچېخەي، دەيخەي جەنۇبىدىكى يەرلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالاتتى. شەرقىي خەن دەۋرىدە ۋىلايەت مەركىزى يىنگۇەن (ھازىرقى شەنشى دەي ناھىيىسىنىڭ غەربىي شىمالى)گە، ئۈچ دۆلەت ۋېي دەۋرىدە ۋىلايەت مەركىزى گۇاڭۋۇ (ھازىرقى دەي ناھىيىسىنىڭ غەربى)غا يۆتكەلگەن. سۈي سۇلالىسىنىڭ دەسلەپكى ۋاقتىدا ئەمەلدىن قالدۇرۇلغان. داي يېغانىسى (م.ك. 605 — 618 - يىللار)، ھەم تاڭ دەۋرىدىكى تيەنباۋ يىلنامىسى (م. ك. 742 — 756 - يىللار)، جىدې يىلنامىسى (586 — 583 - يىللىرى) دەيجوۋ يەنې يەنمېن ۋىلايىتىگە ئۆزگەرتىلگەن.

①قوۋۇق ئىچى تۇرىسى 关内侯 (guānnèihóu)

چىن، خەن سۇلالىسى دەۋرىدە ئۆزلۈكسىز بەگلىك دەرىجىلىك رۇتبىنىڭ 19 - سى، يەنى بولۇپمۇ ئالىي تۆرەدىن قالسىلا بۇ قوۋۇق ئىچى تۇرىسىدۇر، ئادەتتە مەلۇم ساندا ئويلۇك يەر سوۋغىغا قىلىپ بېرىلىدۇ.

②يۈەنشو 元朔 (yuánshuò)

خەن سۇلالىسى پادىشاسى ۋۇدىنىڭ يىلنامىسى. (م. ب. 123 — 128 - يىللار)

خانىش (زىفۇ) بىر ئوغۇل تۇغقان، شۇنىڭ بىلەن ئۇ خانىشلىققا كۆتۈرۈلگەن. شۇ يىلى كۈزدە ۋېي چىڭ يەنە ئۈچ تۈمەن ئاتلىق ئەسكەر باشلاپ، يەنمېن قوۋۇغىدىن يولغا چىققان؛ لى شى دەي ۋىلايىتىدىن چىققان. ۋېي چىڭ ھۇنلارنىڭ نەچچە مىڭ ئادىمىنى يوقاتقان. 2 - يىلى ۋېي چىڭ يەنە يۈنجۇڭدىن يولغا چىقىپ، غەرپتە گاۋجۇيگە① بېرىپ، لۇڭشىگە قەدەر ھۇجۇم قىلغان، ھۇنلارنىڭ نەچچە مىڭ ئادىمىنى ئەسىر ئالغان، مىليونىدىن ئوشۇق چارۋا - مال ئولجا ئالغان. بەيياڭ، لۇفەن② خانى قېچىپ كەتكەن. شۇنىڭ بىلەن خېنەن (دەريا جەنۇبى)③ رايونىدا

高阙 (gāojuè) ① گاۋجۇي

قەدىمقى يەر نامى. ئىچكى موڭغۇلنىڭ ھاڭگىن ئارقا خوشۇنىنىڭ شەرقىي شىمالىدا. يىڭشەن تاغ تىزمىسىنىڭ ئاخىرى مۇشۇ يەردە ئۈزۈلىدۇ. ئۇرۇشقاق دەۋلەتلەر دەۋرىدىكى جاۋ بەگلىكىنىڭ ۋۇلىڭ ۋاڭ شىمالغا كېڭەيگەندە يىڭشەن تېغى بويلاپ سەددىچىننى مۇشۇ يەرگىچە ياسىغان؛ غەربىي خەن دەۋرىدە ۋېي چىڭ سەنگۈن مۇشۇ يەردىن يۈرۈش قىلىپ، ھۇن ئوڭ بەگلىك خانى بىلەن ئۇرۇشقان.

楼烦 (lóufán) ② لوۋفەن

1. قەدىمقى بىر دەۋلەت. بۈگۈنكى شەنشىنىڭ كوتا باۋدې ناھىيىسىنىڭ نىڭۋۇ ۋىلايىتى ھەم كېيىن ناھىيىلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

2. قەدىمقى مىللەت. چۈنچيۇ دەۋرىنىڭ ئاخىرىدا بۈگۈنكى شەنشىنىڭ نىڭۋۇ، كېيىن قاتارلىق يەرلىرىدە ياشىغان، چەۋەندازلىققا ماھىر بولۇپ چارۋىچىلىق قىلاتتى. چىن دەۋرىنىڭ ئاخىرىدا ھۇنلارغا قارىغان ۋە سۈرۈلۈپ يايلىقىغا ئورۇنلاشقان. م. ب. 127 - يىلى ۋېي چىڭ سەنگۈن لوۋفەنلەرنى بويسۇندۇرغان.

河南 (hénán) ③خېنەن، دەريا جەنۇبى

قەدىمقى يەر نامى. 1. سېرىق دەريانىڭ جەنۇبى، a. ئۇرۇشقاق دەۋلەتلەر دەۋرىدىكى خەن (韩)، ۋېي بەگلىكلىرىدىكى دەريا جەنۇبى ھازىرقى خېنەن ئۆلكىسى لوياڭنىڭ غەربىگە توغرا كېلىدۇ. b. «يۈگۇڭ، تۈزاملىرى» ناملىق كىتابتا تىلغا ئېلىنغان خېنەن ھازىرقى خېنەن ئۆلكىسىنى نەزەردە تۇتىدۇ. c. چىن، خەن سۇلالىلىرى دەۋرىدە ئىچكى موڭغۇلنىڭ خېتاۋ تەۋەلىرىنى خېنەن دەپ ئاتىلاتتى. 2. قەدىمقى نامىيە، خەن دەۋرىدە قۇرۇلغان نامىيە بولۇپ، ھازىرقى خېنەن ئۆلكىسى لوياڭ شەھىرىنىڭ غەربىدىكى جيەنشۈيىنىڭ شەرقىي قىرغىقىغا توغرا كېلىدۇ. 3. ئۆلكە نامى.

شۇفاڭ ①ۋىلايىتى تەسىس قىلىنغان، ۋېي چىڭگە چاڭپىڭ②
تۆرىلىكى بېرىلگەن ۋە ئۈچ مىڭ سەككىز يۈز ئۆيلۈك يەر سۇيۇرغال
قىلىنغان. ۋېي چىڭنىڭ چېرىكچى بېگى سۇجيەن پىڭلىڭ③ تۆرە-
لىكىگە، جاڭ سىگوڭ ئەنتوۋ④ تۆرىلىكىگە تەيىنلەنگەن ھەمدە سۇجيەن
شۇفاڭ شەھىرىنى سېلىشقا ئەۋەتىلگەن. پادىشا: "ھۇنلار تەڭرىنىڭ
ئىرادىسىگە خىلاپلىق قىلىپ، ئەدەپ - قائىدىسىنى بۇزدى، قېرى-
لارغا قوپال مۇئامىلىدە بولدى، بۇلاڭچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىپ،
بەدئۆيى قەبىلىلەرنى ئالداپ، ئەسكەر ئېلىپ، سۇيىقەست بىلەن
ئۇرۇش قوزغاپ چېگرىغا كۆپ قېتىم ئاپەت يەتكۈزدى. شۇنىڭ
ئۈچۈن ئەسكەر ۋە سەركەردىلەرنى ئەۋەتىپ، ئۇلارنى جازالىدىم."
جەڭنامىدە: "سۈرۈپ - قوغلاپ ھۇنلارنى، تەيۋەنگە يېتىپ
باردۇق"، يەنە "جەڭ ھارۋىسىن ھەيدەپ، شىمالغا سېپىل سوق-
تۇق" دېيىلگەن ئەمەسمۇ؟ مانا بۈگۈنكى كۈندە بولسا، ھارۋا-

朔方 (shuòfāng) ① شۇفاڭ

قەدىمقى ناھىيە ۋە ۋىلايەت، غەربىي خەن دەۋرىدە م. ب. 127 - يىلى بۈگۈنكى ئىچكى موڭغۇلنىڭ گوخاڭجىن خوشۇنىنىڭ شىمالىدا تەسىس قىلىنغان. شەرقىي خەن دەۋرىدە ھۇنلارنىڭ جەنۇبىي تەڭرىقۇتى بىر بۆلۈم ئادەملىرىنى بۇ يەرگە ئورۇنلاشتۇرغان.

长平 (chángpíng) ②چاڭپىڭ

قەدىمقى ناھىيە، غەربىي خەن دەۋرىدە، بۈگۈنكى خېنەن شىخۇانىڭ شەرقىي شىمالىغا جايلاشقان.

平陵 (pínglíng) ③پىڭلىڭ

قەدىمقى ناھىيە، غەربىي خەن دەۋرىدىكى بەش پاشالىق قەۋرىستان-لىقنىڭ بىرى. خەن پادىشالىرىدىن جاۋدى بۇ ناھىيىدە قەۋرىستانلىق ياساتقان. ناھىيىنىڭ ئورنى شەنشى شيەنياڭ شەھىرىنىڭ غەربىي شىمالىدا بولۇپ، جاۋدى ئۆلگەندىن كېيىن بۇ يەرگە كۆمۈلگەن.

岸头 (àntóu) ④ئەنتوۋ

قەدىمقى يەر ئىسمى. بۈگۈنكى شەنشى خېجاڭ ناھىيىسىدە.

ئاتلىقلار سەنگۈنى ۋېيچىڭ شىخې① دەرياسىدىن ئۆتۈپ،
گاۋچۈيفىچە باردى. 2 مىڭ 3 يۈز دۈشمەننىڭ كاللىسىنى ئېلىپ،
ئۇلارنىڭ پۈتكۈل ئات - ھارۋا، ھەربىي لازىمەتلىك نەرسىلىرى،
مال - چارۋىلىرىنى ئولجا ئالدى. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇنىڭغا چوڭ تورى-
لىك② مەرتىۋىسى بېرىلدى. ئۇ غەربتە دەريا جەنۇبىدىكى جايلار-
نى تىنجىتتى ۋە كونا يۈيتى قەلئەسىنى تېپىپ، زىلىن چوققىسىدىن
ئۆتتى. بېيخې③ دەرياسىغا كۆۋرۈك سالدى، پۇنىغا④ جازا يۈرۈشى
قىلىپ، بورىنى⑤ تارمار قىلدى. ھونلارنىڭ يېڭىنىك زەربىدار قو-
شۇنىنى يوقىتىپ، بۇكتۇرمىدىكى 3017 نەپەر چارلىغۇچى ئەسكىرىنى
ئەسىرگە ئالدى ۋە ئۇلارنى سوراق قىلىش ئارقىلىق قالغان - قاتقان
ئادەملىرىنىڭ ھەممىسىنى تۇتتى، مىليوندىن ئوشۇق ئات، كالا، قويلارنى
ئولجا ئېلىپ. پۈتكۈل جەڭگىۋار كۈچىنى ساق - سالامەت ئېلىپ قايتىپ
كەلدى. شۇڭا ۋېيچىڭغا 3 مىڭ 800 ئۆيلۈك يەر سۇيۇرغال قىلىپ
بېرىلسۇن" دېگەن. ئۇندىن كېيىنمۇ ھونلار ھەر يىلى دېگۈدەك، يەنىلا

西河 (xīhé)
① شىخې
ئوردۇسنىڭ سول تەرىپى، ئەنشەنىڭ يۇرتى يۈيلىن ۋىلايىتىدە بولۇپ، سېرىق
دەريانىڭ غەربىگە جايلاشقانلىقتىن، غەربىي خەن دەۋرىدە شىخې ۋىلايىتى
تەسىس قىلىنغان.

列侯 (lièhóu)
② چوڭ تورە
چىن سۇلالىسى دەۋرىدىكى تۈزۈلگەن 20 دەرىجىلىك تورىلىك رۇتبەسىنىڭ
ئاخىرقى ۋە ئالىي دەرىجىسى.

北河 (běihé)
③ شىمال دەريا، بېيخې
چىڭ سۇلالىسىدىن ئىلگىرى بۈگۈنكى ئىچكى موڭغۇل دېڭكۇۋ ناھىيىسىنىڭ
غەربىدە، سېرىق دەريا شىمال ۋە جەنۇب بولۇپ ئىككى تارماققا
بۆلۈنەتتى. شىمال تارمىقى ئەينى ھازىرقى ۋۇجيا دەرياسى سېرىق دەر-
يانىڭ ئاساسىي ئېقىنى بولغاچقا، جەنۇب تارمىقىغا نىسبەتەن قىلىپ، شىمال
دەريا (بېيخې) دېيىلگەن.

蒲泥 (púní)
④ پۇنى
بىر ھون بەگلىكى.

符lí (fúlí)
⑤ بورى
1. بەگلىك (ھون) ئىسمى،
2. قورغان ئىسمى.

دىڭشياڭ⑥ شاڭجۈن⑦ ۋىلايەتلىرىگە كىرىپ، كۆپ ئادەم-لەرنى ئۆلتۈرگەن ۋە بۇلىغان. ھۇنلار تەزكىرىسىگە قارالسۇن.
يۈەنشۇ ئۆچىنچى يىلى (م. ب. 124-يىلى) باھاردا بۇيرۇق بويىچە ۋېي چىڭنىڭ 30 مىڭ ئاتلىق قوشۇن بىلەن گاۋچۇيدىن يولغا چىققان. ياساۋۇلبەگ سۇجيەن ھەركەتچان قوشۇنلار سەركەردىسى① بولغان. سول مۇدەببىر② لى جۈي ئوقيالىق سەركەردە③ بولغان. ئۇلاردا مىراخورى گۇڭسۇن خې چەۋەندازسەركەردە، دەي ۋىلايىتىنىڭ ئەمەلدارى بەگ لى سەي④ يېنىك ھارۋىلىق سەركەردە بولغان. بۇلار ھەممىسى ھارۋىلىق-ئاتلىقلار سەركەردىسى ۋېي چىڭغا قارىغان ۋە شۇفاڭ ۋىلايىتىدىن يولغا چىققان...

⑥ دىڭشياڭ

定襄 (dīngxiāng)

1. ۋىلايەت. غەربىي خەن دەۋرىدە تەسىس قىلىنغان. بۈگۈنكى ئىچكى موڭغۇل ئەدەبىيەتنىڭ ئەمەلىدىكى ... چىڭشۇيخې قاتارلىق يەرلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.
2. ناھىيە. غەربىي خەن دەۋرىدە تەسىس قىلىنغان. ئىچكى موڭغۇل خوخخوت شەھرىنىڭ جەنۇبىدا.

⑦ شاڭجۈن

上郡 (shàngjùn)

ۋىلايەت. ئۇرۇشقاق دۆلەتلەر دەۋرىدە ۋېي بەگلىكىنىڭ ۋېنخۇاڭ تەرىپىدىن تەسىس قىلىنغان. چىن دەۋرىدە ۋىلايەت مەركىزى فۇشى (ھازىرقى يۈلىننىڭ شەرقىي جەنۇبى). خەن دەۋرىدە ھازىرقى ۋۇدىڭ دەرياسىنىڭ ۋادىسى ھەمدە ئىچكى موڭغۇلنىڭ گۇنبىتوك خوشۇنى قاتارلىق يەرلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. چىن شىخۇاڭ دەۋرىدە سەركەردە مېڭ تيەن ھۇنلاردىن مۇداپىئە كۆرۈش ئۈچۈن 300 مىڭ لەشكەر بىلەن ئاشۇ يەردە تۇرغان.

① ھەركەتچان قوشۇنلار سەركەردىسى

游击将军 (yóujījiāngjūn)

لەقەمى. ھەركەتلەندۈرگەن قوشۇنلارغا قوماندانلىق قىلغۇچى سەركەردە بولۇپ، خەن دەۋرىدە قوشۇنلار باشلاپ خاس يۈرۈشلەرگە چىقاتتى. مىڭ سۇلالىسى دەۋرىگە كەلگەندە چېگرا مۇداپىئەسىدە ھەركەتچان قوشۇنلار سەركەردىسى تەيىنلەنگەن بولغان.

② سول مۇدەببىر

左内史 (zuǒnèishǐ)

غەربىي خەن دەۋرىدە ئىچكى (مەمۇرى) ئىشلارنى باشقۇرغۇچى ئەمەلدار.

③ ئوقيالىقلار سەركەردىسى

强弩将军 (qiángnǔjiāngjūn)

كۈچلۈك (قوندالىق) ئوقيا قوللىنىدىغان قوشۇنلار سەركەردىسى.

④ لى سەي

李蔡 (lǐcài)

ھۇنلارغا قارشى يۈرۈشتە خىزمەت يەتكۈزگەن سەركەردىلەردىن بىرى.

بەگ لى شى، ئەنشۇ ئۇرۇسى جاڭ سىگۇئاڭلار سەنگۇن بولۇپ يۈيبىيىڭ دىن يولغا چىققان. ھونلارنىڭ ئوڭ بىلگە خانى① ۋېي چىڭ قاتار- لىقلارنىڭ ئەسكەرلىرىنىڭ ئوردۇلىدا ئىدى. لېكىن، ئۇ يول يې- راق، خەن ئەسكەرلىرى يېتىپ كېلەلمەيدۇ، دەپ قاراپ، ھاراق- شاراب ئىچىش بىلەن بولۇپ كەتكەن. خەن ئەسكەرلىرى كېچىسى يېتىپ كېلىپ، ئوڭ بىلگە خاننى قورشىۋالغان. چۆچۈپ كەتكەن ئوڭ بىلگە خان كېچىلەپ قاچقان. پەقەت ئۆزىنىڭ ئامراق كېچىك خوتۇنى ۋە بىرنەچچە يۈز چەۋەندازلىرى بىلەن قورشاۋنى بۇ- زۇپ، شىمالغا قاراپ كەتكەن. خەن سۇلالىسىنىڭ يېنىك چەۋەن- داز چېرىكچى بېگى② گوچىياڭ قاتارلىقلار بىرنەچچە يۈز چاقىرىم يەرگىچە قوغلاپ يېتىشەلمىگەن. پەقەت ئوڭ ياردەمچى بىلگە خان- لاردىن ئون نەچچە نەپەرنى ۋە ئەر-ئاياللاردىن 15 مىڭدىن ئوشۇق خەلقنى تۇتقۇن قىلىپ، مىليونلاپ مال-چارۋىنى ئولجا ئېلىپ قايتىپ كەلگەن. قورۇلغا كىرگەندە، پادىشاھ ۋەكىلى ئەلچى چوڭ سەنگۇنلۇك تامغىسىنى كۆتۈرۈپ كەلگەن ۋە ئەسكەرلەرنىڭ ئارىسىدا ۋېي چىڭنى چوڭ سەنگۇن دەپ ئېلان قىلغان. ھەممە سەنگۇنلەر قو- شۇنلىرى بىلەن ئۇنىڭ قارمىقىغا ئۆتكەن. شۇنداق قىلىپ، ۋېي چىڭ چوڭ سەنگۇنلۇك نامىنى ئېلىپ قايتىپ كەلگەن. پادىشاھ "چوڭ سەنگۇن ۋېي چىڭ ئۆزى لەشكەر باشلاپ چىقىپ جەڭدە زور

---

① ئوڭ بىلگە خان 右贤王 (yòuxiánwáng)

ھون ئېسىلزادىلىرىنىڭ ئۇنۋانى. ئادەتتە ئېگىنلەردىن بولىدۇ. بىلگە خان — ئوڭ بىلگە خان، سول بىلگە خانلارغا بۆلۈنىدۇ.

② يېنىك چەۋەنداز چېرىكچى بەگ 轻骑校尉 (qīngqíxiàowèi)

خەن سۇلالىسى دەۋرىدە يېنىك ئاتلىق قىسىملارغا قوماندانلىق قىلغۇچىلار بۇ نام بىلەن يۈرۈتىلەتتى.

③ ئوڭ ياردەمچى بىلگە خان 右贤裨王 (yòuxiánbìwáng)

ھونلارنىڭ كىچىكرەك بەگ (خان) لىرىدىن.

غەلىبە قازاندى. گون نەچچە ھۇن خانىنى ئەسىر ئالدى. شۇنىڭ
ئۈچۈن ۋېي چىڭغا 8 مىڭ 700 ئۆيلۈك يەر سۇيۇرغال قىلىنسۇن"
دېگەن ۋە ھەممە ۋېي چىڭنىڭ ئوغلى ۋېي كاڭغا يىچۈن تورىسى،
بۇيىغا يىڭگەن تورىسى، دېيگا فاگەن تورىسى، مەرتىۋىلىرى بېرىلگەن
ۋېي چىڭ بۇنى ئۆزرە بىلەن قەتئىي رەت قىلىپ: "كەمىنىلىرى
شەرەپلىك ھالدا ئېھتىياتچانلىق بىلەن قوشۇندا خىزمەت قىلىپ
كەلدىم، پادىشاھى ئالەمنىڭ دانالىقىغا تايىنىپ، قوشۇن چوڭ
غەلىبە قازاندى. بۇنىڭ ھەممىسى سىپاھ بەگلەرنىڭ پىداكارلىق
بىلەن جەڭ قىلغانلىقىنىڭ نەتىجىسى، پادىشا ئالىيلىرى پېقىر ۋېي
چىڭغا ناھايىتى چوڭ سۇيۇرغال ئىنئام قىلدىلا. مېنىڭ باللىرىم
تېخى كىچىك، ھېچقانداق تۆھپىسى يوق، ئۇلارغا يەر ـ زېمىن
بېرىپ گۇڭ بەرگە تورە قىلدىلا، بۇ ھال، مېنىڭ قوشۇندا ئېھتىيات
بىلەن خىزمەت قىلىپ، لەشكەرلەرنى باتۇرلارچە جەڭ قىلىشقا
رىغبەتلەندۈرۈش مەقسىتىمنى يوققا چىقىرىدۇ، مېنىڭ ۋېي كاڭ
قاتارلىق گۇڭ ئوغلۇم بۇ ئىنئامنى قانداقمۇ قوبۇل قىلسۇن!" دې-
گەن. پادىشا: "مەن سىپاھ ـ بەگلەرنىڭ تۆھپىسىنى ئۇنتۇپ قال-
مىدىم. ئۇلارنىمۇ ئويلىشىۋاتىمەن" دېگەن ۋە تەپتىش بېگىگە ①
يارلىق بېرىپ: "مۇھاپىزەتچى قوشۇن تۇتۇقبېگى ② گۇڭسۇن ئاۋ
3 قېتىم چوڭ سەنگۈن بىلەن بىللە ھۇنلارغا زەربە بەرگەن. قو-
شۇننى مۇھاپىزەت قىلىپ، بىر بولۇم كىشىلىرى بىلەن ھۇن خانىنى
قولغا چۈشۈرگەن. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇنىڭغا ھەممەملەشكۈچى تورە③
مەرتىۋىسى بېرىلسۇن. تۇتۇقبەگ ④ خەنيۈي قوشۇن بىلەن بىللە

① مۇپەتتىش، تەپتىش بەگ
御史 (yùshǐ)
چىن سۇلالىسىدىن ئىلگىرى تارىخ ئىشلىرىغا مەسئۇل بولۇپ، خەن ۋە
تاڭ سۇلالىلىرى دەۋرىدە مۇپەتتىشلىك ئىشلىرىنى قىلىدىغان بولدى.
② مۇھاپىزەتچى قوشۇن تۇتۇقبېگى
护军都尉 (hùjūndūwèi)
ئوردا ـ سارايىنىڭ مۇھاپىزەت ئىشلىرىنى ئىلغۇچى قوشۇننىڭ باشلىقى.
③ ھەممەملەشكۈچى تورە، ھەمدەم تورە
合骑侯 (héqíhóu)
④ تۇتۇقبەگ
都尉 (dūwéi
تۇرۇشتاق دۆلەتلەر دەۋرىدە تەسىس قىلىنغان ئەمەل بولۇپ، سەنگۈندىن
سەل كىچىكرەك ھەربىي سىپاھلاردىن ئىدى. غەربىي خەن سۇلالىسى دەۋ-
رىدە ۋىلايەت تۇتۇقبېگى بولۇپ، ۋىلايەتنىڭ پۈتۈن ھەربىي ئىشلىرىنى
باشقۇرۇشتا ياردەم بېرەتتى.

تېئەنخۇندىن يولغا چىقىپ خۇن ئۇلۇڭ بىلگە خانىنىڭ بارگاھىغىچە بارغان ۋە چوڭ سەنگۇن قوماندانلىقىدا جەڭ قىلىپ، بىر خۇن خانىنى قولغا چۈشۈرگەن. ئۇنىڭغا لوڭگې① تورىلىكى بېرىلسۇن. جەۋەنداز سەنگۇن گۇگسۇن خې چوڭ سەنگۇن بىلەن خۇن خانىنى قولغا چۈشۈرگەن. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇنىڭغا نەنجياۋ② تورىلىكى بېرىلسۇن. يېنىك ھارۋىلىق سەنگۇن لى سەي يەنە بىر قېتىم چوڭ سەنگۇن بىلەن بىللە خۇن خانىنى قولغا چۈشۈر-گەن. شۇنىڭ ئۈچۈن لى سەي لېئەن③ تورىلىكىگە تەيىنلەنسۇن. چېرىكچىبەگ لى شۈ، جاۋبۇيۈي، گۇگسۇن رۇڭنۇلار ھەرقايسى ئۈچ قېتىمدىن چوڭ سەنگۇن بىلەن بىرلىكتە خۇن خانىنى قولغا چۈشۈرگەن. شۇنىڭ ئۈچۈن لى شۈ جۈجۈ تورىلىكىگە، جاۋبۇيۈي سۈيچېڭ تورىلىكىگە، گۇگسۇن رۇڭنۇ سۇگېڭ تورىلىكىگە تەيىن-لەنسۇن. سەنگۇن لى جۈي، لى شى ۋە چېرىكچىبەگ دوۋرۇيى، نەۋكەر بېشى، ۋەن قاتارلىقلارنىڭ ھەممىسىنىڭ تۆھپىلىرى بار، بۇلارغا قوۋۇق ئىچى تورىلىكى بېرىلىپ، لى جۈي، لى شى، دوۋرۇيىلارنىڭ ھەر بىرىگە 300 ئۆيلۈكتىن يەر سۇيۇرغال قىلىنسۇن" دېگەن. شۇ يىلى كۈزدە خۇنلار دەي ۋىلايىتىگە بېسىپ كىرىپ تۇتۇقبەگنى ئۆلتۈرگەن.

① لوڭگې — lónggé

ناھىيە، خەن سۇلالىسى دەۋرىدە تەسىس قىلىنغان بولۇپ، كېيىنكى خەن سۇلالىسى دەۋرىدە ئەمەلدىن قالغان. خەن پادىشاسى ۋۇدى خەن يۈيىنى لوڭگېغا تورە قىلغان ئىدى.

② نەنجياۋ — 南jiáo (nánjiáo

يەر ئىسمى.

③ لېئەن تورىسى — 乐安侯 (lèānhóu)

لېئەن قەدىمقى ناھىيە، غەربىي خەن سۇلالىسى دەۋرىدە تەسىس قىلىنغان، ھازىرقى شەندۇڭ ئۆلكىسىدە.

يائدۇرقى يىلى باھاردا، چوڭ سەنگۇن ۋېي چىڭ دەڭشياڭدىن يولغا چىققان. ھەمدەملەشكۈچى تورە گۇڭسۇن ئاۋ ئوتتۇرات-چى سەنگۇن①، مىراخور گۇڭسۇن خې سول سەنگۇن②، يابغۇ③ جاۋشىن ئالدىچى سەنگۇن④، ياساۋۇلبەگ سۇجيەن ئوڭ سەنگۇن⑤ ئىشىك ئاغاسى⑥ لى گۇاڭ ئارقىچى سەنگۇن⑦، سول ھۇزدەي-چى لى جۇي ئوقيالىق سەنگۇن بولۇپ تەيىنلەنگەن. بۇلارنىڭ ھەممىسى چوڭ سەنگۇننىڭ قارمىقىدا بولغان ۋە نەچچە مىڭ دۈش-مەننى ئۆلتۈرۈپ قايتىپ كەلگەن. بىرەر ئايدىن ئوشۇق ۋاقىت-تىن كېيىن تولار يەنە دەڭشياڭدىن چىقىپ، بىر تۈمەندىن ئوشۇق دۈشمەننى ئۆلتۈرگەن. سۇجيەن، جاۋشىن قوشۇنلىرىدىكى 3 مىڭدىن ئوشۇق چەۋەنداز بىرلىشىپ، تەڭرىقۇت قوشۇنلىرى بىلەن ئۇچرى-شىپ، بىر كۈن مۇستەقىل ئۇرۇش قىلغان. جاۋشىن ئەسلى ھۇن

---

①ئوتتۇرىچى سەنگۇن 中将军 (zhōngjiāngjūn)

ھەربىي يۈرۈشلەردە ئوتتۇرىدا بارگاھنى قوغداپ ماڭغۇچى سەنگۇن.

②سول سەنگۇن 左将军 (zuǒjiāngjūn)

يۈرۈشلەردە سول قوشۇن قوماندانى.

③يابغۇ 翕侯 (xīhóu)

ھۇنلاردا، قەدىمقى تۈركىي خەلقلەردە يۈكسەك بىر رۇتبە (دەرىجە).

④ئالدىچى سەنگۇن 前将军 (qiánjiāngjūn)

يۈرۈشلەردە ئالدى قوشۇن قوماندانى.

⑤ئوڭ سەنگۇن 右将军 (yòujiānjūn)

ئەسكىرىي يۈرۈشلەردە ئوڭ قانات قوشۇن قوماندانى.

⑥ئىشىك ئاغاسى 郎中令 (lángzhōnglìng)

ئوردا - ساراي دەرۋازىلىرىنىڭ مۇھاپىزىتىگە مەسئۇل خادىم.

⑦ئارقىچى سەنگۇن 后将军 (hòujiānjūu)

يۈرۈشلەردە ئارقا (مۇھاپىزەت) قوشۇن قوماندانى.

بولۇپ، خەن (سۇلالىسى) گە تەسلىم بولغاندىن كېيىن يابغۇ بول-
غان. ئۇ ئۇرۇش ئەھۋالىنىڭ خەتەرلىكلىكىنى بايقاپ، ئۆتمىڭ
ئۈستىگە ھۇنلارنىڭ ئۇزۇنغا تارتىشى ئارقىسىدا قالغان 800 دىن
ئوشۇقراق چەۋەندازلىرى بىلەن تەگرىقۇتقا تەسلىم بولغان. سۇجيەن-
نىڭ قوشۇنلىرى تامامەن تار مار بولغاندىن كېيىن، ئۇ ئۆزى
يالغۇز قېچىپ ۋېي چىڭنىڭ يېنىغا قايتىپ كەلگەن. ۋېي چىڭ ھەر-
بىي ھەكەم خىزۇك، دورغاپ① ئەن، مۇستەشار② جوۋبا قاتارلىقلار-
دىن: "سۇجيەنگە قانداق جازا بېرىلىشى كېرەك؟" دەپ سورىغان.
جوۋبا: "چوڭ سەنگۈن ئەسكەر باشلاپ ماڭغاندىن بۇيان، بىرەر
كىچىك سەركەردىمۇ ③ئۆلتۈرۈلگەن ئەمەس. بۈگۈنكى كۈندە
سۇجيەننىڭ پۈتكۈل ئەسكەرلىرى تار مار بولدى. ئۇنىڭ كاللى-
سىنى ئېلىش، شۇ ئارقىلىق چوڭ سەنگۈننىڭ ھەيۋىسىنى نامايەن
قىلىش لازىم" دېگەن. لېكىن ھەربىي ھەكەم خىزۇك بىلەن دورغاپ
ئەن ئۇنىڭ ئەكسىچە: "بۇنداق قىلىش توغرا ئەمەس، ھەربىي
كىتاپتا: ئەسكەر ئاز بولۇپ تورۇقلۇق قاتتىق جەڭ قىلغان ھالەتتىمۇ،
ئاخىردا يەنە كۆپ ساندىكى دۈشمەنگە ئەسىر چۈشۈپ قالىدىغان
ئەھۋاللار بولىدۇ» دەپ كۆرسىتىلگەن. سۇجيەن ئۆزىنىڭ بىرنەچ-
چە مىڭ ئادىمى بىلەن تەگرىقۇتنىڭ نەچچە تۈمەن ئادىمىگە
قارشى بىر كۈندىن ئارتۇق قاتتىق ئۇرۇش قىلغان، ئەسكەرلەر

---

①دورغاپ 长史 (chóngshī)

ھەربىي، شەرقىي خەن، سۇلالىسى دەۋرىدىكى ئوردىدىكى مۇھىم ئەمەلدارلاردىن
بىرى

②مۇستەشار 议郎 (yīláng)

دۆلەتنىڭ كېڭەش - مەسلىھەت ئىشلىرىنى باشقۇرغۇچى ئەمەلدار.

③سەركەردە 大将 (dàjiāng)

ئىستىپازلىق سەنگۈن بولۇپ، باشقىلارنىڭ چەكلىشىگە ئۇچرىمايتتى.

باشقىچە ئويلاشقا جۈرئەت قىلالمىغان. سۇجيەن ئۆزى قىلىچە ئالاكۆڭۈللۈك قىلماستىن قايتىپ كەلگەن، قايتىپ كەلگەنلەرنىڭ كاللىسى ئېلىنسا، بۇندىن كېيىن ئۇرۇشتا يېڭىلىپ قالغانلار قايتىپ كەلمەسلىك كېرەك، دېگەنلىك بولىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇنىڭ كاللىسىنى ئالماسلىق كېرەك" دېگەن. ۋېي چىڭ: "مەن پادىشاغا تۇققانلىق مۇناسىۋىتىم بىلەن قوشۇن تۇتۇپ كەلدىم. ھەيۋەم يوق بولۇپ قېلىشىدىن قورقمايمەن. جۇۋبانىڭ مېنى ئادەم ئۆلتۈرۈپ ھەيۋەڭنى كۆرسىتىڭ دېگىنى كۆڭلۈمگە ياقمايدۇ. ۋەزىپەم بويىچە ئېيتقاندا، سەركەردىلەرنىڭ كاللىسىنى ئېلىشقا ھوقۇقلۇق بولسامۇ، لېكىن مەن پادىشانىڭ ھۆرمىتىگە سازاۋەر بولغانلىقىم ئۈچۈن، ياقا يۇرتلاردا ئۆز ئالدىمغا ئادەم ئۆلتۈرۈشكە جۈرئەت قىلالمايمەن. بۇنى پادىشا ئۆزى بىر تەرەپ قىلسۇن. مانا مۇشۇنىڭ بىلەن ئەمەلدارلارنىڭ ھوقۇقنى ئۆز ئالدىغا قالايمىقان ئىشلىتىشكە بولمايدىغانلىقىنى كۆرسەتسەك ياخشى ئەمەسمۇ؟" دېگەن. سىپاھ - بەگلەرنىڭ ھەممىسى ياخشى دېيىشكەن. شۇنىڭ بىلەن سۇجيەن قەپەزگە سېلىنىپ ئوردىغا ئېلىپ بېرىلغان.

شۇ يىلى خوچۇيبىڭ دەسلەپ تورە بولغان.

خوچۇيبىڭ چوڭ سەنگۇن ۋېي چىڭنىڭ ئاچىسى شاۋئېرنىڭ ئوغلى، ئۇنىڭ ئاتىسى خوجۇڭرۇ ئىلگىرى شاۋئېر بىلەن شەھۋانى مۇناسىۋەت ئۆتكۈزۈپ قويۇپ، خوچۇيبىڭ تۇغۇلغان، ۋېي زىفۇ خانىشلىققا ئېرىشكەندىن كېيىن، شاۋئېر ھەرەم ئاغىسى چېن جاڭغا تەككەن. خوچۇيبىڭ خانىش ئاچىسىنىڭ ئوغلى بولغانلىقتىن 18 يېشىدىلا ياساۋۇل بولغان. ئۇ چەۋەندازلىق - كاماندازلىققا ماھىر بولغانلىقى ئۈچۈن چوڭ سەنگۇن بىلەن يۈرۈشكە چىققان، چوڭ سەنگۇن پادىشانىڭ يارلىقى بويىچە ئۇنى قىران چىرىكچىبەگ قىلىپ تەيىنلىگەن ۋە 800 نەپەر باتۇر يېنىك چەۋەنداز بىلەن چوڭ قوشۇندىن بىرنەچچە يۈز چاقىرىم ئالدىدا يۈرۈپ، ئوڭۇشلۇق پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ، ئۆز كۈچىدىن ئۈستۈن كوپ

دۈشمەننى ئۆلتۈرگەن ۋە تۇتقۇن قىلغان. شۇڭا پادىشا: "قىران چىرىكچىبەگ① خوچۈيىبىڭ دۈشمەننىڭ 2 مىڭ 28 ئادىمىنى ئۆلتۈرگەن ۋە تۇتقۇن قىلغان ھەمدە دۈشمەننىڭ باش ۋەزىرى② ۋە ياساق بېگىنى③ تەگرىقۇتنىڭ بوۋا جەمەتىدىن جىرۇ بېگى چاننى بەگنى ئۆلتۈرگەن، تەگرىقۇتنىڭ تاغىسى روكبىنى قولغا چۈشۈرۈپ قوشۇن بويىچە بىرىنچىلىكنى ئالغان. شۇڭا ئۇنىڭغا 2 مىڭ 5 يۈز ئۆيلۈك يەر سۈيۇرغال قىلىپ، سەردار تۆرە④ مەرتىۋىسىنى بېرىمەن. شاڭگو ۋالىسى خاۋشيەن 4 قېتىم چوڭ سەنگۇن بىلەن يۈرۈش قىلىپ، دۈشمەننىڭ بىر مىڭ ئۈچ يۈز ئادىمىنى تۇتقۇن قىلغان. شۇنىڭ ئۈچۈن خاۋشيەننى جۇڭلى⑤ تۆرىسى قىلىپ تەيىنلەيمەن. چەۋەنداز مىڭبېيى ئۇرۇشتا خىزمەت كۆرسەتكەن. شۇڭا ئۇنى قوۋۇقچى تۆرىسى قىلىپ تەيىنلەيمەن ۋە ئىككى يۈز ئۆيلۈك يەر سۈيۇرغال بېرىمەن" دېگەن.

شۇ يىلى ئۇرۇشتا ئىككى سەنگۇندىن ئايرىلىپ قالغانلىقى، يابغۇنىڭ ھۇنلار تەرەپكە قېچىپ كەتكەنلىكى، ئۇرۇشتا غەلىبە كۆپ بولمىغانلىقى ئۈچۈن، ۋېي چىڭگە سۈيۇرغاللىق قوشۇپ بېرىلمىگەن. سۇجيەننى پادىشا ئۆلتۈرمىگەن، ئۇ پۇل تۆلەپ ئاددىي پۇقراغا ئايلاندۇرۇلغان. ۋېي چىڭغا مىڭ جىڭ ئالتۇن ئىنئام قىلىنغان. شۇ ۋاقىتتا ۋاڭ كىچىك خانىش پادىشانىڭ ئىززەت - ھۆرمىتىگە سازاۋەر بولغان. نىڭچېڭ

---

① قىران چىرىكچىبەگ 票姚校尉 (piàoyáoxiàowèi)
چاققان، تېتىك، ئەپچىل چىرىكچىبەگ دېمەكتۇر.

② باش ۋەزىر 相国 (xiàngguó)
ۋەزىرلەر ۋەزىرى، سەدرى ئەزەم.

③ ياساقبەگ، تۇتۇقبەگ 当户 (dānghù)

④ سەردار بەگ، سەردار تۆرە
بەگزادىلەرنىڭ سەنگۇنى، قوشۇنلارنىڭ سەردارى، ئالاھىدە خىزمەت كۆرسەتكەن قوشۇنغا ئۇۋاندان بولغان بەگنى دېمەكتۇر.

⑤ جۇڭلى تۆرىلىكى 終利侯 (zhōnglìhóu)
جۇڭلى دەپ ئاتالغان يەرنىڭ تۆرىسى ياكى شۇ يەرنى يەر ناملىقى تۆرىلىك.

ۋېي چىڭفا: "سەنگون سىزنىڭ تۆھپىڭىز ئانچە كۆپ بولمىسىمۇ، بىر تۈمەن ئۈيلۈك سۇيغۇرغال يەردىن تەمىنلىنىپسىز. ئۈچ بالىڭىز ھەممىسى تورنىلىك مەرتىۋىسىگە ئېرىشتى، بۇ سىزنىڭ ھەددىڭىز ۋېي كىچىك خانىشنى پادىشانىڭ ئەتىۋالىشى بىلەن مۇناسىۋەتلىك. ھازىرقى ۋاڭ كىچىك خانىش پادىشانىڭ قەدىرلىك خوتۇنى، لېكىن ئۇنىڭ جە-مەتنى تېخى باي ۋە مەرتىۋىلىك بولۇپ كەتمىدى. شۇڭا سەنگون ئىنئام ئالغان مىڭ ئالتۇننى ۋاڭ كىچىك خانىشنىڭ ئانىسىنىڭ تۇغۇلغان كۈنىگە سوۋغا قىلىشلىرىنى ئۈمىد قىلىمەن" دېگەن. ۋېي چىڭ 500 ئالتۇننى ئۇنىڭ تۇغۇلغان كۈنىگە سوۋغا قىلغان. بۇنى پادى-شا ئاڭلاپ، ۋېي چىڭدىن سورىغان، ۋېي چىڭ ئەمەلىي ئەھۋالنى ئېيتقان. پادىشا خەن ۋۇدى شۇئان نىڭ چىپىنى دۇڭخەي① تۇتۇق بەگلىكىگە تەيىنلىگەن.

چېرىكچىبەگ جاڭ چيەن چوڭ سەنگون ۋېي چىڭ بىلەن بىرلىكتە ھەربىي يۈرۈشكە قاتناشقان. ئۇ ئىلگىرى باكتىرىيىگە ئەلچى بولۇپ بارغان، ھۇنلارنىڭ قولىدا ئۇزۇن مۇددەت تۇتقۇن بولۇپ تۇرغان. كېيىن چوڭ قوشۇنغا يولباشلىغۇچى بولغان. ئۇ ئوت - چۆپ ۋە سۇ بار يەرلەرنى ئوبدان بىلەتتى. شۇڭا قوشۇن ئاچ ۋە سۇسىز قالمىغان. ئۇ ئىلگىرى يىراق چەت مەملىكەتلەرگە ئەلچى بولۇپ بېرىپ مىسلى كۆرۈلمىگەن دەرىجىدە خىزمەت كۆرسەتكەنلىكى ئۈچۈن بىلگە تورە مەر-تىۋىسى بېرىلگەن.

"خوچۈبىڭ تورە بولۇپ 3 - يىلى، يۈەنشۇ 2 - يىلى (م.ب.

---

① دۇڭخەي 东海 (dōnghǎi)

ۋىلايەت. خەن دەۋرىدە تەسىس قىلىنغان، ھازىرقى شەندۇڭ ئۆلكىسىدىكى يۇرۇنقى يەنجۇۋنىڭ شەرقىي جەنۇبىدىن جياڭسۇ ئۆلكىسى پېيى نامىسىنىڭ شەرقىدە دېڭىزغىچە بولغان يەرلەرنىڭ ھەممىسى دۇڭخەي دېيىلىدۇ.

121 - يىلى) باھاردا، قىران چەۋەنداز سەنگۇن ① بولغان
ۋە بىر تۈمەن ئاتلىق قوشۇن بىلەن لۇڭشىدىن چىقىپ، جەڭدە
خىزمەت كۆرسەتكەن. پادىشاھ: "قىران چەۋەنداز سەنگۇن
ۋۇلى② تېغىدىن ئۆتۈپ، سۇپۇ قەبىلىسىگە جازا يۈرۈشى قىل
غان. خۇنۇ (دەرياسى) ئارقىلىق دۈشمەننىڭ 5 خانلىقىنى
بېسىپ ئۆتكەن. بەيئەت قىلغانلارنىڭ ئادەملىرى، ياراق -
جابدۇقلىرى، ئوزۇق - تۈلۈكلىرىگە تەگمىگەن. تەڭرىقۇتنىڭ
بالىسىنى تۇتۇشنى كۆزلىگەن. 6 كۈن يۆتكىلىپ يۈرۈپ ئۇرۇش
قىلغان. يەنجى (ئالچى) تېغىدىن ③ ئۆتۈپ، مىڭ نەچچە يۈز
چاقىرىم ئىلگىرىلىگەن ۋە گاۋلەن تېغى ④ ئاستىدا قاتتىق
كىرەلەشمە جەڭ قىلىپ شەرەن خاننى ئۆلتۈرگەن، روقۇخاننىڭ
كاللىسىنى ئېلىپ، قارشىلىق قىلغانلارنى ئۆلتۈرگەن، قۇنشارخان-

---

① قىران چەۋەنداز سەنگۇن

骠骑将军 (piàoqí jiāngjūn)

خەن سۇلالىسى دەۋرىدە سەنگۇنلەر ئۇنۋانى، «خەننامە» دە: "خوچۈيبىڭ ھۇنلارغا قارشى پەۋقۇلاددە خىزمەت كۆرسەتكەنلىكى ئۈچۈن 'قىران چەۋەنداز سەنگۇن' ئۇنۋانى بېرىلدى" دېيىلگەن. بۇ ئۇنۋان چوڭ سەنگۇنلىك رۇتبەسى بىلەن تەڭ ئىدى.

② ۋۇلى

乌盭 (wūlí)

تاغ ئىسمى، چىن سۇلالىسى ئەينى نام بىلەن تەسىس قىلغان ناھىيە. ھازىرقى گەنسۇ ئۆلكىسىنىڭ لىڭتاۋ ناھىيىسى بولۇپ، ئۇز دەۋرىدە لوڭشى ۋىلايىتىنىڭ مەركەز شەھرى ئىدى.

③ ئالچى تاغ.

焉支山 (yānzhīshān)

گەنسۇ ئۆلكىسى شەندەن ناھىيىسىنىڭ شەرقىي جەنۇبىدا بولۇپ، يايلاقلىرى ئوبدان، چارۋا بېقىشقا باپ يەر.

④ گاۋلەن

皋兰 (gāolán)

بۇ ئاتالغۇ ھەققىدە تۈرلۈك ئىزاھاتلار بار. يىڭ شاۋ: "لوڭشى بەيشى ناھىيىسىنىڭ قورۇل تېشىدىكى دەريا ئىسمى" دېسە؛ سۇلىن: "ھۇن ئېلىدە تاغ ئۆتكىلىنىڭ ئىسمى" دەيدۇ. لىچى: "بىر كىچىكنىڭ ئىسمى" دېسە؛ جىن جو: "تاغ ئىسمى" دەيدۇ. بۇ ئورۇندا تاغ ئىسمى بولۇپ كەلمەكتە.

نىڭ گۈغلىنى، ۋەزىرلىنى، تۆگتۆقبەگنى تۇتۇپ، ئالغان، قوشۇنىنى قىلچە چىقىمغا ئۇچراتماستىن بەدبەشىرىلەرنى تۇتقۇن قىلغان. 8 مىڭ 9 يۈز 60 ئادەم ئۆلتۈرۈلگەن، شۇتۇق خان ئىبادەت قىلدىغان ئالتۇن بۇتنى قولغا چۈشۈرگەن. (خەن) قوشۇنلىرىنىڭ تەخمىنەن ئوندىن بەتتىسى چىقىم بولغان. شۇڭا، خوچۈيبىڭگە يەنە 2 مىڭ 2 يۈز ئۆيلۈك يەر سۇيۇرغال قىلدىم" دېگەن.

شۇ يىلى يازدا، خوچۈيبىڭ ۋە ھەمدەملەشكۈچى تورە گۇڭسۇن ئاۋ بېيدى دېگەن يەردىن ئىككى يولغا بولۇنۇپ يۈرۈش قىلغان. بىلگە تورە جاڭ چيەن، كەپىناۋۇل لى گۇاڭ بىلەن بىرلىكتە يۇبېيپىڭدىن ئىككىگە بولۇنۇپ يولغا چىققان: لى گۇاڭ 4 مىڭ ئاتلىق قوشۇن بىلەن جەڭ مەيدانىغا ئاۋال يېتىپ بارغان. جاڭ چيەن بولسا، تۈمەن ئاتلىق قوشۇن بىلەن كېچىكىپ بارغان. ھۇنلارنىڭ سول بىلگە ① خانى نەچچە تۈمەن قوشۇن بىلەن لى گۇاڭنى قورشىۋالغان. لى گۇاڭ ئىككى كۈن جەڭ قىلغان، قوشۇنىنىڭ تەگدىن تولىسى چىقىم بولغان. دۈشمەننىڭ چىقىمى تېخىمۇ كۆپ بولغان. جاڭ چيەن يېتىپ بارغاندا، ھۇنلار چېكىنىپ كەتكەن. جاڭ چيەن ھەربى يۈرۈشتە كېچىكىپ قالغانلىقى ئۈچۈن ئۆلۈمگە مەھكۇم بولغان، پۇل تۆلەپ قۇتۇلغان بولسىمۇ، ئاددى پۇقراغا ئايلاندۇرۇلغان.

خوچۈيبىڭ بېيدىدىن ② چىقىپ، دۈشمەن ئىچىگە ئىچكىرىلەپ

---

① سول بىلگە خان 左贤王 (zuxiǒǎnwáng)

ئوڭ بىلگە خان ماددىسىغا قارالسۇن.

② بېيدى 北地 (běidì)

خەن سۇلالىسى دەۋرىدە تەسىس قىلىنغان ۋىلايەت. كەنسۇ، نىڭشيا ئۆلكىلىرىدىن ئىككى ۋىلايەتنىڭ يەرلىرىدىن تۈزۈلگەن. باش شەھىرى مالىڭ. قەدىمكى شەھەرنىڭ ئورنى بۈگۈنكى خۇەنشيەن ناھىيىسىنىڭ شەرقىي جەنۇبىغا توغرا كېلىدۇ.

كىرگەن. ھەممىلەشكۈچى تورە يول ئېزىپ كېتىپ خوچۇيىنىڭ بىلەن ئۇچرىشالمىغان. خوچۇيىنىڭ چىلىيەنشەن تېغىغا يېتىپ بېرىپ ئۇرغۇن دۈشمەننى ئەسىر ئالغان. پادىشا: "قىران چەۋەنداز" سەنگۈن (خوچۇيىنىڭ) جۈنچى ①، جۈيەن دەريالىرىدىن ئۆتۈپ، كىچىك ياۋچىلارغا ② بارغان ۋە چىلىيەن (تىلەن) تېغىغا ھۇجۇم قىلىپ لۇدې ③ دېگەن جايدا زور غەلىبە قىلغان. ھۇن تەگرىقۇتىنىڭ تەكقىن ④ ۋە چۇتۇق خان ⑤ ناملىق ئىككى خانىنى ھەمدە ۋەزىر، تۇتۇقبەگلەردىن تۇۋەن تەسلىم بولغان جەمئى 2 مىڭ 500 ئادەمنى ئەسىر ئالغان. شۇنداق دېيىشكە بولىدۇكى، ئۇ تەسلىم بولغانلارنى سۈرۈشتە قىلمىغان، غەلىبە قىلغاندىن كېيىن قىرغىنچىلىق ئېلىپ بارمىغان. جەمئى 3 تۈمەن 2 يۈز ئادەم ئۆلتۈرۈلگەن. ھۇنلارنىڭ 5 نەپەر خانىنى، خانىنىڭ ئانىسى، تەگرىقۇتىنىڭ قاتۇنى، تىكىن قاتارلىق 59 ئادەمنى، يەنە ۋەزىر، سەنگۈن، ياساقبېگى، تۇتۇقبەگ قاتارلىق ئەمەلدارلار بولۇپ 63 ئادەمنى قولغا چۈشۈرگەن. خەن قوشۇنىدىن تەخمىنەن ئوندىن ئۈچ ئادەم چىقىم بولغان. شۇڭا، خوچۇيىڭگە 5 مىڭ 4 يۈز ئۆيلۈك يەر سۈيۇرغال قىلىنسۇن. قوشۇن بىلەن بىرلىكتە كىچىك ياۋچىلارغا بارغان چېرىكچى

---

① جۈنچى
钩耆 (jùnqí)
دەريا ئىسمى.

② كىچىك ياۋچىلار
小月氏 (xiǎoyuèzhī)
ياۋچىلار ماددىسىغا قارالسۇن.

③ لېدې، لۇدې
lè得 (lède)
جاڭيې ناھىيىسىنىڭ ئىسمى. يەن شىگۇنىڭ قارىشىچە جاڭيې ناھىيىسى ئەمەس. ھۇنلارنىڭ يېرى.

④ تەكقىن
单桓 (dānhuán
ھۇن بەگلىرىدىن بىرى.

⑤ چۇتۇق خان
酋涂王 (qiútúwàng)
ھۇن خان (بەگ) لىرىدىن.

پەگكە سول تورىلىك ① بېرىلسۇن. شۇڭقار لەشكەر بېشى ② جاۋ-
پونۇ يەنە قىران چەۋەنداز سەنگۇن (خوچۇيبېك) بىلەن
بىرلىكتە سۇپۇ خان③نىڭ كالمىسىنى كەسكەن، جىكە خان④ نى تۇ-
تۇۋالغان، هۇنلارنىڭ ئوڭ مىڭ چەۋەندازلار سەركەردىسى ⑤. بىر
خانى ۋە ئانىسىنى ھەمدە تىكىندىن توۋەن 41 ئادەمنى قولغا
چۈشۈرگەن، 3 مىڭ 3 يۈز 30 ئادەمنى ئەسىر ئالغان. تۇر-
شاۋۇل ⑥ ۋاقتىدا بىر مىڭ 400 ئادەمنى ئەسىر ئالغان.
شۇڭا جاۋ پونۇغا قىران چەۋەنداز سەنگۇنىگە ئەگەشكۈچى
تورە مەرتىۋىسى بېرىلسۇن. چىرىكچىبەگ گاۋ بۇشى قىران
چەۋەنداز سەنگۇن بىلەن بىرلىكتە قويۇنچ ⑦ خانىنىڭ تىكىتىدىن
توۋەن 11 ئادەمنى قولغا چۈشۈرگەن. بىر مىڭ 7 يۈز 68

左庶长 (zuǒshùzhǎng) ①سول تورە

چىن سۇلالىسى دەۋرىدە يېكىتىلگەن رۇتبە بولۇپ، تورىلىرىنىڭ تورىسى دېيەكتۇر. خەن دەۋرىدە يىگىرمە دەرىجىلىك رۇتبىنىڭ 10 - بى سول تورە (左庶长)، 11 - سى ئوڭ تورە (右庶长)؛ 17 - دەرىجىسى 4 ئاتلىق هارۋا تورىسى (驷车庶长)، 18 - دەرىجىسى چوڭ تورە (大庶长) دېيىلەتتى.

鹰击司马 (yīngjīsīmǎ) ②شۇڭقار لەشكەر بېشى

شۇڭقاردەك ئېتىلىپ جەڭ قىلغۇچى قوماندان مەنىسىدە.

sùpú王 (sùpúwàng) ③سۇپۇ خان

هۇن خان (بەگلىرى) لىرىدىن.

稽且王 (jīqiěwàng) ④جىكە خان

هۇن خان (بەگ) لىرىدىن.

右千骑将 (yǒuqiānqíjiàng) ⑤ئوڭ مىڭ چەۋەندازلار سەنگۇنى

ئوڭ قولدىكى (قاناتتىكى) چەۋەندازلار مىڭبېشى.

前行 (qiánxíng) ⑥تورشاۋۇل

يۈرۈشلەردە قوشۇن ئالدىدىكىلەرنىڭ باشلىقى.

呼于耆王 (hūyúqíwáng) ⑦قويۇنچ خان

هۇن خان (بەگ) لىرىدىن.

ئادىمىنى ئەسىر ئالغان، شۇنىڭ ئۈچۈن گاۋ بۇشىغا ماسىجان تورە① مەرتىۋىسى بېرىلسۇن. چېرىكچىبەگ پۇدو② خىزمەت كۆرسەتكەنلىكى ئۈچۈن، ئۇنىڭغا خۈيچۈي تورىلىكى③ بېرىلسۇن" دېگەن. ھەممىسىلا شىكوچى تورە گۇڭسۇن ئاۋ ھەربىي يۈرۈشتە كېچىككەن، قىران چەۋەنداز سەنگۇن بىلەن ۋاقتىدا قوشۇلالمىغانلىقى ئۈچۈن، ئۆلۈمگە مەھكۇم بولغان، پۇل تۆلەپ قۇتۇلغان بولسىمۇ ئاددىي پۇقراغا ئايلاندۇرۇلغان. ئاتاقلىق سەركەردىلەرنىڭ ئەسكەرلىرى، ئات - ئۇلاغلىرى، قوراللىرى خوچۈيبىڭگە يەتمەيتتى. خوچۈيبىڭ دائىم ئەسكەرنى تاللاپ ئالاتتى، ئۇنىڭ ئۈستىگە خوچۈيبىڭ دۈشمەن ئىچىگە ئىچكىرىلەپ كىرىشكە جۈرئەتلىك ئىدى. ئۇ باتۇر چەۋەندازلارنى باشلاپ چوڭ قوشۇننىڭ ئالدىدا ماڭاتتى، قوشۇن تەڭرىنىڭ قوللىشىغا ئېرىشىپ زادىلا قىيىن ئەھۋالغا چۈشۈپ قالمىغان. كونا سەركەردىلەر دائىم كېچىكىپ ئوڭۇشسىزلىققا ئۇچراپ تۇرغان. شۇنىڭ ئۈچۈن خوچۈيبىڭ كۈندىن - كۈنگە قەدرى ئېشىپ ۋە بېيىپ چوڭ سەنگۇن ۋېي چىڭ بىلەن تەڭلىشىپ قالغان.

كېيىن ھۇن تەڭرىقۇتى، قۇنشار خاننىڭ غەرپتە خەن سۇلالىسى قوشۇنلىرىدىن داۋاملىق يېڭىلىپ، نەچچە تۈمەن ئادەملىرىنىڭ قىران چەۋەنداز قوشۇنلىرىنىڭ قولىدا ھالاك بولغانلىقى ئۈچۈن غەزەپلەنگەن ۋە قۇنشار خاننى چاقىرتىپ، ئۇنى ئۆلتۈرمەكچى بولغان. قۇنشار خان بىلەن شۇتۇق خان④ خەنگە تەسلىم بولۇش

① ماسىجان تورە 宜冠侯 (yíguānhòu)
ئەسكىرىي يۈرۈشلەردە باشلىغۇچى.

② پۇدو 仆多 (púdūo)
چېرىكچى بەگلەردىن.

③ خۈيچۈي تورىسى 辉渠侯 (huīqúhòu)
خۈيچۈي دەپ ئاتالغان يەرنىڭ تورىسى ياكى ئەينى يەر نامىدىكى تورىلىك.

④ شۇتۇق خان 休屠王 (xiūtúwáng)
ھۇن خان (سەركەردە) لىرىدىن.

مەقسىدە مەسلىھەتلەشكەن ۋە ئالدى بىلەن چېگرىسىدا نۆۋبەت
ئۆتكۈزۈشكە ئادەم ئەۋەتكەن. ئەنە شۇ چاغدا سوروۇنبەگ لى شى
سىبىرتىق دەريا بويىدا قەلئە سېلىۋاتاتتى. ئۇ قۇنشار خاننىڭ ئەل-
چىلىرى بىلەن كۆرۈشكەن ۋە ئەھۋالنى دەرھال پادىشاغا
مەلۇم قىلغان، خەن ۋۇدى ئۇلارنىڭ يالغان تەسلىم بولۇپ،
چېگرىغا ھۇجۇم قىلىشىدىن ئەنسىرەپ خوچۈبىڭغا ئەسكەر
تارتىپ بېرىپ ئۇلارنى چېگرىدا قوبۇل قىلىش توغرىسىدا
يارلىق بەرگەن. خوچۈبىڭ دەريادىن ئۆتۈپ، قۇنشار خاننىڭ
قوشۇنلىرىنى كۆرگەن. قۇنشار خاننىڭ ياردەمچى خانى ۋە يار-
دەمچى سەركەردىلىرى خەن قوشۇنلىرىنى كۆرۈپ كۆپچىلىكى
تەسلىم بولۇشقا ئۇنىماي قاچقان. خوچۈبىڭ ئۇچقاندەك بېرىپ،
قۇنشار خان بىلەن كۆرۈشكەن، قاچماقچى بولغان 8 مىڭ ئادەمنى
ئۆلتۈرگەن. قۇنشار خانغا ئالاھىدە ئادەم قوشۇپ، ھارۋا بىلەن
پادىشا ئوردىسىغا ئەۋەتكەن ۋە قۇنشار خاننىڭ بارلىق ئادەم-
لىرىنى باشلاپ دەريادىن ئۆتكۈزگەن. تەسلىم بولغانلار بىر-
نەچچە تۈمەن بولسىمۇ ئون تۈمەن دەپ ئاتالغان. چاڭئەنگە
قايتقاندىن كېيىن، پادىشا ئۇلارغا نەچچە ئون تۈمەن پۇل،
مال ئىنئام قىلغان. قۇنشار خانغا بىر تۈمەن ئۆيلۈك يەر سۇيۇرغال
قىلىپ، تايىن تورىسى ① دېگەن مەرتىۋە بېرىلگەن. ياردەمچى
خانلىرى② قۇدۇن خان ③ شيامو تورىسى ④، يانسى خان ⑤ خۇي-

---

①تايىن تورىسى 漯阴侯 (tāyīnhuò)
ھازىرقى پىڭيۈەن ناھىيىسى.

② ياردەمچى خان، باشقۇت خان 裨王 (bìwáng)
خان (ۋاڭ)لارنىڭ ياردەمچىسى، ياردەمچى بەگ.

③قۇدۇن خان 呼毒尼 (hūdúnī)
ھۇن خان (بەگلىرى) لىرىدىن.

④شيامو 下摩 (xiàmó)
يەر ئىسمى.

⑤يانسى 雁疵 (yāncí)
كىشى ئىسمى.

چوي تورىسى، چىن لى ① خېچى تورىسى ②، چوڭ ياساقبېگى ③ تا-
ۋۇس خان ④ چاڭلې ⑤ تورىسى قىلىپ تەيىنلەنگەن. شۇڭا، پادىشا
خوچۇيىبىگنىڭ توھپىسىنى تەقدىرلەپ: "قىران چەۋەنداز
سەنگۇن خوچۇيىبىڭ ئەسكەر باشلاپ ھۇنلارغا يۈرۈش قىلدى.
غەربىي ئەل ⑥ خانى قۇنشار خان ۋە ئۇنىڭ ئاھالىسى، ئەس-
كەرلىرى پۈتۈنلەي تەسلىم بولۇپ، ئەسكەرلىرىمىز ئۇزۇق-
تۈلۈك بىلەن تەمىنلەندى. ئۇ تۈمەندىن ئوشۇق ئوقيالىق
ئەسكەر بىلەن بېرىپ، جاھىللىق قىلغان دۈشمەننى يوقاتتى،
8 مىڭدىن ئوشۇق ئادەم ئۆلتۈرۈلدى. 32 نەپەر يات ئەل
خانلىرىنى تەسلىم قىلغۇزدى. قوشۇننى چېقىمغا ئۇچراتماي، ئون
تۈمەن ئادەمنى بويسۇندۇردى. ئۇنىڭ بۇ توھپىسى نەتىجىسىدە
شانۇ - شەۋكىتى سېرىق دەريا بويلىرى ۋە قورۇل سىرتىغا
يېتىپ بېرىپ، بۇ يەرلەر ئۇرۇش ئاپىتىدىن قۇتۇلدى. شۇڭا
قىران چەۋەنداز سەنگۇنگە يەنە بىر مىڭ 700 ئۆيلۈك يەر
قوشۇپ سۇيۇرغال قىلىندى. لۇگشى، بىيدى، شاگجۇن قاتارلىق

禽黎 (qínlí) ①چىن لى
شەخس ئىسمى.

河綦侯 (hēqíhóu) ②خېچى تورىسى
خېچى دەپ ئاتالغان يەرنىڭ تورىسى ياكى ئەينى يەر نامىدىكى تورەلىك.

大当户 (dádnāghù) ③چوڭ ياساقبېگى، چوڭ تۇتۇنبېگى
ھۇنلاردا ئەمەل ئىسمى.

调虽 (tiáosuī) ④تاۋۇس
كىشى ئىسمى.

常乐侯 (chánglèhóu) ⑤چاڭلې تورىسى
چاڭلې ناملىق يەرنىڭ تورىسى.

西域 (xīyù) ⑥غەربىي ئەل
خەن سۇلالىسى دەۋرىدە ئىشلىتىلگەن باشلانغان ئىسىم بولۇپ، دۇخاننىڭ غەربىدىكى ئەللەرگە قارىتىلغان.

جايلاردىكى مۇداپىئە قوشۇنلىرى يېڭىدىن قىسقارتىلىپ، ئەلنىڭ ئۈستىدىكى سېلىق ۋە ھاشار ئازايتىلسۇن" دېگەن. شۇنداق قىلىپ تەسلىم بولغان ئاھالىلەر ئىلگىرى قورۇل سىرتىغا تەۋە بولغان 5 ۋىلايەتكە ئورۇنلاشتۇرۇلغان. بۇ يەرلەر سېرىق دەريانىڭ جەنۇبىدا بولۇپ، ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ ئۆرپ - ئادەت-لىرى بويىچە ياشىغان ۋە خەنگە بېقىندى خانلىق بولۇپ تۇرغان. ياندۇرقى يىلى، ھۇنلار يۇيېپىڭ، دىڭشياڭ قاتارلىق جايلارغا بېسىپ كىرىپ خەننىڭ مىڭ نەچچە ئادىمىنى ئۆلتۈرگەن ۋە بۇلىغان.

ئىككىنچى يىلى، خەن ۋۇدى سەركەردىلەر بىلەن مەسلىھەت-لىشىپ: "يابغۇ چاۋشىن، تەڭرىقۇتقا مەسلىھەت كۆرسىتىپ، خەن قوشۇنلىرى قۇملۇقتىن ئۆتۈپ ئۆزۈن تۇرالمايدۇ، دەپتۇ. بىز چوڭ قوشۇن ماڭدۇرساق ۋەزىيەت چوقۇم بىز كۈتكەندەك بولىدۇ دېگەن بولسا كېرەك" دېيىشكەن. بۇ يۈرۈشنىڭ 4 - يىلى (م.ب. 119 - يىلى) ئەتىيازدا پادىشاھ خەن ۋۇدى چوڭ سەنگۈن ۋېي چىڭ بىلەن قىران چەۋەنداز سەنگۈن خوچۈيبىڭگە ھەرقايسىسى 5 تۈمەن چەۋەنداز، نەچچە ئون تۈمەن پىيادە ئەسكەر ۋە تەمىنات - نەقلىيات قوشۇنى بېرىپ، يۈرۈش قىلىش توغرىسىدا ھەمدە باتۇرلارچە ئۇرۇش قىلىپ، دۈشمەن ئىچىگە ئىچكىرىلەپ كىرەلەيدىغان ئەسكەرلەرگە خوچۈي-بىڭنىڭ قوماندانلىق قىلىشى توغرىسىدا يارلىق چۈشۈرگەن. خوچۈيبىڭ دەسلەپ دىڭشياڭدىن چىقىپ، تەڭرىقۇت بىلەن ئۇچراشماقچى بولغان، لېكىن ئەسىر چۈشكەن (ھۇن ئەسكىرى) تەڭرىقۇتنىڭ شەرقتە ئىكەنلىكىنى ئېيتقان. شۇڭا خوچۈيبىڭگە دەي ۋىلايىتىدىن، ۋېي چىڭغا دىڭشياڭدىن يولغا چىقىش توغرىسىدا قايتا بۇيرۇق بېرىلگەن. كەپىناۋۇل لى گۇاڭ، ئال-دىنچى سەنگۈن، مىراخور گوڭسۇن خې، سول سەنگۈن، ئۇنۋان بېگى ① جاۋشىچى ئۇڭ سەنگۈن، پىڭياڭ تۇرىسى ساۋ شياڭ

① ئۇنۋان بېگى 主爵 (zhǔjúe)
ئۇنۋان، تۇرلىككە بەلگىلەش ئىشلىرىنى باشقۇرغۇچى ئەمەلدار.

ئارقىچى سەنگۈن بولغان، بۇلارنىڭ ھەممىسى چوڭ سەنگۈنىگە قارىغان.

جاۋشىن تەگرىقۇتقا مەسلىھەت بېرىپ: "خەن قوشۇنلىرى قومۇلۇققا ئىچكىرىلەپ كىرەلىگەن تەقدىردىمۇ، ئەسكەرلىرى ھېرىپ - چارچايدۇ. ھۇنلار كۈچ سەرپ قىلماستىنلا خەن ئەسكەرلىرىنى ئەسىر ئالىدۇ" دېگەن. شۇڭا لازىمەتلىك يۈكلەرنى يىراق شىمالدىكى رايونلارغا ئاپىرىپ قويۇپ، خىل ئەسكەرلەر بىلەن قومۇلۇقنىڭ شىمالىدا خەن (قوشۇنلىرى) نى كۈتكەن. ۋېي چىڭنىڭ قوشۇنلىرى قورۇلىدىن مىڭ نەچچە چاقىرىم چىقىپلا، سەپ تۈزۈپ كۈتۈپ تۇرغان تەگرىقۇتنىڭ ئەسكەرلىرىنى كۆرگەن. شۇڭا ۋېي چىڭ جەڭ ھارۋىلىرى بىلەن ئەتراپىنى قورشاپ قورغان ھاسىل قىلىشقا يارلىق بەرگەن ۋە بەش مىڭ چەۋەندازنى ھۇنلارغا قارشى ماڭدۇرغان. ھۇنلارمۇ بىر تۈمەن ئاتلىق قوشۇن چىقارغان. بۇ گۈگۈم چۈشۈۋاتقان چاغ بولۇپ، بوران چىقىشقا باشلىغان. قۇم - تاشلار يۈزلەرگە ئۇرۇلۇپ تۇرغان. ئىككى قوشۇن بىر - بىرسىنى كۆرەلمىگەن. خەن قوشۇنلىرى ئوڭ - سول ئىككى قاناتتىن ئەسكەر چىقىرىپ تەگرىقۇتنى مۇھاسىرىگە ئالغان. تەگرىقۇت خەن ئەسكەرلىرىنىڭ كۆپلۈكى ۋە كۈچلۈكلىكىنى كۆرۈپ، ئۇرۇشنىڭ ھۇنلارغا پايدىسىز بولىدىغانلىقىنى سېزگەن ۋە گۈگۈم چۈشكەن چاغدا ئۈچقۇر خېچىرغا مىنىپ، بىرنەچچە يۈز قاراۋۇل چەۋەندازلىرى بىلەن مۇھاسىرىنى بۇزۇپ غەربىي شىمالغا قاراپ قاچقان. قاراڭغۇ كەچتە خەن قوشۇنلىرى بىلەن ھۇن قوشۇنلىرى ئۇچرىشىپ بىر - بىرسىنى چاپ - چاپ قىلغان. ھەر ئىككى تەرەپنىڭ چىقىمى تەڭ بولغان. خەن قوشۇنىنىڭ سول چىرىكچىبېگى ① تۇتۇۋالغان ئەسىرنىڭ ئېيتىشىچە، تەگرىقۇت قاراڭغۇ چۈشۈشتىن ئىلگىرى كېتىپ قالغان. خەن قوشۇنلىرى يېنىك چەۋەنداز-

① سول چىرىكچى بەگ 左校（zuǒxiào） ھەربىي ئەمەل.

لارنى① چېقىرىپ كېچىلەپ قوغلىغان. ۋېي چىڭنىڭ چوڭ قوشۇنىمۇ ئۇلارنىڭ كەينىدىن ئىلگىرىلىگەن. خۇن قوشۇنلىرى ھەر تەرەپكە قاچقان. تاڭ يورۇغىچە قوشۇن ئىككى يۈز يولدىن ئوشۇق ئىلگىرىلىگەن بولسىمۇ، تەگرىقۇتنى قولغا چۈشۈرەلمىگەن، لېكىن ئەسىر چۈشكەن ۋە ئۆلگەن دۈشمەننىڭ سانى تۈمەندىن ئاشقان. تيەنيەن تېغىدىكى② جاۋشىن شەھىرىگە كىرىپ، خۇنلارنىڭ زاپاس سوكىلىرىنى قولغا چۈشۈرۈپ، قوشۇننىڭ ئوزۇق-تۈلۈكىنى تولۇقلىغان ۋە قوشۇن بىر كۈن تۇرغاندىن كېيىن قايتىپ كەلگەن، شەھەردە قېپقالغان سوكىلەرنى كويدۇرۇپ تاشلىغان.

ۋېي چىڭ تەگرىقۇت بىلەن ئۇرۇش قىلغان چاغدا، ئالدىنچى سەنگۇن لى گۇاڭ، ئوڭ سەنگۇن جاۋ شىچى قوشۇنلىرى شەرقىي يول بىلەن چىقىپ، يول ئېزىپ كەتكەنلىكتىن چوڭ سەنگۇن ۋېي چىڭ قوشۇنلىرى قايتىپ چوڭ قۇملۇقنىڭ جەنۇبىغا يېتىپ كەلگەندە ئاندىن ئۇلار بىلەن قوشۇلغان. ۋېي چىڭ ئادەم ئەۋەتىپ ئەھۋالنى پادىشاغا مەلۇم قىلماقچى بولغان ۋە دورغاپقا، رەتلەپ چىقىلغان خاتالىرى بويىچە لى گۇاڭنى سوراق قىلىشقا بۇيرۇق قىلغان، لى گۇاڭ بولسا ئۆزىنى ئۆلتۈرۈۋالغان. جاۋ شىچى پۇل تۆلەپ قۇتۇلغان بولسىمۇ، لېكىن ئاددى پۇقراغا ئايلاندۇرۇلغان. ۋېي چىڭ قوشۇنلىرى قورۇلغا قايتىپ كەلگەن. ئۇلار بۇ قېتىمقى جەڭدە جەمى بىر تۈمەن 9 مىڭدىن ئوشۇق دۈشمەننى ئۆلتۈرگەن.

شۇ چاغدا خۇنلار 10 نەچچە كۈن تەگرىقۇتسىز قالغان.

---

① يېنىك چەۋەنداز 轻骑 (qīngqí)

يەڭگىل، تېز ھەرىكەتلىنىدىغان ئاتلىق قوشۇنلار.

② تيەنيەن تېغى tiàn颜山 (tiányánshān)

تىلەن (چىليەن) تېغىنىڭ ئىككىنچى خىل ئېيتىلىشى.

ئوڭ قول خان ① ئوزىنى تەڭرىقۇت ئېلان قىلغان بولسىمۇ، تەڭرىقۇت قەبىلىلىرىنى يىغىپ توپلىۋالغانىدىن كېيىن ئۇنىڭ تەڭرىقۇتلۇق نامىنى ئېلىپ تاشلىغان.

خوچۇيىنىڭ ئاتلىق ئەسكەر، جەڭ ھارۋىلىرى ۋە ھەربىي يۈك ھارۋىلىرى جەھەتتە چوڭ سەنگۈن ۋېي چىڭ بىلەن تەڭلەشكەن، پەقەت ياردەمچى سەنگۈنىلا ② يوق ئىدى. لى گەن قاتارلىقلار چوڭ چېرىكچى بەگلىككە③ كۆتۈرۈلۈپ، ياردەمچى سەنگۈننىڭ ئورنىغا قويۇلغان. ئۇلار دەي ۋىلايىتى ۋە يۈبېيپىڭدىن چىقىپ 2 مىڭ چاقىرىمدىن ئوشۇق ئىلگىرىلەپ، دۈشمەننىڭ سول قو-شۇنلىرىغا زەربە بەرگەن. ئۇنىڭ دۈشمەننى ئۆلتۈرۈش ۋە ئەسىر ئېلىش جەھەتتىكى تۆھپىسى ۋېي چىڭدىن كۆپ بولغان.

قوشۇن قايتىپ كەلگەندىن كېيىن پادىشا: "قىران چەۋەنداز سەن-گۈن خوچۇيىنىڭ ئوز قوشۇنى ۋە (ھۇنلاردىن) تەسلىم بولغان قوشۇنلارنى باشلاپ، يېنىك ئاتلانغان ھالدا چوڭ قۇملۇقتىن ۋە دەريادىن ئۆتۈپ، تەڭرىقۇتنىڭ (يېقىن ۋەزىرى) جانقۇرتنى④ تۇتقۇن قىلغان ھەمدە بەچەج⑤ خاننى ئۆلتۈرگەن،

---

① ئوڭ قول خان

右谷蠡王 (yòugǔlíwáng)

ھۇنلارنىڭ خان (بەگلىرى) دىن بولۇپ، ئوڭ قول خان، سول قول خانلىرى بولاتتى.

② ياردەمچى سەنگۈن

裨将 (bìjiàng)

قوماندان (سەنگۈن)لارنىڭ ياردەمچىسى. قەدىمقى ئۇيغۇرلار باسۇت سەنگۈن دەيتتى.

③ چوڭ چېرىكچى بەگ

大校 (dàxiào)

ھەربىي ئەمەل. ئوفىتسېرلىك ئۇنۋانلىرىدىن بىرى.

④ جانقۇرت

章渠 (zhāngqú)

ھۇن بەگلىرىدىن.

⑤ بەچەج

北车耆 (běichēqí)

ھۇن خانلىرىدىن بىرى.

ئاندىن بۆرىلوپ بېرىپ سول سەركەردە① چاڭغا② زەربە بەرگەن ھەمدە دۈشمەننىڭ تۇغ - ئەلەم، ناغرا - دۇمباقلىرىنى ئولجا ئالغان. نەنخۇ تېغى ئارقىلىق كۆكلۈ دەرياسىدىن ئۆتۈپ، تۇن تۇق خان③ بىلەن خان قان④ قاتارلىق 3 ئادەمنى، شۇنىڭدەك سەنگۇن، باش ۋەزىر⑤، ياساقبېگى⑥، تۇتۇقبەگ قاتارلىق 83 ئادەمنى قولغا چۈشۈرگەن. لاڭجۈيشۈي⑦ تېغىدا مۇنبەر ياساپ تەڭرىگە ئىبادەت قىلغان، گۈيەندە⑧ يەر ئىلاھىغا نەزىر بەرگەن، بايقال كۆلىگە⑨ بېرىپ، بەربەشرىلەردىن 7 تۈمەن 4 يۈز 43 ئادەمنى تۇتقۇن قىلغان. (خەن) قوشۇنىدىن تەخمىنەن ئوندىن ئىككىسى چىقىم بولغان. ئوزۇق - تۈلۈكنى دۈشمەندىن

---

① سول سەركەردە 左大将 (zuǒdájiàng)
ھۇنلاردا ھەربىي ئەمەل.

② چاڭ 双 (shuāng)
ھۇن سەركەردىلىرىدىن.

③ تۇنتۇق خان 屯头王 (tūntóuwàng)
ھۇن خانلىرىدىن.

④ خان قان hǎn王 (hǎnwàng)
ھۇن خانلىرىدىن (بەگلىرىدىن)

⑤ ياساقبەگ، تۇتۇقبەگ 当户 (dānghù)
ھۇنلاردا ئەمەل ئىسمى.

⑥ لاڭجۈيشۈي تېغى 狼居胥山 (lángjūxūshān)
بۈگۈنكى ئىچكى موڭغۇل ئوردۇس سېرىق دەرياسىنىڭ غەربىي شىمالىدا، تەڭرى كۆلىنىڭ غەربىي جەنۇبىغا توغرا كېلىدۇ. خوجۇيىنىڭ سەنگۇن ھۇنلارنى مۇشۇ تاغدا يەڭگەن.

⑦ گۈيەن 姑衍 (gūyǎn)
چوڭ قۇملۇقنىڭ شىمالىدىكى بىر تاغ.

⑧ بايقال 翰海 (hànhǎi)
قۇملۇقنىڭ شىمالىغا جايلاشقان بايقال كۆلى نەزەردە تۇتۇلىدۇ.

ئالغان، شۇنىڭ ئۈچۈن قوشۇن يىراقلارغا يۈرۈش قىلسىمۇ، ئاشلىقتىن ئۈزۈلۈپ قالمىغان. شۇڭا قىران چەۋەنداز سەنگۈن خوجۈيبىڭغا يەنە 5 مىڭ 800 ئۈيلۈك يەر سۇيۇرغال قىلىنسۇن. يۇبېيپىڭ ۋىلايىتىنىڭ ۋالىيسى لۇبودې① قىران چەۋەنداز سەنگۈننىڭ قارمىقىدا بولۇپ، شىنچېڭدا② ئۇنىڭ بىلەن دىگەن قەرەلدە قوشۇلغان، بىرلىكتە جۈيۈيشەن③ تېغىغا بېرىپ ئىككى مىڭ سەككىز يۈز ئادەمنى ئۆلتۈرگەن ۋە ئەسىر ئالغان. شۇڭا لۇبودېغا پېيلى④ تۇرلۇقى بېرىلسۇن. بېيدى (ۋىلايىتى) تۇتۇقبېگى ۋېي شەن قىران چەۋەنداز سەنگۈن بىلەن بىرلىكتە ھۇن خاننى قولغا چۈشۈرگەن. شۇڭا ۋېي شەنگە يىياڭ⑤ تۇرلۇقى بېرىلسۇن. ئىلگىرى ھەققەتكە قايتقان تۇرەلەردىن ئىنانچ خان⑥ فۇرۇز⑦، روجان خان⑧ ئىزگۇ⑨ لار

---

① لۇبودې 路博德 (lùbódé)

يۇبېيپىڭ ۋىلايىتىنىڭ ۋالىيسى.

② شىنچېڭ 兴城 (xīnchéng)

شەرقىي شىمالدا قەدىمقى بىر ناھىيىنىڭ ئىسمى.

③ جۈيۈيشەن jū余山 (jūyūshān)

تاغنىڭ ئىسمى.

④ پېيلى 邳lí (pèilí)

يەر ئىسمى.

② يىياڭ 义yàng (yìyáng)

يەر ئىسمى. بۈگۈنكى خېنەن ئولكىسى تۇڭبو ناھىيىسى.

⑥ ئىنانچ خان 因淳王 (yīnchúnwáng)

⑦ فۇرۇز fū陆支 (fūlùzhī)

⑧ روجان خان 楼zhāng王 (lóuzhāngwàng)

⑨ ئىزگۇخان 伊即轩 (yījiéxuān)

قىران چەۋەنداز سەنگوڭ بىلەن بىرلىكتە خىزمەت كۆرسەتكەن، شۇڭا فۇرۇزغا دۇ① تورىلىكى، ئىزگۇخانىغا جۇڭلى② تورىلىكى مەرتىۋىسى بېرىلسۇن. قىران چەۋەنداز سەنگوڭغە ئەگەشكۈچى تورە جاۋپۇتۇ، چاڭۋۇ تورىسى③ ئەن جى④ قاتارلىقلار قىران چەۋەنداز سەنگوڭ بىلەن بىرلىكتە خىزمەت كۆرسەتكەن، شۇڭا ئۇلارنىڭ ھەرقايسىسىغا 3 يۈز ئۆيلۈكتىن يەر سۇيۇرغال قىلىنسۇن. يۇياڭ⑤ ۋالىيسى شى، چىرىكچىبەگ لى گەن قاتار-لىقلار دۈشمەننىڭ تۇغ - ئەلەم، ناغرا - دۇمباقلىرىنى ئولجا ئالغان. شۇڭا ئۇلارغا قوۋۇق ئىچى تورىسى دېگەن مەرتىۋە بېرىلسۇن. شىيگە 3 يۈز ئۆيلۈك يەر سۇيۇرغال قىلىنسۇن. چىرىكچىبەگ زى ۋېيگە سول تورە مەرتىۋىسى بېرىلسۇن" دېگەن. سىپاھ - ئەسكەرلەردىن مەنسەپكە چىققان ۋە ئىنئام ئالغانلارمۇ ناھايىتى كۆپ بولغان. لېكىن ۋېي چىڭگە سۇيۇرغال-لىق قوشۇپ بېرىلمىگەن. ئۇنىڭ قوشۇنىدىكى سىپاھ - بەگلەر ۋە ئەسكەرلەردىن ھېچقايسىسى مەرتىۋىگە ئېرىشەلمىگەن. پەقەت شىخې ۋالىيسى چاڭ خۈي، يۇنجۇڭ ۋالىيسى سۇ ۋۇ چىڭلارلا ئىنئامغا ئېرىشكەن. سۇ ۋۇ چىڭنىڭ تەمىنات دەرىجىسى بەگلىك ۋەزىرلىرى بىلەن تەڭ بولغان، ئۇنىڭغا 2 يۈز ئۆيلۈك يەر، يۈز جىڭ ئالتۇن بېرىلگەن؛ چاڭ خۈي قوۋۇق ئىچى تورىسى دېگەن مەر-تىۋىگە ئېرىشكەن.

---

① دۇ تورىسى 杜侯 (dùhòu)
يەر ئىسمى.

② جۇڭلى تورىسى 众利侯 (zhònglìhòu)
يەر ئىسمى.

③ چاڭۋۇ تورىلىكى 昌武侯 (chāngwǔhòu)
چاڭۋۇ ئىسىملىك يەرنىڭ تورىسى.

④ ئەن جى 安稽 (ānjī)
كىشى ئىسمى.

⑤ يۇياڭ 鱼阳 (yúyáng)
يەر ئىسمى، چىن سۇلالىسى دەۋرىدىكى ۋىلايەت. جېڭجاۋ مىيۈن ناھىيە-سىنىڭ غەربىي جەنۇبىغا جايلاشقان.

ئىككى قوشۇن قورۇلدىن چىقىش ئالدىدا قىلىنغان كورەك-
تە پادىشالىق ۋە خوسۇسى ئات جەمى 14 تۈمەن ئىدى. قاي-
تىپ كەلگەن ئاتنىڭ سانى ئۈچ تۈمەنگە يەتمىگەن. باش لەش-
كەر بېشىلىق① ئۇنۋانى تەسىس قىلىنىپ، چوڭ سەنگۈن ۋېي
چىڭ بىلەن قىران چەۋەنداز سەنگۈن خوچۈيبىڭ باش لەشكەر
بېشى بولۇپ تەيىنلەنگەن ھەمدە قىران چەۋەنداز سەنگۈننىڭ
مائاشى چوڭ سەنگۈن بىلەن تەڭ بولىدۇ، دەپ يارلىق
چۈشۈرگەن، شۇندىن باشلاپ ۋېي چىڭنىڭ ئورنى بارغانسېرى
چۈشۈپ، خوچۈيبىڭنىڭ ئورنى بارغانسېرى كۆتۈرۈلگەن. ئىلگىرى
ۋېي چىڭنىڭ كەينىدە يۈرگەن كىشىلەرنىڭ كۆپچىلىكى خوچۈيبىڭ-
نىڭ خىزمىتىگە كەتكەن ۋە دەرھال مەنسەپكە ئېرىشكەن، پەقەت
رېن ئەنلا كېتىشنى خالىمىغان.

خوچۈيبىڭ كەمسۆز، ئاغزى چىڭ، جەسۇر، ئېغىر ۋەزىپىلەر-
نى ئۈستىگە ئېلىشقا جۈرئەتلىك ئادەم ئىدى. خەن ۋۇدى
ئۇنىڭغا ۋۇچى② ۋە سۇن ۋۇ③ نىڭ ھەربى ئىلمىنى ئۆگ-

---

① باش لەشكەر بېشى 大司马 (dàsīmǎ)

ئەمەل ئىسمى. خەن پادىشاسى ۋۇدى چوڭ سەنگۈن ۋېي چىڭگە باش لەشكەر بېشى ئۇنۋانى بەرگەن ئىدى.

② ۋۇچى 吴起 (wúqǐ)

ئۇرۇشقاق دولەتلەر دەۋرىدىكى ۋېي بەگلىرىدىن بولۇپ، دەسلەپ لۇ بەگلىكىدە خىزمەت قىلغان، كېيىن ۋېي بەگلىكىنىڭ خانى ۋېنۋاڭنىڭ دانىشمەند خان ئىكەنلىكىنى ئاڭلاپ، خىزمىتىگە كىرىپ، سەركەردە بولغان. خان بىلەن مۇناسىۋىتى ياخشى بولمىغاچقا چۇ دۆلىتىگە كېتىپ، ئۇ يەردە ۋەزىر بولغان. ۋۇچىنىڭ ھەربىدىكى بىلىمى ۋە تالانتى تۈپەيلى چۇ بەگلىكى ئىنتايىن كۈچەيگەن، جەنۇبتا يۈې، شىمالدا جىن، غەربتە چىن دۆلەتلىرىگە يۈرۈش قىلىپ ئۇرغان. ۋۇچى سەركەردە بولسىمۇ كىيىم-كېچەكنى ئاددىي بولۇپ، يېمەك-ئىچمەكتە ئەسكەرلەر بىلەن بىللە بولاتتى. ئەسكىرىي تەلىمنى چىڭ تۇتاتتى. پىتنىخور ۋەزىرلەرنىڭ زىيانكەشلىكى بىلەن چۇ دۆلىتىدە ئۆلتۈرۈلگەن.

③ سۇن ۋۇ 孙吴 (sūnwú)

سۇن ۋۇ كىتاب ئىسمى بولۇپ، سۇن ۋۇ، ۋۇچى، سىماراڭجۈي (司马ráng苴) قاتارلىق 3 كىشىنىڭ ئەسىرى. بۇ كىتابتا جۇڭگونىڭ ئەڭ قەدىمقى ھەربى سەنئەت ساھەسىدىكى بىلىملىرى توپلانغان.

نىش كۆيىدا بولغان. لېكىن ئۇ: "جەڭ پەيتلىرى ئەمەلىي ئەھۋالغا قاراپ بەلگىلىنىدۇ، يالغۇز كونا ھەربىي ئىلىم-ئىلا ئۆگىنىش كۇپايە قىلمايدۇ" دەپ جاۋاپ بەرگەن. پادىشا ئۇنىڭغا خاس ھويلا - ئارام سالدۇرۇپ، ئۇنى كورۇپ بېقىشقا بۇيرۇغان. ئۇ: "ھۇنلار تېخى يوقىتىلمىدى، ئۆزەمگە ئۆي - روزغار قىلىشىم ھاجەتسىز!" دەپ جاۋاپ بەرگەن. شۇڭا خەن ۋۇدى ئۇنىڭغا تېخىمۇ ئامراق بولۇپ كەتكەن. ئۇ كىچىك ۋاقتىدا ياساۋۇل بېگى بولغانلىقى ۋە ئىززەت - ھۆرمەتكە سازاۋەر بولغانلىقى ئۈچۈن سىپاھ - بەگ ۋە ئەسكەرلەرنى قەدىرلىمەيتتى. ھەربىي يۈرۈشكە چىققاندا خەن ۋۇدى داستۇرخان بېگى① ئارقىلىق نەچچە ئونلىغان ھارۋىلاردا ئوزۇق - تۈلۈك ئەۋەتەتتى. لېكىن ئۇ قايتىپ كەلگەندە ئېشىپ قالغان ئاشلىق ۋە گوشلەرنى تاشلىۋېتەتتى. ئەسكەرلەر ئاچ قالاتتى. قورۇلنىڭ سىرتىدىكى ۋاقىتدا، قوشۇندا ئاشلىق كەم، ئەسكەرلەر روھسىز بولاتتى. خوچۈبىڭ بولسا مەيدان ياسىتىپ توپ تېپىپ ئوينايتتى. بۇنداق ئىشلار كۆپ بولۇپ تۇراتتى. ۋېي چىڭ رەھىمدىل ئىدى. ئەسكەرلەرنى ئاسرايتتى، باشقىلارغا يول قوياتتى، پادىشاغا مۇلايىم ۋە خۇشامەت بىلەن مۇئامىلە قىلاتتى. شۇنداق بولسىمۇ، ئۇنى ماختايدىغان ئادەم چىقمىغان.

خوچۈبىڭ يۈەنشۇئۇنىڭ 4 - يىلى (م. ب. 119 - يىلى) ئۇرۇشتىن قايتىپ كېلىپ 3 يىلدىن كېيىن، يەنى يۈەنشۇئۇنىڭ 6 - يىلى (م. ب. 117 - يىلى) ئۆلگەن. خەن ۋۇدى ئۇنىڭغا ماتەم تۇتقان ۋە تەۋە بەگلىكلەرنىڭ قوشۇنلىرىغا قارا ساۋۇت كىيدۈرۈپ، چاڭئەندىن ماۋلىن قەۋرىستانلىقىغا قەدەر تىزغان. خۇددى تىلەن (چىلەن) تېغىغا ئوخشىتىپ قەۋرە ياساتقان. خوچۈبىڭنىڭ باتۇرلۇق كۆرسەتكەنلىكى، دۆلەتنىڭ زېمىنىنى

---

① داستۇرخان بېگى 太官 (tàiguān)
پادىشا يېمەك - ئىچمەكلىرىنى باشقۇرىدىغان ۋە ئون بەش مىڭ چارەك ئاشلىق مۇئاش ئالىدىغان ئەمەلدار.

كېڭەيتكەنلىكى ئۈچۈن ئۇنىڭغا ئەل ئالمىش تورە① دەپ نام بەرگەن. ئوغلى خوشەن ئۇنىڭغا ۋارىسلىق قىلغان. خوشەننىڭ يەنە بىر ئىسمى خوزىخۇ بولۇپ، پادىشا ئۇنى ياخشى كۆرگەن. ئۇ قاۋۇل بولغانلىقتىن پادىشا ئۇنى بىللە ئېلىپ يۈرگەن ۋە ھارۋىلىقلار تۇتۇقى② قىلىپ تەيىنلىگەن. ئۇ پادىشا بىلەن بىرلىكتە تەيشەن تېغىغا③ نەزىر - چىراققا چىقىپ ئۆلۈپ كەتكەن. بالىسى بولمىغانلىقتىن، ئۇنىڭغا بېرىلگەن سۆيۈرغاللىق ئەمەلدىن قالدۇرۇلغان. خوچۈيبىڭ ئۆلگەندىن كېيىن، ۋېي چىڭنىڭ چوڭ ئوغلى يىچۈن تورىسى ۋېي كاڭ قانۇنغا خىلاپلىق قىلغانلىقى ئۈچۈن تورىلىكتىن ئېلىپ تاشلانغان. 5 يىلدىن كېيىن، ئۇنىڭ ئىككى ئىنىسى يىنگەن تورىسى ۋېي بۇيى، فاگەن تورىسى ۋېي دىڭلار نەزىر - چىراق ئۈچۈن بېرىلىدىغان ئالتۇننى ساپ بەرمىگەنلىكتىن تورىلىكى ئەمەلدىن قالدۇرۇلغان. يەنە 2 يىلدىن كېيىن سەردار تورە (خوچۈيبىڭ) گە بېرىلگەن سۆيۈرغاللىق ئەمەلدىن قالدۇرۇلغان. يەنە 4 يىلدىن كېيىن، يۈەنفېڭ④ 5 - يىلى (م. ب. 106 - يىلى) ۋېي چاڭ ئۆلگەن. ئۇنىڭغا قەھرىمان تورە⑤

---

① ئەل ئالمىش تورە 景桓侯 (jǐnghuánhòu)

زېمىننى كېڭەيتكۈچى تورە (فاتىھ) مەنىسىدە.

② ھارۋىلىقلار تۇتۇقى 奉车都尉 (fèngchēdūwùi)

پادىشا - سارايىنىڭ ھارۋا - ئاتلىرىغا مەسئۇل ئەمەلدار.

③ تەيشەن 泰山 (tàishān)

ئېلىمىزنىڭ شەرقىدىكى تاغلىرىدىن بولۇپ، 5 چوڭ تاغنىڭ بىرى. شەندۇڭ ئۆلكىسى تەيئەن ناھىيىسىنىڭ شىمالىدا. تەيشەننىڭ ئايلانمىسى 160 يول، ئېگىزلىكى 40 نەچچە يول كېلىدۇ.

④ يۈەنفېڭ يىلنامىسى 元封 (yuánfēng)

مىلادىدىن بۇرۇن 106 - يىلى.

⑤ قەھرىمان تورە 烈侯 (lièhòu)

دەپ نام بېرىلگەن. ئۇنىڭ مەرتىۋىسىگە ئوغلى ۋېي گاڭ ۋارىسلىق قىلغان. 6 يىلدىن كېيىن ئۇ يەنە قانۇنغا خىلاپلىق قىلغانلىقى ئۈچۈن مەرتىۋىسى ئېلىپ تاشلانغان.

ۋېي چىڭ، تەڭرىقۇتقا قورشاپ ھۇجۇم قىلىپ 14 يىلدىن كېيىن ئۆلگەن. ئۇندىن كېيىن ھۇنلارغا قايتا ھۇجۇم قىلىنمىغان. بۇنىڭ سەۋەبى (خەن سۇلالىسىدە) ئات ناھايىتى ئاز بولغان. ئۇنىڭ ئۈستىگە جەنۇبتىكى ئىككى يۇې دۆلىتىگە، شەرقتە چاۋشيەنگە جازا يۈرۈشى قىلىنغان. چياڭلارغا، غەربىي جەنۇبتىكى بەدنۇيىلەرگە ھۇجۇم قىلىنغان. شۇڭا ئۇزۇنغىچە ھۇنلارغا يۈرۈش قىلىنمىغان.

دەسلەپ ۋېي چىڭنىڭ ئورنى يۇقىرى بولغان، پىڭياڭ بېگى ساۋشۇ قاتتىق كېسەل بولۇپ، ئۆزىنىڭ يۇرتىغا قايتىپ كەتكەن. شۇڭا چوڭ خانىكە (ياڭ شىڭ): "چوڭ تورىلەر ئىچىدە قايسىسى دانىشمەن؟" دەپ سورىغان. ئەتراپتىكىلەر ھەممىسى چوڭ سىڭگۇن (ۋېي چىڭ) دانىشمەن، دېيىشكەن. چوڭ خانىكە كۈلۈپ: "ئۇ بىزنىڭ ئۆيىنىڭ خىزمەتكارى، دائىم ئارقامدا ئاتلىق يۈرەتتى. مەن ئۇنىڭغا تەگسەم قانداق بولىدۇ؟" دىگەن. ئەتراپىدىكىلەر: "ھازىر ئۇنىڭ ئورنى ئىنتايىن يۇقىرى" دېيىشكەن. چوڭ خانىكە ياڭ شىڭ، خانىشقا يوشۇرۇن ئىشارەت قىلغان. خانىش پادىشاغا ئەھۋالنى ئېيتقان. پادىشا، ۋېي چىڭ بىلەن پىڭياڭ خانىكىسىنىڭ توي قىلىشى توغرىسىدا يارلىق چۈشۈرگەن. ۋېي چىڭ ئۆلگەندە پىڭياڭ خانىكىسىنىڭ قەبرىسىگە بىللە كۆمۈلگەن ۋە لۇشەن تېغىغا ئوخشىتىپ قەۋرە ياسالغان.

ئومۇمەن چوڭ سىڭگۇن ۋېي چىڭ ھۇنلارغا 7 قېتىم زەربە بەرگەن. دۈشمەنىنىڭ 5 تۈمەندىن ئوشۇق ئادىمىنى ئۆلتۈرگەن ۋە ئەسىر ئالغان. تەڭرىقۇت بىلەن بىرلا قېتىم جەڭ قىلغان، سېرىق دەريانىڭ جەنۇبىدىكى يەرلەرنى ياندۇرۇۋېلىپ، شۇفاڭ ۋىلايىتىنى تەسىس قىلغان. ئۇنىڭغا قايتا - قايتا مەرتىۋە ۋە مائاش قوشۇپ بېرىلىپ، بىر تۈمەن 6 مىڭ 300 ئۆيلۈك يەر

سۇيۇرغال قىلىنغان. ئۈچ بالىسىغا تورىلىك مەرتىۋىسى بېرىلىپ، ھەر بىرىگە بىر مىڭ 300 ئۆيلۈك يەر سۇيۇرغال قىلىنغان، بۇنى قوشقاندا ئۇلارغا جەمئى 2 تۈمەن 2 يۈز ئۆيلۈك يەر سۇيۇرغال قىلىنغان. ئۇنىڭ باسۇت (ياردەمچى) سەنگۈن ۋە چېرىكچى بەگلىرىدىن 9 ئادەم تورىلىك مەرتىۋىسىگە ئىگە بولغان، 15 ئادەم مۇستەقىل سەركەردىلىككە ① تەيىنلەنگەن. لى گۇاڭ، جاڭ چيەن، گۇڭسۇن خې، لى سەي، ساۋ شياڭ، خەن يۈې، سۇ جيەن قاتارلىقلار ئۈچۈن ئايرىم تەزكىرە يېزىلغان.

لى شى يۇجۇلىق، خەن پادىشاسى جىڭدىنىڭ ۋاقتىدا ئەمەلدار بولۇپ ئىشلىگەن. خەن ۋۇدى تەختكە چىقىپ 8 - يىلى مەشقاۋۇل سەنگۈن② بولۇپ، قوشۇن بىلەن مايىدا③ تۇرغان. يەنە 6 يىلدىن كېيىن سەنگۈنلىك نامى بىلەن دەي ۋىلايىتىدىن يۈرۈش قىلغان. يەنە 3 يىلدىن كېيىن سەنگۈنلىك سۈپىتىدە چوڭ سەنگۈن بىلەن شۇفاڭ ۋىلايىتىدىن يۈرۈش قىلغان. لېكىن ھەر قېتىمدا خىزمەت كۆرسىتەلمىگەن. ئۇ ئىلگىرى - ئاخىر بولۇپ 3 قېتىم سەنگۈن بولغان. كېيىن دائىم سورۇنبېگى خىزمىتىدە بولغان.

گۇڭسۇن ئاۋ يىچۈيلىك④، خەن پادىشاسى جىڭدىنىڭ ۋاقتى-

---

① مۇستەقىل سەركەردە 特将 (tèjiàng)

يۈرۈشلەرگە مۇستەقىل ھالدا چىقىدىغان پالۋان - سەركەردىلەر.

② مەشقاۋۇل سەنگۈن 材官将军 (cáiguānjiāngjūn)

ئەسكىرىي (ھەربىي) تەلىم ئىشلىرىنى باشقۇرغۇچى سەنگۈن.

③ مايى 马yì (mǎyì)

ناھىيە ئىسمى.

④ يىچۈي 义渠 (yìqú)

ئەسلىدە روڭ (جۇڭ) لارنىڭ يۇرتى بولۇپ، چىن سۇلالىسى تەرىپىدىن مۇنقەرز قىلىنغان. يۇرتى گەنسۇ نىڭشيەن ناھىيىسىنىڭ شىمالىدا.

دا مۇلازىم ① بولغان. خەن ۋۇدى تەختكە چىقىپ 12 - يىلى چەۋەنداز سەنگۇن بولغان ۋە دەي ۋىلايىتىدىن يۈرۈش قىلغان. ئۇنىڭ قوشۇنىدىن 7 مىڭ ئادەم چىقىم بولۇپ، ئۆلۈمگە مەھكۇم بولغان، پۇل تۆلەپ قۇتۇلغان بولسىمۇ، ئاددى پۇقراغا ئايلاندۇرۇلغان. 5 يىلدىن كېيىن چىركىچى بەگ بولۇپ، چوڭ سەنگۇن بىلەن بىرلىكتە ھەربىي يۈرۈش قىلغان ۋە ھەمدەملەشكۈچى بەگ بولغان. يەنە بىر يىلدىن كېيىن ئوتتۇرىچى سەنگۇن بولۇپ، چوڭ سەنگۇن ۋېي چىڭ بىلەن بىرلىكتە يەنە بىر قېتىم دىڭشياڭدىن يۈرۈش قىلغان، خىزمەت كۆرسىتەلمىگەن. يەنە ئىككى يىلدىن كېيىن سەنگۇن بولۇپ، بېيپىڭدىن يولغا چىققان، لېكىن ھايال قىلىپ قىران چەۋەنداز سەنگۇن بىلەن ئۇچرىشالمىغان. شۇگا ئۆلۈمگە مەھكۇم بولغان، پۇل تۆلەپ قۇتۇلغان، بولسىمۇ ئاددى پۇقراغا ئايلاندۇرۇلغان. 2 يىلدىن كېيىن چىركىچى بەگ بولۇپ چوڭ سەنگۇن بىلەن بىرلىكتە يۈرۈش قىلغان، يەنىلا خىزمەت كۆرسىتەلمىگەن. 11 يىلدىن كېيىن يىڭيۈي سەنگۇنلۇقى نامى بىلەن تەسلىم بولغۇچىلارنى قوبۇل قىلىش شەھىرىنى سالغان. شۇندىن 7 يىل كېيىن يەنە يىڭيۈي سەنگۇنى سۈپىتى بىلەن ھۇنلارغا يەنە بىر قېتىم ھۇجۇم قىلغان. يۈيۈ (دەرياسى)غا بارغاندا چىقىم كۆپ بولۇپ كەتكەنلىكتىن، يارغۇچى (سوراقچى)غا بېرىلگەن ۋە ئۆلۈمگە مەھكۇم بولغان. لېكىن يالغاندىن ئۆلگەن بولۇۋېلىپ قېچىپ كەتكەن ۋە خەلق ئارىسىدا 5 - 6 يىل يوشۇرۇنۇپ يۈرگەن. كېيىن پاش بولۇپ يەنە تۇتۇلغان. ئۇنىڭ خوتۇنى ۋېرىنخۇنلۇق قىلىپ جىنايەت ئۆتكۈزگەنلىكتىن، پۈتۈن ئائىلە جەمەتى بىلەن ئۆلتۈرۈلگەن. ئومۇمەن ئۇ ئىلگىرى - ئاخىر 4 قېتىم سەنگۇن بولغان.

---

① مۇلازىم 郎事 (lóngshì)

پادشا ئوردىسىدا خىزمەت قىلغۇچى.

لى جۇي، يۈنجۇڭلۇق، خەن پادىشاسى جىڭدى ۋاقتىدا ئەمەلدار بولغان، خەن ۋۇدى تەختكە چىقىپ 17 - يىلى سول خۇدەيچى سۈپىتىدە ئوقيالىق سەنگۇن بولغان. بىر يىلدىن كېيىن يەنە بىر قېتىم ئوقيالىق سەنگۇن بولغان.

جاڭ سىگۇاڭ، خېدۇڭلۇق، چېرىكچىبەگ مەنسۇپىدە چوڭ سەنگۇن (ۋېي چىڭ)گە ئەگىشىپ ھەربىي يۈرۈش قىلغان. ئەنتوۋ① كور- لىنگى بېرىلگەن. كېيىن خان ئانا② ئۆلگەندە سەنگۇن بولۇپ، شەھەرنىڭ شىمالىدىكى مۇھاپىزەت قوشۇنىغا سەركەردە بولغان. بىر يىلدىن كېيىن، يەنە بىر قېتىم چوڭ سەنگۇن (ۋېي چىڭ) بىلەن بىرلىكتە يۈرۈش قىلغان. ئومۇمەن ئىككى قېتىم سەنگۇن بولغان. كېيىن خاتالىق ئۆتكۈزۈپ تورىلىكتىن ئېلىپ تاشلانغان.

جاۋشىن ئەسلىدە ھۇنلارنىڭ ۋەزىرى بولغان. كېيىن خەن (سۇلالىسى)گە تەسلىم بولۇپ تورە بولغان. خەن پادىشاسى ۋۇدى تەختكە چىقىپ 18 - يىلى ئالدىنچى سەنگۇن بولغان. ھۇنلار بىلەن بولغان جەڭدە يېڭىلىپ ھۇنلارغا تەسلىم بولغان.

جاۋشىجى، دىڭشۈيلىك③. خەن پادىشاسى ۋۇدى تەختكە چىقىپ 18 - يىلى ئۇنۋان تۇتۇقبەگلىكىگە تەيىنلەنگەن ۋە چوڭ سەنگۇن ۋېي چىڭ بىلەن بىرلىكتە ھەربىي يۈرۈش قىلغان، دۈشمەننىڭ 6 يۈز 60 ئادىمىنى ئۆلتۈرگەن. يۈەنشۇنىڭ 3 - يىلى

---

① ئەنتوۋ 岸头 (àntòu)
قەدىمقى يەر ئىسمى، بۈگۈنكى ھەنەنى خېبېك ناھىيىسىدە.

② خان ئانا، شاھ ئانا، ۋالىدەئى خاقان 太后 (tàihòu)
پادىشا، خاقان، سۇلتانلارنىڭ ئانىسى.

③ دىڭشۈي dǐngshuǐ
ناھىيە ئىسمى، بۈگۈنكى شەنشى ياۋشيەن ناھىيىسىنىڭ شەرقىدە.

④ ئۇنۋان تۇتۇقبەك 主爵都尉 (zhǔjuédūwèi)
ئۇنۋان ئىشلىرىغا مەسئۇل تۇتۇقبەك.

(م. ب. 120 - يىلى) قوۋۇق ئىچى تورىلىكى مەرتىۋىسى بېرىلگەن، يۈز چىڭ ئالتۇن ئىنئام قىلىنغان. ئىككىنچى يىلى ئوڭ سەنگۈن بولۇپ، چوڭ سەنگۈن ۋېي چىڭ بىلەن بىرلىكتە دىڭشياڭدىن يۈرۈش قىلغان. يول ئېزىپ كېتىپ ئۆلۈمگە مەھكۇم بولغان، پۇل تۆلەپ قۇتۇلغان بولسىمۇ، ئاددىي پۇقراغا ئايلاندۇرۇلغان.

گوچاڭ، يۈنجۇڭلۇق، چىرىكچىبەگ مەنسىۋىدە بولۇپ، چوڭ سەنگۈن بىلەن بىرلىكتە ھەربىي يۈرۈش قىلغان. يۈەنفېڭنىڭ 4 - يىلى (م. ب. 107 - يىلى) كېڭەش بېگىلىكتىن ھونلارنى يوقىتىش سەنگۈنلىكىگە① تەيىنلەنگەن. شۇفاڭ ۋىلايىتىدە تۇرغان ۋە قايتىپ كېلىپ كۆڭگىنىگە زەربە بېرىش ئورۇشىغا قاتناشقان، لېكىن خىزمەت كۆرسىتەلمىگەنلىكتىن، (ئەمەلدارلىق تامغىسى تارتىۋېلىنغان.

شۈن بىر، تەييۈەن② گۇاڭۋۇلۇق③، ھارۋا ھەيدەشكە ئۇستا بولغانلىقتىن، ياساۋۇل بولغان. كېيىن چىرىكچىبەگ بولۇپ كوپ قېتىم سەنگۈن بىلەن بىرلىكتە يۈرۈش قىلغان. يۈەنفېڭنىڭ 3 - يىلى (م. ب. 108 - يىلى) سول سەنگۈن بولۇپ چاۋشيەنگە ھۇجۇم قىلغان، لېكىن خىزمەت كۆرسىتەلمىگەن، قەۋەتلىك كېمە سەنگۈنى④ خاتالىق ئۆتكۈزگەنلىكى ئۈچۈن قولغا ئېلىنىپ ئۆلتۈرۈلگەن.

---

① ھونلارنى يوقىتىش سەنگۈنى
拔胡将军 (báhújiàngjūn)

② تەييۈەن
太原 (tàiyuán)
قەدىمقى يەر نامى. ھازىرقى شەنشىنىڭ بۆرۈنقى تەييۈەنى، قىنجوۋدىن ئىبارەت ئىككى ۋىلايەت قەدىمقى زاماندا تەييۈەن ئاتىلاتتى.

③ گۇاڭۋۇ
广武 (guǎngwǔ)
خەن سۇلالىسى دەۋرىدە شەنشىدە قۇرۇلغان ناھىيە.

④ قەۋەتلىك كېمە سەنگۈنى
楼船将军 (lóuchuánjiàngjùn)
قەدىمقى زامانلاردا سۇ (دېڭىز) ئۇرۇشلىرىغا ئىشلىتىش ئۈچۈن ياسالغان قەۋەتلىك كېمىلەرنىڭ سەنگۈنى.

ئۇمۇمەن، قىران چەۋەنداز سەنگۈن خوچۈيبىڭ ھۇنلارغا قارشى جەمئىي 6 قېتىم ئۇرۇش قىلغان. ئۇنىڭ 4 قېتىمىدا سەنگۈنلۈك سالاھىيىتى بىلەن يۈرۈش قىلىپ، جەمئىي 11 تۈمەندىن ئوشۇق دۈشمەننى ئۆلتۈرگەن، قۇنشارخان نەچچە تۈمەن ئادىمى بىلەن تەسلىم بولغاندىن كېيىن، سېرىق دەريانىڭ غەربى، جيۇچۈەن قاتارلىق جايلارنى بويسۇندۇرۇپ، غەربىي چېگرىدا ھۇنلارنىڭ پاراكەندىچىلىكىنى كۆپ ئازايتقان. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۈستى-ئۈستىلەپ 4 قېتىم تۇرلىك مەرتىۋىسىگە ئېرىشكەن. جەمئىي بىر تۈمەن 7 مىڭ 700 ئۆيلۈك يەر سۇيۇرغال قىلىنغان. ئۇنىڭ قول ئاستىدىكى چېرىكچى بەگ ۋە سىپاھ-بەگلەردىن 6 ئادەم خىزمەت كۆرسىتىپ تۇرلىككە ئېرىشكەن، 2 ئادەم سەنگۈن بولغان.

لۇبودې، شىخې پىڭجۇۋلۇق. يۇبېيپىڭنىڭ ۋالىسى بولغان. قىران چەۋەنداز سەنگۈن خوچۈيبىڭ بىلەن بىرلىكتە يۈرۈش قىلىپ، پىيلى تۇرلىكى مەرتىۋىسىنى ئالغان. قىران چەۋەنداز سەنگۈن خوچۈيبىڭ ئۆلگەندىن كېيىن، لۇبودې ياساۋۇل بېگلىكتىن سۇ قوشۇنلىرى سەنگۈنلىكىگە① تەيىنلەنگەن. جەنۇبىي يۇې دۆلىتىگە يۈرۈش قىلىپ ئۇنى بويسۇندۇرغان. شۇڭا ئۇنىڭغا سۇيۇرغاللىق كۆپەيتىپ بېرىلگەن. كېيىن خاتالىق ئۆتكۈزگەنلىكى ئۈچۈن تۇرلىكتىن ئېلىپ تاشلانغان. ئاندىن (كۈچلۈك) ئوقيالىق تۇتۇقبەگ② بولۇپ جۈيېنىدە تۇرۇپ قالغان ۋە شۇ يەردە ئۆلگەن.

جاۋپونۇ، تەيۈەنلىك. ئىلگىرى ھۇنلار تەرەپكە قېچىپ كەتكەن، كېيىن يەنە خەن (سۇلالىسى) تەرەپكە قايتىپ كەلگەن.

---

① سۇ قوشۇنلىرى سەنگۈنى 伏波将军 (fúbōjiàngjùn)
سۇ، دېڭىز جەڭلىرىگە قوماندانلىق قىلغۇچى سەنگۈن.

② ئوقيالىقلار تۇتۇقبېگى 强弩都尉 (qiāngnǔdūwèi)
كۈچلۈك (قوندالىقلىق) ئوقيالىقلار بېگى.

قىران چەۋەندازى سەنگۇن (خوچۈبىڭ)گە لەشكەر بېشى بولۇپ، بېيىدىن يۈرۈش چېقىپ هۇنلارغا هۇجۇم قىلغان. شۇڭا ئەگەشكۈچى تۆرە مەرتىۋىسىنى ئالغان. نەزىر-چىراق سوغىسى ئۈچۈن تولىنىـ دىغان ئالتۇننى ساپ تاپشۇرمىغانلىقتىن تۆرىلىكتىن ئېلىپ تاش- لانغان. بىر يىلدىن كېيىن شۈنخې (هۇن دەرياسى) سەنگۇنى① بولغان ۋە هۇنلارغا هۇجۇم قىلىپ، شۈنخې دەرياسىغىچە بارغان، خىزمەت كۆرسىتەلمىگەن. يەنە بىر يىلدىن كېيىن زوران خانىغا هۇجۇم قىلىپ ئۇنى ئەسىر ئالغانلىقتىن جويې تۆرىسى② بولغان. يەنە 6 يىلدىن كېيىن، جۈنجى سەنگۇن③ بولۇپ، ئىككى تۈمەن ئاتلىق قوشۇن بىلەن هۇنلارنىڭ سول خانىغا هۇجۇم قىلغان. هۇنلارنىڭ سول خانى ئۇنىڭ بىلەن ئۇچراشقان ۋە 8 تۈمەن ئاتلىق ئەسكەر بىلەن ئۇنى مۇهاسىرە قىلغان. جاۋپونو ئەسىر چۈشكەن. قوشۇن تامامەن هالاك بولغان. جاۋپونو هۇنلارنىڭ قولىدا 10 يىل تۇرغان. كېيىن هۇن شاهزادىسى ئەنگو④ بىلەن خەن (سۇلالىسى) تەرەپكە قېچىپ كەلگەن. پىرىخۇنلۇق قىلىپ جىنايەت ئۆتكۈزگەنلىكى ئۈچۈن، پۈتۈن ئائىلە جەمەتى بىلەن ئۆلتۈرۈلگەن.

ۋېي جەمەتى روناق تېپىش بىلەن چوڭ سەنگۇن ۋېي چىڭ بىرىنچى بولۇپ مەرتىۋىگە ئېرىشكەن. كېيىن ئۇنىڭ ئەۋلادىدىن 5 ئادەم تۆرە بولغان. لېكىن 24 يىل داۋامىدا بۇ 5 تۆرىنىڭ

---

① هۇن دەرياسى سەنگۇنى 徇河将军 (xūnhéjiàngjūn)
ئۇرخۇن دەرياسى نەزەردە تۇتۇلسا كېرەك.

② جويې تۆرىسى zhuó野侯 (zhuóyěhóu)

③ جۈنجى سەنگۇن 浚稽将军 (jùnjījiàngjūn)

④ ئەنگو 安国 (ānguó)
هۇن شاهزادىسى.

ھەممىسى ئېلىپ تاشلانغان. جېڭخې يىللىرى ①(م. ب. 92 — 89-يىللىرى) ۋەلىئەھد خانزادە لۇي زىيانكەشلىككە ئۇچرىغاندىن كېيىن، ۋېي جەمەتى تۈگەشكەن. خوچۇيىڭنىڭ ئىنىسى خوگۇاڭ دۆلەتمەن بولۇشقا باشلىغان. ئۇنىڭغا ئايرىم تەزكىرە يېزىلغان.

ئاپنوردىن: سۇجىيەن (چوڭ سەنگۇنگە) پىكىر بېرىپ: "چوڭ سەنگۇن چەكسىز ئىززەت - ھۆرمەتكە سازاۋەر بولغان بولسىمۇ، لېكىن مەملىكەتتىكى دانىشمەن ۋە تۆرىلەرنىڭ ھېچقايسىسى سىلىنى ماختىمايدۇ. مەن ئۆزلىرىنىڭ قەدىمقى مەشھۇر سەركەردىلەرنى ئۆلگە قىلىپ، قابىللارنى، دانىشمەنلەرنى جەلپ قىلىشلىرىنى، مۇشۇ جەھەتتە تىرىشچانلىق كۆرسىتىشلىرىنى ئۈمىت قىلىمەن!" دىگەن.

ۋېي چىڭ بۇنى ئۆزرە بىلەن رەت قىلىپ: "ۋېي چى، ۋۇئەن بەگلىرى مېھمانلارنى ئىززەتلىگەن ۋە كۈتكەن، پادىشا بۇنىڭغا قاتتىق غەزەپلەنگەن. تۆرە-ئۆلىمالارغا يېقىنلىشىش ۋە ئۇلارنى كۈتۈش ئەقىلدارلىقلارنى خىزمەتكە قويۇش، ناچارلىرىنى خىزمەتتىن ئېلىپ تاشلاش بۇ پادىشانىڭ ئىشى. بىز تۇۋەندىكىلەر پەقەت قانۇنغا رىئايە قىلىپ، ۋەزىپىمىزنى ئادا قىلساقلا بولىدى. نىمە ئۈچۈن ئۇلارنى يىغىپ - توپلاپ يۈرەمىز؟" دىگەن. قىران چەۋەنداز سەنگۇن خوچۇيىڭنىڭ كوزقارىشىمۇ ۋېي چىڭغا ئوخشاپ كېتەتتى، سەنگۇن بولغان ئادەم ئەنە شۇنداق بولۇشى كېرەك دەيتتى.

قاسىم ئارشى تەرجىمىسى

---

① جېڭخې يىلنامىسى 征和 (zhēnghé)

خەن پادىشاسى ۋۇدىنىڭ يىلنامىسى بولۇپ، مىلادىدىن بۇرۇن 89 — 92 - يىللار.

ئۇيغۇرچە - خەنزۇچە ئىندېكس

ئا

ئارساك: 10، 12، 13، 15، 23، 25، 30، 32.	安息
ئارقىچى سەنگۈن: 58، 71.	后将军
ئانتىيوكىيە: 25.	条枝
ئالپ چەۋەنداز سەنگۈن: 49.	骁骑将军
ئالدىنچى سەنگۈن: 58، 70، 72، 83.	前将军
ئالچى تېغى: 63.	焉支山
ئامۇ دەريا: 10، 12، 14.	妫水
ئائورسى: 10، 12، 25.	奄蔡

ب

با: 27.	巴
باتۇر: 11.	冒顿
باكتىريا، باغتار: 5، 6، 7، 10، 12، 14، 15، 17، 19، 20، 23، 26، 27، 44، 62.	大夏
باش لەشكەر بېشى: 77.	大司马
باش ۋەزىر: 77، 81.	相国
بايقال: 74.	翰海
بالقاش: 10.	巴尔哈什
بېيخې: 53.	北河
بېيدى: 64، 69، 75، 82، 86.	北地
بىلگە تورە، بىلگە خان: 18، 23، 24، 62، 64.	贤王

بۇ: 16.	僰
بۈگۈر: 37، 38، 43.	仑头
بەچەج: 73.	北车耆
بەي شىچاڭ: 26.	柏始昌

پ

پاتىيا، پارفىيا: 12.	安息・帕提亚
پىيلى: 75، 85.	邳离
پىڭجۇ: 85.	平州
پىڭلىن: 52.	平陵
پىڭياڭ: 46، 47، 70، 80.	平阳
پۇدو: 67.	仆多
پۇنى، 53.	蒲泥
پەرغانە: 1، 4، 6، 9، 10، 12، 14، 15، 23، 24، 25، 29، 30، 31، 32، 33، 34، 35، 36، 37، 38، 39، 40، 41، 43.	大宛

ت

تاجىك: 12، 13، 30.	条支
تاغ ــ دەريالار قامۇسى: 44.	山海经
تارىخنامە: 1.	史记
تاگىي: 3، 6.	堂邑
تايىن تورىسى: 68.	漯阴侯

调虽	تاۋۇس: 69.
特勤	تېكىن: 65، 66.
祁连山	تىلەنتاغ، تەڭرى تاغ: 18، 65، 78.
九卿	توققۇز ۋەزارەت: 23، 42.
都尉	تۇتۇقبەگ: 43، 56، 57، 62، 64، 65، 74، 75.
质	تۇرغاق: 41، 43.
前行	تۇرشاۋۇل: 66.
屯头王	تۇنتۇق خان: 74.
神马、天马	تۇلپار: 24.
御史	تەپتىش بەگ: 56.
条支	تەزىك: 12، 13، 30.
大行	تەشرىپاتچى: 23.
单于	تەڭرىقۇت: 3، 5، 9، 11، 19، 20، 21، 32، 58، 59، 61، 63، 65، 67، 70، 71، 72، 73، 80.
单桓	تەگىن: 65.
太初	تەيچۇ: 35.
泰山	تەيشەن: 79.
太原	تەييۈەن: 52، 84، 85.
tiān颜山	تيەنيەن تېغى: 72.

ج

章渠	جانقۇرت: 73.
前靡	جانىمر: 39.
张骞	جاڭ چيەن: 1، 2، 3، 4، 5، 6، 14، 16، 17، 18، 19، 21، 22، 23، 24، 25، 27، 44، 62، 64، 81.
张次公	جاڭ سىگوڭ: 52، 83.
张掖	جاڭيې: 37.

赵不虞	جاۋ بۇيۈي: 57.
赵破奴	جاۋ پونو: 29، 34، 36، 66، 76، 85، 86.
赵弟	جاۋ دى: 41.
赵始成	جاۋ شىچېڭ: 35، 36، 39، 41، 42.
赵食其	جاۋ شىچى: 70، 72، 83.
赵信	جاۋ شىن: 58، 70، 71، 72، 83.
征和	جېڭخې: 87.
芨若	جىرو: 61.
金城	جىنچېڭ: 19.
稽且王	جىكە خان: 66.
景帝	جىڭدى: 81، 83.
浞野	جويې: 29، 34، 36، 86.
周霸	جوۋبا: 59، 60.
终利侯	جۇڭلى تورىسى: 61.
众利侯	جۇڭلى تورىلىگى: 76.
钧耆	جۈنچى 65.
君孺	جۈنرۇ: 48.
居延	جۈيەن: 38، 65، 85.
椅余山	جۇ يۈيشەن: 75.
江都	جياڭدۇ: 29.
建元	جيەنيۈەن: 2، 47.
酒泉	جيۇ چۈەن: 24، 27، 29، 37، 38، 43، 85.
南山	جەنۇبىي تاغ: 5، 12، 19.

چ

蝉封	چاپىن: 43.

双 چان (بەك): 74.
长平 چاڭپىڭ: 52.
常惠 چاڭخۇي: 76.
常乐侯 چاڭلې تورىسى: 69.
昌武侯 چاڭۋۇ تورىلىگى: 76.
长安 چاڭئەن: 8، 68، 78.
朝鲜 چاۋشيەن: 80، 84.
陈掌 چېن جاڭ: 48، 60.
沈黎 چېنلى: 26.
车令 چېلىڭ: 33.
校尉 چېرىكچى بەگ: 17، 35، 37، 40، 52، 57، 65، 66،
67، 76، 81، 82، 83، 84، 85.
禽黎 چىنلى: 69.
祁连山 چىلىيەنشەن: 11، 18، 65، 78.
长公主 چوڭ خانىكە: 46، 80.
大庶长 چوڭ تورە: 53، 80.
大尉 چوڭ چېرىكچى بەگ: 73.
大将军 چوڭ سەنگۈن: 17، 41، 55، 56، 57، 58، 59، 60،
61، 62، 67، 70، 71، 72، 73، 77،
80، 81، 82، 83، 84، 86، 87.
大当户 چوڭ ياساق بەگ: 69.
浚稽 چۈنجى: 86.
酋涂王 چۈتۇق خان: 65.
羌 چياڭلار: 5، 9، 12، 15، 80.
犍为 چيەنۋېي: 16.
邛 چيۇڭ: 14، 16.
骑将军 چەۋەنداز سەنگۈن: 49، 50، 54، 57، 82.
骑士 چەۋەنداز نەۋكەر: 47، 48.

خ

驩潜，花拉子模，火寻 خارەزم: 30.

太后 خان گانا: 83.

韩王 خان قان: 74.

皇后 خانىش: 34، 47، 51، 60، 80.

公主 خانىكە: 47، 48، 80.

翁主 خانىكىچە: 21، 24، 29، 30.

郝贤 خاۋشيەن: 61.

河綦侯 خېچى تورىسى: 69.

河西 خېشى: 19.

于田 خوتەن: 7، 23.

霍仲孺 خو چۈيبىڭ: 45، 60، 61، 62، 64، 65، 66، 67، 68، 69، 70، 73، 75، 77، 78، 79، 85، 86، 87.

霍去病 خو جۇڭرۇ: 60.

霍光 خو گۇاڭ: 78.

壶充国 خۇ چۇڭگو: 40.

辉渠 خۇيچۈي: 67.

狐奴 خۇنۇ: 63.

辉渠侯 خۇيچۈي تورىسى: 67، 68.

汉中 خەنجۇڭ: 2.

汉书 خەننامە: 45.

汉朝 خەن سۇلالىسى: 3، 4، 6، 9، 15، 16، 17، 19، 20، 21، 22، 23، 24، 25، 27، 29، 30، 31، 32، 33، 36، 37، 41، 43، 55، 59، 67، 80، 83، 85، 86.

韩说 خەنيۈي: 56، 81.

海西 خەيشى: 42.

غ

西南夷	غەربىي جەنۇبتىكى يات مىللەتلەر: 25.
西王母	غەربىي خان ئانا: 13.
西海	غەربىي دېڭىز: 13.
西海	غەربىي كۆل: 7.
西域	غەربىي ئەل: 23، 28، 33، 69.
小府	غەزنە بەگ: 42.

ف

发干	فاگەن: 56، 79.
复陆支	فۇرۇز: 76.
符离	فۇرى: 75.

ق

昆仑	قارا قورۇم: 5، 31، 44.
瑶池	قاشتاشكۆل: 44.
玉门	قاشتۇۋۇق: 29، 36، 41.
骠骑将军	قىران چەۋەنداز سەنگۈن: 18، 63، 65، 66، 67، 69، 70، 73، 75، 76، 77، 82، 85، 86، 87.
票姚校尉	قىران چىرىكچى بەگ: 60، 61.
呼毒尼	قۇدۇن خان: 68.
姑师	قوس: 8، 28، 29، 30.
关内侯	قوۋۇق ئىچى تۆرىسى: 50، 57، 61، 76، 84.
呼于耆王	قويۇنچ خان: 66.
浑邪王	قۇنشار خان: 19، 20، 21، 63، 67، 68، 69، 85.
幕	قۇملۇق: 19، 70، 71، 72، 73.

烈侯 قەھرىمان تۆرە: 79.

楼船将军 قەۋەتلىك كېمە سەنگۈنى: 84.

ھ

车骑将军 ھارۋا - ئاتلىقلار سەنگۈنى: 48، 52، 54.

奉车都尉 ھارۋىلىقلار تۇتۇغى: 79.

身毒 ھىندىستان: 14، 15، 23، 25.

匈奴 ھۇن: 2، 3، 4، 5، 6، 8، 9، 10، 11، 15، 17، 18، 19، 20، 21، 22، 24، 28، 29، 30، 32، 36، 48، 50، 51، 52، 53، 54، 55، 56، 57، 58، 59، 61، 62، 64، 65، 66، 67، 69، 70، 71، 72، 73، 75، 78، 80، 82، 83، 85، 86.

匈河 ھۇن دەرياسى: 29.

拔胡将军 ھۇنلارنى يوقىتىش سەنگۈنى: 84.

詹事 ھەرەم ئاغىسى: 60.

搜粟都尉 ھەربىي تەمىنات تۇتۇقبېگى: 40.

军正 ھەربىي ھەكەم، ھەربىي يارغۇچى: 35، 41، 42، 59.

游击将军 ھەرىكەتچان قوشۇنلار سەنگۈنى: 54.

归义侯 ھەقىقەتكە ئۆتكەن تۆرە: 75.

合骑侯 ھەمدەملەشكۈچى تۆرە، ھەمدەم تۆرە: 56، 58، 64، 65، 67، 82.

正 ھەكەم، يارغۇچى: 41، 59.

د

大禄 دارو: 22.

太官 داستۇرخان بېگى: 78.

光禄大夫 دانىشبەگ: 42.

邓 دېڭ: 55.

دېڭگۇاڭ: 37.	邓光
دى: 16.	氐
دىڭشياڭ: 54، 58، 70، 82، 84.	定襄
دىڭنۇي: 83.	祋祤
دورغاپ: 59، 72.	长史
دوۋرۇيى: 57.	豆如意
دۇ بەگلىگى: 76.	杜侯
دۇخان: 11، 35، 36، 37، 38، 40، 43.	敦煌
دۇڭخەي: 62.	东海
دىيەنيۋې: 17.	滇越
دەندان - تۇيلىك: 7، 23، 30.	扜tián—扜弥
دەيجۈن: 49، 51، 53، 54، 57، 70، 73، 81، 82.	代郡

ر

رىم: 12، 25، 30.	犁轩
روجان خان: 75.	楼剸王
روران: 8، 28، 29، 34، 86.	楼兰
روشات تەڭرىقۇت: 11.	老上单于
روشۈي: 13.	弱水
رۇتۇخان: 63.	庐侯王
روگىبى: 61.	罗姑比
رەنماڭ: 16.	冉máng

ز

زاڭكې: 26.	牂柯
زىفۇ: 47، 48.	子夫
زىلىن: 53.	zīlĭn
زىۋېي: 76.	自为
زو: 16.	筰
زەرگات: 33، 34.	金马

س

سالنامە: 44.	尚书
سالغىچى: 38.	执驱校尉
ساۋشۇ: 46، 80.	曹寿
ساۋ شياڭ 70، 81.	曹襄
سېرىق دەريا: 8، 31، 44، 68، 69، 70، 80، 85.	黄河
سول بىلگە خان: 64.	左贤王
سول تورە: 65، 76.	左庶长
سول سەركەردە: 74.	左大将
سول سەنگۈن: 58، 70، 84.	左将军
سول ھۇدەيچى: 54، 58، 83.	左内史
سورۇنبەگ: 23، 54، 68، 81.	大行
سول قول خان: 5.	左谷蠡王
سۇپۇ: 63، 66.	苏仆
سۇ جيەن: 52، 54، 58، 59، 60، 61، 81، 87.	苏建

سۇ قوشۇنلىرى سەنگۈنى: 85. 伏波将军
سۈن ۋۇ: 77. 孙吴
سۇيۇرغال: 43، 52، 53، 55، 57، 61، 62، 64، 65، 68، 75، 76، 79، 80، 85. 封地
سۈيچېڭ: 69، 76. 遂成
سەددىچىن: 9. 长城
سەردارتۆرە،سەردار بەگ: 61، 79. 冠军侯
سەركەردە: 59، 60، 67، 70، 83، 87. 大将
سەنگۈن: 18، 27، 55، 62، 65، 74، 81، 82، 83، 84، 85، 87. 将军
سەنجۈر: 22، 30. 岭娶
سەلتەنەت بەگ: 29،35. 浩侯

ش

شاڭجۈن: 54، 69. 上郡
شاڭداڭ: 42. 上党
شاڭگۇ: 49، 61. 上谷
شاڭگۇي: 41 上邽
شاڭگۇەنجې: 40، 41. 上官桀
شاۋئېر: 47، 48، 60 小儿
شى: 16. 徒
شى: 17 嶲
شىخې: 53، 76، 85. 西河
شىڭچېڭ: 75. 兴城
شيامو: 68. 下摩
شيايۇي تەزكىرىسى: 44. 禹本纪

朔方 شۇفاڭ: 52، 54، 80، 81، 84.

蜀 شۇ: 14، 15، 16، 25، 27.

休屠 شۇتۇق: 38، 64، 67.

匈河 شۇنخې: 86.

鹰击司马 شۇڭقار لەشكەر بېشى: 66.

折兰王 شەرەنقان: 63.

醴泉 شەرۋەت بۇلاق: 44.

ن

副使 نائىب ئەلچى: 21، 23، 28.

宁乘 نىڭ چېن: 61، 62.

诗经 نەزمنامە: 52.

南jiáo نەنجياۋ: 57.

难侯 نەنخوۇ: 74.

中郎将 نەۋكەر بېشى: 21، 57.

ك

北海 كاسپى: 10.

康居 كانگا: 5، 6، 7، 9، 10، 15، 23، 39، 41.

史国（苏薤） كېش: 30.

太中大夫 كېڭەشبەگ: 6، 48، 49، 84.

扜tiān كېما: 23.

兰市城 كوكبالىق: 14.

昆莫 كۈنبەك: 19، 20، 21، 22، 30.

昆明 كۈنمىڭ: 16، 17، 26، 27، 84.

گ

甘父 گانفۇ: 3، 6.
高不说 گاۋ بۇشى: 66، 67.
高阙 گاۋچۇې: 51، 53، 54.
皋兰 گاۋلەن: 63.
广武 گۇاڭۋۇ: 84.
关东 گۇەندۇڭ: 35.
郭昌 گوچاڭ: 27، 84.
郭城 گوچېڭ: 55.
公孙敖 گۇڭسۇن ئاۋ: 48، 49، 50، 56، 58، 64، 67، 81.
公孙贺 گۇڭسۇن خې: 48، 49، 50، 54، 57، 58، 70، 81.
公孙或奴 گۇڭسۇن رۇڭنۇ: 57.
弓卢水 گۇڭلۇ دەرياسى: 74.
姑衍 گۇيەن: 76.

ئې

贰师城 ئېرشى شەھرى: 33، 34، 40.
贰师将军 ئېرشى سەنگۇن: 35، 36، 38، 39، 41.

ئى

伊郎xuān ئىزگۇ خان: 75، 76.
郎中令 ئىشىك ئاغاسى: 58.
因淳王 ئىنانچ خان: 75.

ي

翕侯 يابغۇ: 58، 59، 61، 70.

裨王 ياردەمچى (پاسوت) خان: 68.

裨将 ياردەمچى سەنگۈن: 73، 81.

下史 يارغۇچى: 82.

当户 ياساقبەگ: 61، 65، 74.

期门 ياساۋۇل: 48، 60، 84.

卫尉 ياساۋۇلبەگ: 2، 3، 18، 49، 50، 54، 58، 78، 85.

雁病 يانبەگ: 68.

月氏 ياۋچى: 2، 3، 4، 5، 10، 11، 12، 24، 32.

姚定汉 ياۋ دىڭخەن: 34.

益州 يىجوۋ: 26.

义渠 يىچۈي: 81.

宜春侯 يىچۈن تورىسى: 56، 79.

轻骑校尉 يېنىك چەۋەنداز چېرىكچى بەگ: 55، 71.

轻骑将军 يېنىك ئاتلىقلار سەنگۈنى: 49، 54، 57.

阳安 يىڭەن: 56.

年号 يىلنامە: 2.

义阳 يىياڭ: 75.

使道军 يولباشلىغۇچى 35، 62.

越 يۈې: 4، 25، 80.

越嶲 يۈېشى: 26.

右北平 يوۋ بېيپىڭ: 18، 55، 64، 70، 73، 75، 85.

云中 يۈنجۇڭ: 49، 51، 76، 82، 84.

郁郅 يۈيجى: 81.

玉门 يۇيمېن : 36.
余吾 يۇيۇ : 82.
鱼阳 يۈياڭ : 76.
元封 يۈەنفېڭ : 79، 84.
元朔 يۈەنشو : 18، 50، 54، 62، 83.
元狩 يۈەنشۇ : 70، 78.
元光 يۈەنگۇاڭ : 48.
焉支山 يەنجۈ شەن (ئالچى) : 63.
雁门 يەنمېن : 50، 51، 53.

ل

狼居胥山 لاڭجۈيشۈي تېغى : 74.
乐安侯 لېئەن تورىسى : 57.
李沮 لى جۈي : 54، 57، 58، 82.
李哆 لى دو : 35، 36، 39، 41، 42.
李蔡 لى سەي : 54، 57، 81.
李息 لى شى : 51، 55، 57، 68، 81.
李朔 لى شو : 57.
李敢 لى گەن : 73، 76.
李广 لى گۇاڭ : 18، 49، 50، 58، 64، 70، 72، 81.
李广利 لى گۇاڭلى : 34، 35، 42.
令居 لېڭجۈي : 24.
盐泽 لوپنور : 7، 8، 19، 35، 43.
路博德 لۇبۇدې : 75، 85.
楼烦 لۇفەن : 51.
鲧得 لۇدې : 65.
陇城 لوڭچېڭ : 50.

陇西 لوڭشى: 3، 51، 63، 69.

lóng 頟 لوڭگې: 57.

吕越人 لۈي يۈيېرىن: 26.

م

māng ماڭ: 16.

马邑 مايى: 81.

茂陵 ماۋلىن: 78.

孟己 مېڭ يى: 61.

太仆 مىراخور: 48، 54، 58، 70.

御史 مۇپەتتىش: 48.

护军 مۇھاپىزەتچى قوشۇن: 83.

护军都尉 مۇھاپىزەتچى قوشۇن تۇتۇقبېگى: 56.

冒顿 مودۇ: 11.

鸿胪 مۇراسىمبەگ: 40.

议郎 مۇستەشار: 59.

特将 مۇستەقىل سەركەردە: 81.

郎事 مۇلازىم: 47، 82.

贰师城 مەرخەممەت: 33، 34، 40.

昧蔡 مەساي: 40، 43.

材官将军 مەشقاۋۇل سەنگۇن: 81.

ۋ

王恢 ۋاڭ خۇي: 28، 29، 35.

王申生 ۋاڭ شېنشېڭ: 40.

卫不疑 ۋېي بۇيى: 79.
卫青 ۋېي چىڭ: 17، 45، 47، 48، 50، 51، 52، 53، 54،
55، 56، 58، 59، 60، 61، 62، 67، 70، 71،
72، 73، 76، 77، 79، 80، 82، 83، 84، 86.
魏其 ۋېي چى: 87.
魏其 ۋېي دىڭ: 79.
卫山 ۋېي شەن: 75.
ۋېي كاڭ: 56، 78، 80.
ۋېي گۇاڭ: 27.
汶山 ۋېنشەن: 26.
吴起 ۋۇ چى: 77.
武帝 ۋۇ دى: 19، 21، 24، 26، 36، 46، 47، 48، 62،68،
70، 78، 81، 82، 83.
乌[illegible] ۋۇ لى: 63.
武安 ۋۇ ئەن: 87.
绾 ۋەن: 57.

ئو

中将军 ئوتتۇرىچى سەنگۈن: 58، 82.
强弩将军 ئوقيالىق سەنگۈن: 54، 58، 83.
强弩都尉 ئوقيالىقلار تۇتۇقبېگى: 85.

右贤王 ئوڭ بىلگە خان: 55، 57.
右谷蠡王 ئوڭ قول خان: 73.
右将军 ئوڭ سەنگۈن: 58، 70، 72، 84.
右千骑将 ئوڭ مىڭ چەۋەندازلار سەركەردىسى: 66.

ئۈ

于阗	ئۈدۇن: 7، 23، 31.
郁成	ئۆزكەنت: 34، 36، 38، 40، 41.
主爵	ئۈنتۇانبەگ: 70.
毋寡	ئۈكە (ئۈجيە): 39، 43.
乌孙	ئۈيسۇنلار: 7، 9، 19، 20، 21، 22، 23، 24، 29، 30، 32، 37، 41.

ئە

奉使君	ئەلچى بەگ: 6.
景桓侯	ئەل ئالمىش تورە: 79.
安头	ئەنتۇز: 52، 55، 83.
安稽	ئەنجى: 76.
安国	ئەنگۇر: 86.
身毒	ئەنەنكەك: 14.
纵票侯	ئەگەشكۈچى تورە، ئەگەشبەگ: 29، 66، 76، 86.

كارتلار

1. شەخس ئىسىملىرى

汉武帝 (hànwǔdì)

خەنۋۇدى

م. ب. 156 — 87 - يىللار. ئىسمى لىۇچې، خەن پادىشاسى جىڭدىنىڭ ئوغلى بولۇپ، غەربىي خەن سۇلالىسىنىڭ پادىشاسى. م. ب. 140 - 87 - يىللار ئارىلىقىدا 54 يىل ھۆكۈمدار بولغان. كۇڭزىچىلىق تەلىماتىنىڭ ھامىيسى. ۋۇدى دەۋرىدە سودا، مېتاللىچىلىق، تۇزچىلىق، دېھقانچىلىق راۋاجلانغان، سۇ ئىنشائاتلىرى قۇرۇلغان، پۇل قۇيۇلغان. غەربىي شىمالغا خەلق كۆچۈرگەن. جاڭ چيەننى غەربىي ئەلگە ئىككى قېتىم ئەلچىلىككە ئەۋەتىپ، غەربىي ئەلگە بولغان ھۆكۈمرانلىقىنى، ئىقتىسادىي ۋە مەدەنىي ئالاقىنى كۈچەيتكەن، غەربىي جەنۇبتىكى يات مىللەتلەر ئىچىدە ئىلگىرى- ئاخىر بولۇپ 7 ۋىلايەت تەسىس قىلغان. ۋېي چىڭ، خوچۈيېڭ سەنگۈنلەر ئارقىلىق ھۇنلارغا ھۇجۇم قىلىپ، ھۇنلارنىڭ شىمالدىكى تەھدىتىنى يوقاتقان. ھۆكۈمرانلىق دەۋرىدە دىنىي پائالىيەتلەرنى، نەزىر - نەزىراتلارنى كۆپ ئۆتكۈزۈپ، ھەددىدىن زىيادە ئىسراپچىلىق قىلىشى، ئالۋاڭ - سېلىقلارنىڭ ئېغىرلىقى تۈپەيلى دېھقانلار زور كۆلەمدە خانىۋەيران بولغان. تيەنخەن يىلنامىسىنىڭ 2 - يىلى (م. ب. 99 - يىلى) چى، چۇ، يەن، جاۋ ھەم نەنياڭ قاتارلىق جايلاردا دېھقانلار قوزغىلىڭى بولغان.

باتۇر (مودۇ، مەتە)

冒顿 (mòdú)

م. ب. 174 —؟ — يىللار. ھۇن تەڭرىقۇتى. مىلادى 209 - يىلى ئاتىسى تۈمەن قاغاننى ئۆلتۈرۈپ، ئۆزى ھۆكۈمدار بولغان. ئىچكى قىسمىنى ئوڭشاپ، ھەربىي دىكتاتۇرلىق تۈزۈم ئورناتقان؛ شەرقتە باشقا ھۇن قەبىلىلىرىنى ئۆز ئىتائىتىگە ئېلىپ، غەربتە ياۋچىلارنى قوغلىغان. رووران، ئۇيسۇن، ئوغۇزلارنى ھەم ئەتراپىدىكى 26 بەگلىكنى (خانلىقنى) ئىگەللىگەن. شىمالدا تىلۇسلارنى، جەنۇبتا لوفەن، بەيياڭ رايونلىرىنى بويسۇندۇرۇپ، چىن سۇلالىسىنىڭ تېررىتورىيىسىگە كىرىپ، سېرىق دەرياسىنىڭ جەنۇبىدىكى خېناۋ ئەتراپلىرىغىچە بېسىپ كىرگەن ۋە ئىنتايىن كۈچەيگەن. غەربىي خەن سۇلالىسىنىڭ دەسلەپكى يىللىرىدا باتۇر تەڭرىقۇت دائىم دېگۇدەك جەنۇبقا تاجاۋۇز قىلىپ، غەربىي خەن فېئودال سۇلالىسىگە كۈچلۈك تەھدىت سالغان.

جاڭ چيەن

张骞 (zhānggiān)

مىلادىدىن بۇرۇن 114 — ؟ - يىللار. خەنجۇڭلۇق. مىلادىدىن بۇرۇن 139 - يىلى خەن پادىشاسى ۋۇدىنىڭ بۇيرۇقىغا بىنائەن چوڭ ياۋچىلارغا ئەلچىلىككە چىققان. بۇ سەپىرىدە پەرغانە، كانگا، چوڭ ياۋچى، باكتىرىيا قاتارلىق خانلىقلارغا بارغان. م. ب. 119 - يىلى ئىككىنچى قېتىم يەنە غەربىي ئەلگە — ئۇيسۇنلارغا ئەلچى بولۇپ بارغان ۋە نائىبىنى پەرغانە، كانگا، باكتىرىيا، ئارساكلارغا ئەۋەتكەن. خەن سۇلالىسى بىلەن ئوتتۇرا ئاسىيادىكى ھەر مىللەت خەلقلىرى ئارىسىدا سىياسىي، ئىقتىسادىي ۋە مەدەنىي مۇناسىۋەت ئورنىتىشقا ھەسسە قوشقان.

لى گۇاڭلى

李广利 (lǐguǎnglì)

(م. ب. 88 — ؟ - يىللار). غەربىي خەن دەۋرىدە ياشىغان. جۇڭشەن (ھازىرقى خېبېي دىڭشيەن ناھىيىسى)دىن. خەن سۇلالىسى پادىشاسى ۋۇدى زامانىدا ئېرشى سەنگۇن بولۇپ، قوشۇن بىلەن پامىردىن ئېشىپ، پەرغانىنى يېڭىپ، 3 مىڭ تۇياق ئات ئالغان. كېيىن ھۇنلارغا قارشى يۈرۈشتە يېڭىلىپ تەسلىم بولغان. ئۇزۇن ئۆتمەي ھۇن بەگلىرى تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلگەن.

吴起 (wúqǐ) ۋۇچى

ئۇرۇشقاق دۆلەتلەر دەۋرىدىكى ۋېي بەگلىكىدىن بولۇپ، دەسلەپ لۇ بەگلىكىدە خىزمەت قىلغان، كېيىن ۋېي بەگلىكىنىڭ خانى ۋېنۋاڭنىڭ دانىشمەن خان ئىكەنلىكىنى ئاڭلاپ خىزمىتىگە كىرىپ، سەركەردە بولغان، خان بىلەن مۇناسىۋىتى ياخشى بولماي چۇ دۆلىتىگە كېتىپ، ئۇ يەردە ۋەزىر بولغان. ۋۇچىنىڭ ھەربىيدىكى بىلىمى تۈپەيلى چۇ بەگلىكى ئىنتايىن كۈچەيگەن، جەنۇپتا يۈې، شىمالدا جىن، غەرپتە چىن دۆلەتلىرىگە يۈرۈش قىلىپ ئۇرغان. ۋۇچى سەركەردە بولسىمۇ كىيىم - كېچەكلىرى ئاددى بولۇپ، يېمەك - ئىچمەكتە ئەسكەرلەر بىلەن بىللە بولاتتى. ئەسكىرىي تەلىمنى چىڭ تۇتاتتى. پىشانخور ۋەزىرلەرنىڭ زىيانكەشلىكى تۈپەيلى چۇ دۆلىتىدە ئۆلتۈرۈلگەن.

李广 (lǐguǎng) لى گۇاڭ

غەربىي خەن دەۋرىنىڭ ئاتاقلىق سەنگۈنى، گەنسۇ چىنئەندىن. ماھىر چەۋەنداز ۋە كاماندار. ھۇنلارغا قارشى 70 قېتىمدىن كۆپرەك چوڭ - كىچىك جەڭلەرگە قاتناشقان. لۇڭشى، بېيدى، يۈبېيپىڭ قاتارلىق جايلارغا ۋالىي بولغان. مىلادىدىن بۇرۇن 119 - يىلى چوڭ سەنگۈن ۋېي چىڭ بىلەن ھۇنلارغا قارشى يۈرۈشتە يول ئادىشىپ كېتىپ ئەيىبلەشكە ئۇچراش تۈپەيلى ئۆزىنى ئۆلتۈرۈۋالغان.

昆莫 (kūnmò), 昆密 (kūnmì) كۈنبەك، كۈنبېي

ئۇيسۇنلارنىڭ خانى.

浑邪王 (húnxiéwáng) قۇنشارخان

ھۇن خانلىرىدىن.

呼于耆王 (hūyúqíwáng) قۇيۇنچ خان

ھۇن خان (بەگ)لىرىن بىرى.

西王母 (xīwángmǔ) **غەربىي خان ئانا**

ئەپسانىۋىي مەسىلىلەردىكى شەخس، "تىللا ئانا"، "خان ئانا" ياكى "غەربىي موما" ھەم دېيىلىدۇ. «تاغۇ ـ دەريالار قامۇسى»دا قاپلان قۇيرۇقلۇق، يولۋاس چىشلىق، ھۇشقۇرىشىدىغان ئاجايىپ بىر مەخلۇق قىلىپ كۆرسىتىلگەن. «موتىيەنزى تەزكىرىسى»دە ھەلىم، غەزەلخان بىر ئايال قىلىپ تەسۋىرلەنگەن. «خەن سۇلالىسى ئىچ تەزكىرىسى»دە تەخمىنەن 30 ياشلار ئەتراپىدىكى گۈزەللىكتە دۇنيادا تەڭدىشى يوق بىر مەلەك كۆرسىتىپ، 3 مىڭ يىلدا بىر قېتىم پىشىدىغان يېپى (خاسىيەتلىك) شاپتۇلنى خەن پادىشاسى ۋۇدىغا ھەدىيە قىلغانلىقى يېزىلغان. «ئىلاھلار ئەيرى خاتىرىسى»دە ئۇنىڭغا بىر ھەرا — شەرقىي خانىڭ ئوبرازى يارىتىلىپ يىلدا بىرلا قېتىم كۆرۈشىدىغانلىقى قەيت قىلىنغان. كېيىنكى زامانلاردا رومان ۋە تىياتىرلاردا "ھېكمەتلىك كۆلدىكى تىللا ئانا" (بۇكول قاراقورۇم تاغلىرىدا ئىمىش) دەپ ئاتالغان. ھەر قېتىم خاسىيەتلىك يېپى شاپتۇل پىشقان ۋاقىتتا چوڭ مەۋلۇد زىياپىتى ئۆتكۈزۈپ، ھەممە تاغلاردىن ئەۋلىيالار كېلىپ، خان ئانىنىڭ تۇغۇم كۈنىنى تەبرىكلەيدىكەن. قەدىمقى ۋاقىتتا خەلقلەر غەربىي خان ئانىنى ئۆزىنى ياشىنۇچىلارنىڭ سىمۋولى قىلىپ ئېلىشقان.

2. خانلىقلار

大宛 (dàyuān) **پەرغانە**

غەربىي ئەلنىڭ قەدىمقى خانلىقلىرىدىن بىرى. ھازىرقى سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ پەرغانە ئويمانلىقىغا جايلاشقان. مەركىزى كوشان شەھىرى بولۇپ، چوڭ ـ كىچىك 70 تىن ئارتۇق شەھىرى بار ئىدى. ئاھالىسى دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق قىلاتتى. ئۈزۈم، بىدىسى ۋە ئاتلىرى مەشھۇر ئىدى.

安息 (ānxī) **ئارساك (پاتىيا، پارفىيە)**

غەربىي ئاسىيانىڭ قەدىمقى دۆلىتى. ئەسلىدە ئىراننىڭ بىر مەئمۇرى ئۆلكىسى، كېيىن ئىسكەندەر ئىمپېرىيىسىگە قارىغان. م. ب. 247 — 249 - يىللىرى مۇستەقىل بولۇپ ئارساكىس I خان بولغان. م. ب. II ئەسىرنىڭ كېيىنكى يېرىمىدا پۈتۈن ئىران ئېگىزلىكى، ماۋەرائۇننەھر ۋادىسى ئارساكقا قارىغان. غەربىي ئاسىيانىڭ چوڭ دۆلىتى بولغان. دەسلەپكى پايتەختى نىسا بولۇپ، كېيىن ئاكباتاناغا كۆچۈرۈلگەن. م. ب. I ئەسىردىن م.ك. I ئەسىرگىچە ئارساك رىم بىلەن جۇڭگو ئوتتۇرىسىدىكى سودا مۇناسىۋىتىنىڭ "ئىپەك يولى"نىڭ مۇھىم تۈگۈنى بولغان. مىلادى II ئەسىر ئاخىرىدا ئاجىزلىشىشقا باشلاپ، مىلادى 226 - يىلى ئىران ساسانىيلىرى خانىدانى ئارساكنىڭ ئورنىنى ئىگەللىگەن.

大夏 (dàxià) **باكتىرىيا، باغتار**

ئوتتۇرا ئاسىيانىڭ قەدىمقى خانلىقلىرىدىن بىرى، ئورنى ھىندىقۇش تاغلىرى بىلەن ئامۇ دەرياسىنىڭ يۇقىرى ئېقىمىغا (بۈگۈنكى ئافغانىستاننىڭ شىمالىي قىسمىغا) جايلاشقان بولۇپ، ئەسلىدە ئىران ئىمپېرىيىسىنىڭ بىر مەئمۇرى رايونى ئىدى. تارىخنامىدا لەنشىچېڭ (蓝市城) كوكبالىق، موڭغۇل تارىخىدا بەلخ دېيىلىدۇ.

楼兰 (lŏulán) **روران، رائوراتا، كروراينا، پىشامشان**

غەربىي ئەلنىڭ قەدىمقى خانلىقلىرىدىن بىرى، كېيىن پىشامشانغا ئۆزگەرتىلگەن. مىران ئەتراپلىرىغا توغرا كېلىدۇ.

康居 (kān_ū) (**كانگا، قانقا، سوغدىيانا**

غەربىي ئەلدىكى قەدىمقى خانلىق. شەرقىي ئۇيسۇنغا، غەربىي ئائورسقا، جەنۇبىي چوڭ ياۋچىغا، شەرقىي جەنۇبىي پەرغانىگە چېگرىداش بولۇپ، تەخمىنەن بالقاش بىلەن كاسپىي ئارىلىقىغا توغرا كېلىدۇ.

خەن سۇلالىسى

汉朝 (hànchāo)

م. ب. 206 - يىلى لىۇبالڭ تەرىپىدىن تەسىس قىلىنىپ، مىلادى 220 - يىلغىچە جەمى 24 پادىشا 406 يىل سەلتەنەت سۈرگەن سۇلالە. جۇڭگو تارىخىدا بۇ سۇلالە ئەڭ كۈچلۈك فېئودال سۇلالە بولۇپ، تېررىتورىيىسى شەرقى بىلەن جەنۇبى دېڭىزغىچە؛ غەربى بالقاش كۆلى، پەرغانە ئويمانلىقى، پامىرغىچە؛ غەربىي جەنۇبى يۈننەن، گۇاڭشى بىلەن شىمالىي ۋە ئوتتۇرا ۋيېتنامغىچە؛ شىمالى چوڭ قۇملۇققىچە؛ شەرقىي شىمالى چاۋشيەن يېرىم ئارىلىنىڭ شىمالى قىسمىغىچە كېڭەيگەن بولۇپ، خەن پادىشالىرىدىن ۋۇدى دەۋرىدە ئاسيانىڭ ئەڭ قۇدرەتلىك، گۈللەنگەن، كۆپ مىللەتلىك دۆلىتىگە ئايلىنىپ، ئاسىيا دۆلەتلىرى بىلەن قويۇق ئىقتىسادىي، مەدەنىي مۇناسىۋەت ئورناتقان سۇلالە ئىدى.

قوس، قوش

姑师 (gūshī)

بۇ ئىسىم كۆلتېكىن ئابىدىسىدە قوسۇ، قۇسۇ شەكلىدە يېزىلغان. كېيىن خەنزۇچە 车师 (chēshī) دەپ ئۆزگەرتىلگەن. بۇ، شۇ دەۋردە كۈۋشى، كۈۋشى دەپمۇ ئوقۇلغان. مىلادىدىن بۇرۇن 70 - يىلى پادىشا شۈەندى (م. ب. 49 — 73 - يىللار) دەۋرىدە قوس — ئالدى قوس، ئارقا قوس دەپ ئىككىگە ئايرىلغان. ئالدى قوس بۈگۈنكى تۇرپاندىكى يارغول خارابىسى بولۇپ، ئارقا قوس ئۈتۈبساي (جىمسارنىڭ جەنۇبىدىكى تاغ)دا ئىدى.

ئۇدۇن (خوتەن)

于tián (yútián)

غەربىي ئەلنىڭ قەدىمقى دۆلەتلىرىدىن بىرى، ھازىرقى خوتەن ئەتراپلىرىغا جايلاشقان. خەلقى دېخان، چارۋىچى. جۇجەم، كەندىر مول بولۇپ، قاشتېشى كۆپ چىقىدۇ. يېزىقى بار. غەربىي خەن دەۋرىدىلا بۇددىزىم تارقالغان. مىلادى X ئەسىر قاراخانىلار دەۋرىدە ئىسلامىيەتنى قوبۇل قىلغان.

ۋ. مىللەت — قەبىلىلەر

匈奴 (xiōngnú) **هۇن، قۇن**

جۇڭگونىڭ شىمالىدا ياشىغۇچى قەدىمقى مىللەتلەردىن بىرى. باتۇر (مودۇ، مەتە) تەڭرىقۇت بارلىق قەبىلىلەر (ئاساسەن تۈركىي قەبىلىلەر)نى بىرلەشتۈرۈپ، قۇملۇقنىڭ شىمالى ۋە جەنۇبىدىن ئىبارەت كەڭ رايونلاردا هۇن ئىمپىرىيىسىنى قۇرغان.

月氏 (yuùzhī) **ياۋچى، يۈرتچى**

قەدىمقى مىللەتلەردىن. مىلادىدىن بۇرۇن VI - III ئەسىرلەردە دۇخان بىلەن تىلەن (چىليەن) تاغلىرى ئارىلىقىدا ياشىغان چارۋىچى خەلق. م. ب. 176 — 177 يىللىرى هۇنلارنىڭ هۇجۇمىغا ئۇچراپ، كۆپ قىسمى ئىلى دەريا ۋادىسىغا كۆچتى. بۇلار "چوڭ ياۋچى"لار دەپ ئاتالدى. كۆچمەستىن تىلەن تېغىغا كىرىۋېلىپ چياڭلارغا ئارىلىشىپ ماكانلاشقان ئازچىلىق ياۋچىلار "كىچىك ياۋچى"لار دەپ ئاتالدى.

条支 (tiáozhī) **تاجىك، تەزىك**

«تاجىك» سۆزى ئەسلىدە ئەرەب «تاي» قەبىلىسى ئىسمىدىن ئېلىنغان ۋە «ئەرەبلەر» مەنىسىدە قوللىنىلغان بىر ئىسىم. تۈركىي خەلقلەر ئەرەبلەرگە ۋە مۇسۇلمانلارغا «تاجىك، تەزىك» دېگەندەك، خەنزۇلار «1- 大食 داشى ياكى 2- 条支 تىياۋجى» دەپ ئاتىغان ئىدى. ھەر ئىككى سۆز تاجىك سۆزىنىڭ خەنزۇچە ترانسكرىپسىيىسى. كېيىنچە ئەرەبلەر ۋە ئۇلار بىلەن غەربتىن كەلگەن ئىرانلىق قەۋملەرنىڭ ھەممىسى پارسچە سۆزلەشكەنلىكلىرى ئۈچۈن «تاجىك» ئىسمى «فارسى» مەنىسىدە قوللىنىلىدىغان بولدى. بۇ ئاتالما ھەققىدە جۇڭگو ۋە چەتئەل ئالىملىرىنىڭ قاراشلىرى ھەر خىلدۇر.

ئۇيسۇن، ئاسىيانى

乌孙 (wūsūn)

قەدىمكى مىللەت. دەسلەپ تىلەن (چىلىيەن) تېغى بىلەن دۇخۇاڭ ئارىلىقىدا ماكانلاشقان. مىلادىدىن بۇرۇن 161 - يىلى ئەتراپىدا ئىلى دەرياسى، تېكەس دەرياسى ۋە ئىسسىقكۆل ئەتراپلىرىغا كۆچكەن. شىمالىي - جەنۇبىي سۇلالە (مىلادى 420 — 851 - يىللار) دەۋرىدە پامىرنىڭ شىمالىغا كۆچكەن، نوپۇسى 630 مىڭ ئىدى. قازاقلار ئىچىدە ھېلىمۇ ئۇيسۇن قەبىلىلىرى بار. مىلادى 938 - يىلىدا ئۇيسۇنلار لياۋ خانىدانلىقىغا باج - خىراج تۆلەيتتى.

4. ئۇنۋان - رۇتبەلەر

ئالىپ چەۋەنداز سەنگۈن

骁骑将军 (xiāoqí jiānjūn)

ئوردا - سارايدىكى مۇھاپىزەت قىلغۇچى ئالىپ چەۋەنداز قوشۇن دېيىلەتتى، بۇ قوشۇننىڭ قوماندانلىرى ئالىپ چەۋەنداز سەنگۈن دېيىلەتتى.

قىران چەۋەنداز سەنگۈن

骠骑将军 (piàoqí jiānjūn)

خەن سۇلالىسى دەۋرىدە سەنگۈنلەر ئۇنۋانى. «خەننامە» دە: "خوچۈبىڭ ھۇنلارغا قارشى پەۋقۇلاددە خىزمەت كۆرسەتكەنلىكى ئۈچۈن 'قىران چەۋەنداز سەنگۈن' ئۇنۋانى بېرىلدى" دېيىلگەن. بۇ ئۇنۋان چوڭ سەنگۈنلىك رۇتبىسى بىلەن تەڭ ئىدى.

تەڭرىقۇت

单于 (chányú)

ھۇنلاردا ئەڭ ئالىي ھۆكۈمدار تەڭرىقۇت دېيىلىدۇ، تەڭرىقۇت — تەڭرى ئوغلى مەنىسىدە بولۇپ، ئۇلۇغ، بۈيۈك دېمەكتۇر.

يابغۇ

翕侯 (xīhóu)

ھۇنلاردا، قەدىمقى تۈركىي خەلقلەردە يۈكسەك بىر رۇتبە (دەرىجە).

左庶长（zuǒshùzhǎng） **سول تورە**

چىن سۇلالىسى دەۋرىدە بېكىتىلگەن رۇتبە بولۇپ، تۆرىلەر-نىڭ تورىسى دېمەكتۇر. خەن دەۋرىدە يىگىرمە دەرىجىلىك رۇتبەنىڭ 10 - سى سول تورە (左庶长)، 11 - دەرىجىسى ئوڭ تورە (右庶长)، 17 - دەرىجىسى 4 ئاتلىق ھارۋا تورى-سى (驷车庶长)، 18 - دەرىجىسى چوڭ تورە (大庶长) دېيىلەتتى.

تۆرىلىك دەرىجىسى

تۆرىلىك دەرىجىسى — گوڭ (公)، تورە (侯)، بەگ (伯)، رۇسبەگ (子)، يانداشبەگ (男) بولۇپ 5 دەرىجىدىن ئىبارەت. سۇيۇرغال، مۇئاشلىرى دەرىجىسىگە قاراپ بەلگىلىنەتتى.

相国（xiàngguó） **باش ۋەزىر**

ۋەزىرلەر ۋەزىرى، سەدرى ئەئزەم.

烈侯（lièhóu） **قەھرىمان تورە**

景桓侯（jǐnghuánhóu） **ئەل ئالمىش تورە**

زېمىننى كېڭەيتكۈچى تورە مەنىسىدە.

大将（dàjiàng） **سەركەردە**

大将军（dàjiāngjūn） **چوڭ سەنگۈن**

خەن دەۋرىدە چوڭ سەنگۈن — سەنگۈنلەرنىڭ ئەڭ يۇقۇرى ئۇنۋانى بولۇپ، قوشۇننى ۋە جەڭ ئىشلىرىنى باشقۇراتتى.

中郎将（zhōnglángjiāng） **نەۋكەر بېشى**

پادىشا خاس مۇھاپىزەتچى نەۋكەرلىرىنىڭ باشلىقى.

博望侯（bówànghóu） **بوۋاڭ تورىسى**

بىلگە تورە. نەزەرلىك تورە.

1. بوۋاڭ يەر ئىسمى بولۇپ ھازىرقى شەنشى ئۆلكىسى چاڭگەن ناھىيىسىنىڭ شىمالىدا.

2. خەننامىنى ئىزاھلىغۇچى ئالىم يەنشىگۇ بۇ ئاتالغۇنى كەڭ نەزەر ئىگىسى مەنىسىدىرەك ئىزاھلىغان.

左谷蠡王 (zuǒgǔlǐwáng) **سولغول خان**

ھۇنلاردا يوقىرى دەرىجىلىك بەگلەر ئوڭغول، سولغول دەپ ئايرىلاتتى.

校尉 (xiàowèi) **چېرىكچى بەگ**

خەن دەۋرىدە سەنگۇندىن كىچىكرەك بىر ھەربىي ئەمەل.

冠军侯 (guānjūnhóu) **سەردار بەگ، سەردار تۆرە**

سەنگۇنلەرنىڭ سەنگۇنى، قوشۇنلارنىڭ سەردارى، ئالاھىدە خىزمەت كۆرسەتكەن قوشۇنغا قوماندان بولغان سەنگۇن مەنىسىدە.

关内侯 (guānnèihóu) **قوۋۇق ئىچى تۆرىسى**

چىن، خەن دەۋرىدە تۈزۈلگەن يىگىرمە دەرىجىلىك رۇتبەنىڭ 19 - سى بولۇپ، ئالىي تۆرەدىن قالسىلا بۇ قوۋۇق ئىچى تۆرىسىدۇر. ئادەتتە مەلۇم ساندا ئۆيلۈك يەر سۇيۇرغال قىلىپ بېرىلىدۇ.

太仆 (tàipú) **مىراخور، مىرئاخور**

پادىشانىڭ ئات - ئۇلاغلىرىنى باشقۇرغۇچى ئەمەلدار.

卫尉wèiwèi) **ياساۋۇل بەگ**

ئۇرۇشقاق دۆلەتلەر دەۋرىدە تەسىس قىلىنغان ئەمەل. خەن سۇلالىسى دەۋرىدە 9 ۋەزىرلىك قاتارىغا كىرگۈزۈلگەن. خاسلا ئوردا-سارايى دەرۋازىلىرىنىڭ مۇھاپىزەت ئىشلىرىغا مەسئۇل ئىدى.

太后tàihòu) **خان ئانا، شاھ ئانا، ۋالىدەئى خاقان**

پادىشا، خاقان، سۇلتانلارنىڭ ئانىسى.

皇后 (huánghòu) **خانىش**

پادىشا، خاقان، سۇلتانلارنىڭ رەسمىي خاتۇنى، قاتۇن.

公主 (gōngzhǔ) **خانىكە**

پادىشا، خاقان، سۇلتانلارنىڭ قىزى.

翁主 (wēngzhǔ) **خانىكىچە**

پادىشا، خاقان، سۇلتانلار ئۇرۇق - جەمەتىنىڭ قىزى. پادىشا، خاقان، سۇلتانلارنىڭ ئاچا - سىڭىللىرى چوڭ خانىكە، ھاممىلىرى باش چوڭ خانىكە دېيىلەتتى.

5. يىلنامىلەر

建元 (jìčny .čn) **جيەنيۈەن**

1. خەن پادىشاسى ۋۇدىنىڭ يىلنامىسى (م. ب. 135 — 140 - يىللار). 2. خەن پادىشاسى لىيۇچۇڭنىڭ يىلنامىسى (م. ب. 315 — 316 - يىللار). 3. جىن پادىشاسى كاڭدىنىڭ يىلنامىسى (م. ك. 343 — 344 - يىللار). 4. ئالدىنقى جىن پادىشاسى فۇجيەننىڭ يىلنامىسى (365 — 385 - يىللار). 5. جەنۇبىي سۇلالە پادىشاسى چى گاۋدىنىڭ يىلنامىسى (479 - 482 - يىللار). 6. چاۋشيەن شىنرو بەگلىكى فاشىنبەگنىڭ — جىن يۈەنزۇڭنىڭ يىلنامىسى (536 — 550 - يىللار).

元朔 (yuánshòu) **يۈەنشوۋ**

خەن پادىشاسى ۋۇدىنىڭ يىلنامىسى (م. ب. 117 — 122-يىللار).

元封 (yuánfēn) **يۈەنفېڭ يىلنامىسى**

مىلادىدىن بۇرۇن 106 - يىلى.

6. جايلار

门 (yùmén) **قاشتېشۋۇق**

گەنسۇ ئۆلكىسى خېشى (دەرياغەربى) كارىدورىنىڭ غەربىي قىسمىدا بولۇپ، خەن سۇلالىسى دەۋرىدە ناھىيە تەسىس قىلىنغان. ئىچكى ئۆلكىلەرگە توشۇلغان خوتەن قاشتاشلىرى مۇشۇ يەر ئارقىلىق توشۇلغاچقا «قاشقىۋۇق» نامى بېرىلگەن.

چاڭئەن

长安 (chángān)

مەملىكىتىمىزنىڭ قەدىمقى پايتەختلىرىدىن بىرى، مىلادىدىن بۇرۇن 202 - يىلى ناھىيە تەسىس قىلىنىپ، 7 يىلدىن كېيىن پايتەختكە ئۆزگەرتىلگەن، ئۇرغۇن سۇلالىلەر بۇ شەھەرنى ئۆزلىرىنىڭ پايتەختى قىلىشقان. ئورنى شەنشى ئۆلكىسى شىئەن شەھىرىنىڭ جەنۇبىي قىسمىدا بولۇپ، ۋېي دەرياسى تۈزلەڭلىكىنىڭ جەنۇبى قىرغىقى، چىنلىڭ تېغىنىڭ شىمال ئېتىكى ئارىلىقىغا جايلاشقان.

خەنجۇڭ

汉中 (hànzhōng)

ۋىلايەت، م. ب. 312 - يىلى چىن سۇلالىسى دەۋرىدە تەسىس قىلىنىپ، دەريا نامىغا قويۇلغان. ۋىلايەت مەركىزى نەنجېڭ (南郑) ھازىرقى خەنجۇڭنىڭ شەرقى. ئۆز دەۋرىدىكى خەنجۇڭ ۋىلايىتىنىڭ تېررىتورىيىسى ھازىرقى شەنشى چىنلىڭنىڭ جەنۇبى، لىۋبا، مىيەن ناھىيىسىنىڭ شەرقى، چيەنۇۋ دەرياسى ئېقىمىنىڭ غەربى، خۇبېي ئۆلكىسىدىكى يۈنشيەن، باۋكاڭنىڭ غەربى، فېنجېڭ دەرياسى، جېنجۈلىڭنىڭ شىمالىدىكى يەرلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالاتتى.

دۇخان، داكشاتا، دەشت

敦煌 (dūnhuáng)

گەنسۇ ئۆلكىسىنىڭ غەربى قىسمى، داڭخې دەرياسى ۋادىسىغا جايلاشقان، شىنجياڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىغا چېگرىداش. شەھەردىن شەرقىي جەنۇپتا 25 كىلو مېتىر يەردە مىڭئۆي بولۇپ IV - ئەسىردىن XIV ئەسىرگىچە بولغان مىنىياتۇرلار، ئويما نەقىشلەر قاتارلىق سەنئەت بۇيۇملىرى بار.

قاشتاشكول

瑶池 (yáochí)

«شىيابۇي تەزكىرىسى» ناملىق كىتابىدا: "قاراقۇرۇم تاغلىرىدا قاشتېشى چىقىدىغان كول بار" دەپ يېزىلغان.

شەرۋەت بۇلىقى

醴泉 (lǐquán)

«شىيابۇي تەزكىرىسى» ناملىق كىتابىدا: "قاراقۇرۇم تاغلىرىدا خۇشپۇراقلىق شەرۋەت بۇلىقى بار" دەپ يېزىلغان.

7. تاغلار

جەنۇبىي تاغ 南山 (nánshān)

تارىخنامەنىڭ پەرغانە تەزكىرىسىدىكى جەنۇبىي تاغ ـــ تـلەن (چىلىيەن)، ئالتۇنتاغ، قارا قۇرۇم تاغلىرىغا قارىتىلغان.

قاراقۇرۇم 昆仑 (kūnlún)

غەربىي پامىر ئېگىزلىكىنىڭ شەرقىي قىسمىدىن باشلىنىپ، شىنجاڭ، تىبەتنى توغرا كېسىپ ئۆتۈپ، شەرقتە چىڭخەي ئۆل-كىسىگە سوزۇلىدۇ. ئۇزۇنلۇقى تەخمىنەن 2500 كىلومېتر بولۇپ، كونا بۇرمە تاغلاردىن. قاراقۇرۇم دېڭىز يۈزىدىن 600 مېتر ئېگىزلىكتە. 7719 مېتر ئېگىزلىكتە هوڭگار، 7546 مېتر ئېگىزلىكتە مۇزتاغ چوققىلىرى بار. كۆپىنچە قار ۋە مۇز قاپ-لاپ تۇرىدۇ.

8. ئادەتتىكى ئاتالمىلار

تارىخنامە 史记 (shǐjì)

ئاپتورى غەربىي خەن سۇلالىسى دەۋرىدە ياشىغان مەشھۇر تارىخ-چى سىماچيەن. ئەسەر جەمئى 130 جىلد بولۇپ، مىلادىدىن بۇ-رۇن 91 — 104 - يىللاردا يېزىلغان. تۈركىي قەۋملەر قەدىمقى زامان تارىخىنىڭ يېگانە مەنبەسى ـــ تارىخنامە ھېساپلىنىدۇ.

汉书 (hànshū)

خەننامە

كىتاب ئىسمى. ئاپتورى شەرقىي خەن دەۋرىدە ياشىغان بەن گۇ. كىتاب 100 قىسىم بولۇپ، 120 جىلدقا ئايرىلغان. ئىلمىزدە دەۋرلەرگە بۆلۈپ تارىخ يېزىش بويىچە تۇنجى ئەسەر ھېساپلىنىدۇ. دەسلەپ بەن بياۋ «تارىخنامە» نىڭ داۋامى سۈپىتىدە «كېيىنكى تەزكىرىلەر» قىلىپ يازغان. بەن بياۋ ئۆلگەندىن كېيىن ئوغلى بەن گۇ رەتلەپ قوشۇمچە قىلىپ «خەننامە» بولۇپ چىققان. كىتاپنىڭ ئىچىدىكى 8 جەدۋەل، ئاسترونومىيە قىسمى چالا قېلىپ، بەن گۇنىڭ سىڭلىسى ئالىمە بەن جاۋ ھەم ماشۈيلەر يېزىپ تاماملىغان. ئەسەرنىڭ ئۇسلۇبى ئاساسەن تارىخنامىگە ئوخشاپ كېتىدۇ. بۇ كىتاپ غەربىي خەن دەۋرىنىڭ تارىخىنى ئۆگىنىشتە، شۇنىڭدەك ئوتتۇرا ئاسىيا ۋە تۈركىي خەلقلەرنىڭ تارىخىنى ئۆگىنىشتە مۇھىم ماتېرىيالدۇر.

孙吴 (sūnwú)

سۇن ۋۇ

سۇن ۋۇ كىتاپ ئىسمى بولۇپ، سۇن ۋۇ، ۋۇچى، سىماراڭجۇي (司马rǎng苴) قاتارلىق 3 كىشىنىڭ ئەسىرى. بۇ كىتاپقا جۇڭگونىڭ ئەڭ قەدىمقى ھەربىي سەنئەت ساھەسىدىكى بىلىملىرى توپلانغان.

封地fēngdì)

سۇيۇرغال -

قەدىمقى زامانلاردا ھەم كېيىنكى زامانلارغىچىلىك سىپاھلارغا، ئۇرۇشلارغا كەتكەن قوماندان-تۆرىلەرگە ۋە خىزمەت كۆرسەتكەنلەرگە ئۇشرىنى ئېلىش ئۈچۈن ئايرىلغان يەر.

سۇيۇرغال ئىگىلىرى شۇ يەرلەرنى تېرىغۇچى دېھقانلارنىڭ ئەمگىكى ھېساۋىغا ياشاتتى.

雁门	يەنمېن
盐泽	لوپنۇر كۆلى
焉支山	يەنجۇشەن ئالچى
瑶池	قاشتاشكۆل
姚定汉	ياۋ دىڭخەن
义渠	يىچۈي
宜春侯	يىچۈن تۆرىسى

Z

子夫	زىفۇ
自为	زىۋېي
祚	زو
左谷蠡王	سول قول خان
左大将	سول سەركەردە
左将军	سول سەنگۈن
左内史	سول ھۆدەيچى
左贤王	سول بىلگە خان
左庶长	سول تورە
翁侯	يابغۇ
下摩	شيامۇ
下史	كىچىك ئەمەلدار
贤王	بىلگە خان
相国	باش ۋەزىر
小儿	شياۋئېر
	ئالپ چەۋەنداز سەنگۈن
校尉	چىرىكچى بەگ
解	شيې
新时侯	شىنسى بەگ
兴城	شىڭچېڭ
匈奴	ھۇن
匈河	ھۇن دەرياسى
匈河将军	ھۇن دەريا سەنگۈنى
休屠	شۇتۇق

Y

雁病	يانبەگ، يانبېي

越巂	يۈشى
月氏	ياۋچى
云中	يۈنجۇڭ

Z

柯牂	زاڭكې
詹事	ھەرەم ئاغاسى
张骞	جاڭ چيەن
张次公	جاڭ سكۇڭ
张掖	جاگيې
章渠	جانقۇرت
赵不虞	جاۋ بۇيۇي
赵弟	جاۋ دى
赵破奴	جاۋ پونۇ
赵食其	جاۋ شجى
赵始成	جاۋ شچىڭ
起信	جاۋ شن
正	ھەكەم
征如	جېڭخې
质	تۇرغاق
郅居水	جز جۈيشۈي
执驱校尉	سالغىچى، ئات تاللىغۇچى بەگ
中将军	ئوتتۇرىچى سەنگۈن
中郎将	نەۋكەر بېشى
终利侯	جۇڭلى تورىسى
周霸	جوۋبا
主爵	گۈنتۇانبەگ
泥野	جويې

宜冠侯	ئۇيغۇن بەگ، ئۇيغۇن تۇر.
议郎	مۇستەشار
义阳	يىياڭ
益州	يىجۇ
伊郎轩	ئىزگۇخان
阴安	يىنئەن
因淳王	ئىنانچ خان
鹰击司马	شۇڭقار لەشكەر بېشى
因扜将军	تايانچ سەنگۇن
游击将军	ھەركەتچان سەنگۇن
右北平	يوۋبېيپىڭ
右将军	ئوڭ سەنگۇن
右贤王	ئوڭ بىلگە خان
右谷蠡王	ئوڭ قول خان
右千骑将军	ئوڭ مىڭ چەۋەندازلار سەنگۇنى
郁成	ئۆزكەنت
yú将军	تايانچ سەنگۇن
扜lián—扜弥	دەندان ـ ئۇيلىك
玉门	قاشقوۋۇق
于阗	خوتەن، ئۇدۇن
御史	مۇپەتتىش
余吾	يۈيۈۋ
鱼阳	يۈياڭ
禹本记	شىايۈي تەزكىرىسى
郁郅	يۈجىژ
元光	يۈەنگۇاڭ
元封	يۈەنفېڭ
元朔	يۈەنشو
越	يۈې

W

王	خان، بەگ، ئەمىر
王恢	ۋاڭ خۈي
王申生	ۋاڭ شېنشېڭ
卫不疑	ۋېي بۇيى
卫青	ۋېي چىڭ
卫山	ۋېيشەن
卫尉	ياساۋۇل بەگ
魏其	ۋېي چى
	ئامۇ دەريا
纹山	ۋېنشەن
翁主	خانىكىچە
武帝	پادىشا ۋۇدى
武安	ۋۇئەن
吴起	ۋۇچى
乌孙	ئۇيسۇن
乌〃	ۋۇلى
毋寡	ئۇگە (ئۇجې)

X

西海	بەسرە (پارس) قولتۇغى
西河	شىخې
西南夷	غەربىي جەنۇبتىكى يات مىللەتلەر
西王母	غەربىي خان ئانا
西域	غەربىي ئەل
徙	شى
巂	شى

搜粟都尉	ھەربىي تەمىنات تۇتۇقبېگى
苏建	سۇجيەن
兰濮	سۇپۇ
遂成	سۇي چېڭ
孙吴	سۇن - ۋۇ

T

漯阴侯	تايىن تورىسى
太初	تەيچۇ
大官	داستۇرخان بېگى
太原	تەييۈەن
太中大夫	كېڭەش بەگ
太后	خان ئانا
太仆	مىراخور
太守	ۋالىي، قوشبېگى
泰山	تەيشەن تېغى
堂邑	تاڭيى
梼余山	تاۋشۇ تېغى
特将	مۇستەقىل سەركەردە
特勤	تېكىن
天马	تۇلپار
天山	تەڭرى تاغلىرى
条支	تاجىك
条支	تەزىك
调虽	تاۋۇس
屯头王	تۇنتۇق خان

R

冉駹	رەنماڭ
穰	راڭ
弱水	روشۇي

S

塞人	ساكلار
山海经	تاغ - دەريالار قامۇسى
上党	شاڭداڭ
上谷	شاڭگۇ
上邽	شاڭگۇي
上官桀	شاڭگۇەنجيې
上君	شاڭجۈن
尚书	شاڭشۇ
少府	خەزىنە بېگى، خەزىنىدار
折蓝王	شەرەن خان
身毒	ھىند
神马	تۇلپار
士大夫	بىلگە تورە، بىلگە بەگلەر
史国（苏薤）	كېش
史记	تارىخنامە
侍中	مەھرەمبەگ
受降城	تەسلىمچىلەر شەھرى
蜀	سىچۇەن
双	چان
朔	شو

骠骑将军	قىران چەۋەنداز سەنگۈن
票姚校尉	قىران چېرىكچى بەگ
平陵	پىڭلىن
平阳	پىڭياڭ
平州	پىڭجوۇ
仆多	پۇدو
蒲泥	پۇنى

Q

期门	ياساۋۇل
骑士	چەۋەنداز نەۋكەر
骑将军	چەۋەنداز سەنگۈن
祁连山	تىلەنتاغ (تەڭرى تاغ)
前将军	ئالدىنچى سەنگۈن
前靡	جانمىر
前行	جانقۇرت
犍为	چيەنۋېي
羌	چياڭلار
强弩都尉	ئوقيالىقلار تۇتۇقبېگى
秦	چىن (سۇلالىسى)
禽黎	چىنلى
轻车将军	يېنىك ھارۋىلىقلار سەنگۈنى
轻骑将军	يېنىك ئاتلىقلار سەنگۈنى
轻骑校尉	يېنىك چەۋەندازلار چېرىكچى بېگى
邛	چيۇڭ
酋涂王	چۇتۇق خان

罗姑比	روگبى
庐候王	روقۇخان
路博德	لۇ بودې
稣得	لۇ دې
吕越人	لۈي يۈرېن

M

马邑	مايى
駹	ماڭ
茂陵	ماۋلىن
盃巳	مېڭ يى
昧蔡	مەساي
冒顿	مودۇ، باتۇر، مەتە
幕	قۇملۇق

N

南词	نەنجياۋ
南山	جەنۇبىي تاغ
难侯	نەنخوۋ
内史	ھۆدەيچى
镜乘	ئېڭ چېن

P

帕提亚	پاتىيا، پارتىيا ئارساك،
邳离	پىيلى

昆仑	قارا قورۇم
昆明	كۈنمىڭ
昆明夷	كۈنمىڭ يات قەبىلىلىرى
昆莫	كۈنبەك، كۈنبىي

L

兰市城	كوكبالىق
郎事	مۇلازىم
郎中令	ئىشىك ئاغاسى
狼居胥山	لاڭجۈيشۈيشەن، لاڭجۈيشۈي تېغى
老上单于	روشات تەڭرىقۇت
乐安侯	لېئەن تورىسى
李蔡	لى سەي
李敢	لى گەن
李广	لى گۇاڭ
李广利	لى گۇاڭلى
李息	لى شى
李朔	لى شو
犁轩	رىم، رۇم
醴泉	شەرۋەت بۇلاق
令居	لېنجۈي
烈侯	قەھرىمان تورە
陇西	لۇڭشى
龍額	لۇڭگې
楼烦	لوۋفەن
楼兰	روران
楼剸王	روجان خان
楼船将军	قەۋەتلىك كېمە سەنگونى

霍去病 خو چۈبىڭ
霍光 خو گۇاڭ
霍仲孺 خو جۇڭرۇ

J

稽且王 چىكە خان
芨若 جىرۇ
建元 جيەنيۈەن
江都 جياڭدۇ
将军 سەنگۇن
晋 جىن
金城 جىنچېڭ
金马 زەرئات
景帝 پادىشا جىڭدى
景桓侯 ئەل ئالمىش تورە
酒泉 جيۇ چۈەن
九卿 توققۇز ۋەزارەت
居延 جۈيەن
军正 ھەربى ھەكىم
君孺 جۈنرۇ
钧耆 جۈنجى
浚稽 جۈنجى

K

伉 كاڭ
康帝 پادىشا كاڭدى
康居 كاڭگا، قانقا

H

海西	خەيشى
汉朝	خەن سۇلالىسى
汉中	خەنجۇڭ
韩说	خەنيۈي
韩王	خان قان
翰海	بايقال
浩侯	سەلتەنەت بەگ
河东	دەريا شەرقى
河綦侯	خېچى تورىسى
河西	خېشى، دەريا غەربى
合骑侯	ھەمدەم تۆرە
鸿胪	مۇراسىم بەگ
呼毒尼	قۇدۇن خان
呼于耆王	قۇيۇنچ خان
壶充国	خۇ چۇڭگو
孤努	خۇنۇ، ھۇن
护军	مۇھاپىزەتچى قوشۇن
护军都尉	مۇھاپىزەتچى قوشۇن تۇتۇق بېگى
	گۇلڭ سەنگۈن
驩潜	خارەزم
黄河	سېرىق دەريا
皇后	خانىش
辉渠	خۇيچۇي
浑邪王	قۇنشارخان
荤允	خۇنيۇن
寻火	خارەزم

奉使君	ئەلچى بەگ
奉车都尉	هارۋىلىقلار تۇتۇقى
封地	سۇيۇرغال
符离	فۇرى
复陆支	فۇرۇز
伏波将军	سۇ قوشۇنلىرى سەنگۇنى
付使	نائىب ئەلچى

G

甘父	كانفۇ
高不说	گاۋ بۇشى
高厥	گاۋ جۈي
皋兰	گاۋ لەن
公孙敖	گوڭسۇن ئاۋ
公孙贺	گوڭسۇن خې
公孙戎奴	گوڭسۇن روڭنۇ
公主	خانىكە
姑师	قوسۇ، قوس
姑衍	گۇيەن
谷蠡王	قول خان
关东	گۇەندۇڭ
关内侯	قوۋۇق ئىچى تۆرىسى
寇军侯	سەردار تۆرە، سەردار بەگ
广武	گۇاڭۇۋ
归义侯	ھەققەتكە ئۆتكەن تۆرە
敦昌	كوچاڭ
敦城	كوچېڭ

大司马	چوڭ چېرىكچى بەگ
大夏	باكتىرىيا، باغنار
大行	سورۇن بەگ
大庶长	چوڭ تۆرە
大宛	پەرغانە
代郡	دەيجۈن، دەي ۋىلايىتى
傣族	دەيزۇ، دەيلەر
当户	باساق بەگ
邓	دېڭ
邓光	دېڭ گۇاڭ
氐	دى، دىلار
滇越	دىيەنيۈي
定襄	دىڭشياڭ
祋祤	دىڭشۈي
东海	دۇڭخەي
豆如意	دوۋرۇيى
杜侯	دۇ تۆرىسى
敦煌	دۇخان

E

贰师城	ئېرشى شەھرى
贰师将军	ئېرشى سەنگۈن

F

发干	فاگەن

C

材官将军	مەشقاۋۇل سەنگۈن
曹寿	ساۋ شوۇ
曹襄	ساۋ شياڭ
岑娶	سەنچۈر
蝉封	چاپېن
单于	تەڭرىقۇت
常惠	چاڭخۇي
常乐侯	چاڭلې تۆرىسى
长安	چاڭئەن
长平	چاڭپىڭ
长城	سەددىچىن
昌武侯	چاڭۋۇ تۆرىسى
朝鲜	چاۋشيەن
车都尉	هارۋىلىقلار تۇتۇغى
车令	چېلىڭ
车骑将军	هارۋا ـ ئاتلىقلار سەنگۈنى
沈黎	چەنلى
陈掌	چېن جاڭ
从票侯	ئەگەشكۈچى تۆرە، ئەگەشبەگ

D

大当户	چوڭ ياساقبەگ، چوڭ تۇتۇنبەگ
大将	سەركەردە
大将军	چوڭ لەشكەر بېشى، باش لەشكەر بېشى

汉维索引

A

安蔡	ئائۇرىسى
安国	ئەنگۇر
安稽	ئەنجى
岸头	ئەنتوۋ
息安	ئارساك

B

巴	با
巴尔哈什	بالقاش
拔胡将军	ھۇنلارنى يوقىتىش سەنگۇنى
白羊	بەيياڭ
白始昌	بەي شىچاڭ
北车耆	بەچەچ
北地	بېيدى
北海	كاسپى
北河	بېيخې
裨将	ياردەمچى (باـژت) سەنگۇن
僰	بو
	بوۋاك (يەر)؛ بوۋاك تورىسى، بىلگە. بىلگە تورە نەزەر دا-
博望	ئىرىسى كەلدى
不疑	بۇيى

辟河西，酒泉两郡辖地，西方更少匈奴入侵的警报了。四次加封，共计食邑一万七千七百户。他部下的校尉、官吏有功封侯的六人，任为将军的二人。

路博德，西河郡平州人，以右北平太守本职随从票骑将军霍去病出击匈奴，立功，封邳离侯。票骑死后，路博德以卫尉本职充任伏波将军，攻破南越，加封食邑。后来因犯法失去侯爵。为强弩都尉，驻守居延，病死。

赵破奴，太原郡人。曾经逃入匈奴，不久回到汉朝，作票骑将军霍去病的司马。从北地出击匈奴，立功，封从票侯，因献金不合规定，失去侯位。过了一年，被任为匈河将军，进攻匈奴到匈河水，没有成功。又过一年，俘获楼兰王，事后封为zhuó野侯。过了六年，为浚稽将军率领二万骑兵进攻匈奴左贤王。左贤王和他交战，用八万骑兵包围破奴，破奴被匈奴俘获，全军覆没。破奴在匈奴中住了十年，又和单于太子安国逃入汉朝。后因犯巫蛊罪，被族诛。

从卫氏家族兴起，大将军卫青首先封侯，以后亲属中五人为侯。共经过二十四年，五个侯都撤销封国。征和年间。戾太子起兵失败，卫氏家族就遭覆灭。但霍去病的弟弟霍光却显贵昌盛起来，另立有他的传记。

作者评赞说：苏建曾经劝告卫青说："大将军的地位很尊贵，但是天下的贤者没有称赞你的，希望将军看看古代名将是怎样拾贤荐士的，你也效法他们的做法吧！"卫青推谢说："魏其侯、买婴武安侯田　用优厚待遇结纳宾客，皇上常常切齿痛恨他们。因为厚待士大夫，招选贤能、罢免不才，这是君主的权柄。作臣子的只应该奉法守职，怎能去招选人才呢？"票骑将军霍去病也仿照这种看法，作大将用它来约束自己。

定襄出击，未立战功。两年之后，任为将军从北地郡进军，延误和票骑将军霍去病会师的日期，以法当斩，赎罪后降为平民。又过两年，任为校尉跟随大将军，无功而回。又过了十四年，为因yú将军奉命修筑受降城。过了七年，又任因yú将军再次出击匈奴，到达余吾河时，与匈奴交战，损失士兵很多，交司法官吏审讯，判处死刑，他伪装死亡，逃避在民间五六年。后被发觉，重加逮捕。由于受妻子犯巫蛊罪的牵连被族诛。共计作了四次将军。

李沮，是云中人。侍奉过景帝。武帝即位十七年后，由左内史任为强弩将军。过了一年，又任为强弩将军。

张次公，河东人，任校尉跟随大将军出征有功，封岸头侯。太后死后，武帝任他为将军，统率北军。过了一年，又跟随大将军。共作了两次将军，后因犯法失去侯爵。

赵信，原为匈奴相国，降汉，封为翕侯。武帝即位后十八年，任为前将军，与匈奴交战，大败，投降匈奴。

赵食其，dìngxū县人。武帝即位十八年后，以主爵都尉本职跟随大将军，斩敌首六百六十级。元狩三年(公元前一二〇年)，赐爵为关内侯，赏黄金百斤。第二年，任为右将军，随大将军从定襄出击，迷失道路，误期迟到，因处死刑，赎罪后降为平民。

郭昌，云中人，任校尉随大将军出击匈奴。元封四年（公元前一〇七年），由太中大夫任为拔胡将军，驻军朔方郡。后来调回出击昆明，没有战功，被夺去将军印。

荀彘，太原郡广武县人，因善于御车得已朝见皇帝，被任为侍中，任校尉多次跟随大将军出征匈奴。元封三年（公元前一〇八年），为左将军进击朝鲜，没有建功，因擅自逮捕楼船将军杨仆被武帝处死。

票骑将军霍去病先后共六次出击匈奴，其中四次出击用将军名号，前后共斩敌首十一万多级。浑邪王率领部众几万人投降，开

金不合规定失去爵位。再过两年，冠军侯霍去病的封国撤销。又过四年，即元封五年（公元前一〇六年），卫青病死，谥为烈侯。长子卫伉承袭爵位，元封六年（公元前一〇五年），因犯法免去爵位。

卫青从包围单于之后十四年而死，这段期间，竟没有出击匈奴，这是因为汉朝战马太少，又正在南诛南越，东伐朝鲜，讨伐西羌和西南夷，所以长期没有征伐匈奴。

当初，卫青已经尊贵，平阳侯曹寿却因患不治之症回封国治疗。长公主想另择丈夫问："列侯当中谁最好？"左右都说大将军卫青好。长公主笑着说："这人出生在我家，经常骑马侍候我，怎么行呢？"左右的人说："他现在尊贵无比啊。"于是长公主把意思给皇后暗示，皇后转告武帝，武帝便下诏命令卫青娶平阳长公主。卫青死后与公主合葬，仿照庐山的形状修建坟墓。

大将军卫青总共七次出击匈奴，斩杀和俘虏敌军五万多人。初次和单于交战，便夺回黄河南岸地区，设置朔方郡。一再增加封邑，共计一万六千三百户；并封三个儿子为侯，每个侯食邑一千三百户，父子四人封邑加起来，共二万零二百户。他的部下的裨将和校尉封侯的九人，充当特遣军将领的十五人，其中李广、张骞、公孙贺、李蔡、曹襄、韩说、苏建等七人都有自己单行的传记。

李息，是郁郅县的人。曾经事奉景帝。武帝即位后八年，任命他为材官将军，驻军在马邑，过了六年，任为将军，从代郡出兵；又过了三年，为将军，跟随大将军从朔方郡出击匈奴，都没有立下战功。共作了三任将军，以后常任大行职位。

公孙敖，是义渠人，早先作郎官事奉景帝。到武帝即位十二年时，任为骑将军，从代郡出击匈奴，损失士兵七千人，以法当斩，用财帛赎罪降为平民。过了五年，以校尉职衔跟随大将军出征，封为合骑侯。过了一年，任为中将军跟随大将军先后两次从

太守遂成受到赏赐，遂成按诸侯相品级提升，赐食邑二百户，赏给黄金百斤，常惠赐爵为关内侯。

当两军出塞时，经过边塞的官马和私马共计十四万匹，但以后进塞的不到三万匹。于是，武帝设置大司马职位，大将军卫青、骠骑将军霍去病都任为大司马。并明令规定，骠骑将军的品级、俸禄和大将军同等。从此以后，卫青的恩宠日渐衰减，而去病则日益尊贵。卫青的朋友、门客大多去侍奉去病，便能得到官爵，唯独任安不肯离开。

去病为人沉默少言，不泄漏机密，有勇气不怕死。武帝曾想教他学习吴起、孙武的兵法，霍去病回答说："作战要根据实际情况决定武术战略，不能刻板地仿效古代兵法。"武帝给他修建府第，让他去看看是否满意，回答说："匈奴不消灭，我就不要家。"因此武帝更加尊重喜爱他。但他少年时就被任为侍中，地位尊贵而不爱惜部下士卒。他行军作战时，武帝为他派太官送去几十车食物，到班师回国时，辎重车里剩下的细粮肉类都抛弃了，但是士兵却有饿肚子的。他在塞外时，士兵缺粮，有的饿得站不起来，但是霍去病还在派人挖球场踢球哩。象这类的事还不少。卫青为人仁爱忠厚，爱惜士卒，谦让有礼，用柔和恭顺的态度讨好武帝，但国内却没有颂扬他的。

去病从元狩四年（公元前一一九年）大捷后的第三年，即元狩六年（公元前一一七年）病死。武帝十分哀悼，调动属国黑甲兵，列队从长安直到茂陵，仿照祁连山的形状修建坟墓，根据他生前勇武开辟江土的功绩，给予"景桓侯的"绰号。他的儿子嬗承袭爵位。嬗表字子侯，武帝很爱他，希望到他壮年时拜为大将。这时嬗为奉车都尉，随从武帝登泰山祭天后，不久病死，没有儿子，便撤销封国名号。

自从霍去病死后，卫青长子宜春侯卫伉因犯法失去侯爵。过了五年，卫伉的两个弟弟，阴安侯卫不疑、发干侯为登，都因斩

当卫青与单于会战时，前将军李广、右将军赵食其另从东道赶来参战，但他们迷失道路，大将军领兵回来，渡过沙漠以南后，才和两将军相遇。卫青准备派使者回京报告他们失道情况，并命令长史责成李广，上文状认罪李广自杀。食其以财物赎罪降为平民。卫青统兵返回边塞，这次战役共斩敌首一万九千级。

这时匈奴部众十多天不见单于，于是右谷蠡王自立为单于。单于后来回到他的部落，右谷蠡王便取消单于的称号。

霍去病的骑兵、战车和辎重与大将军的部队相等，但没有副将。便任李敢等人为大校，全部代理副将职务，从代郡、右北平出击二千余里，和匈奴左翼的部队接战，斩杀和俘虏敌人的战功已大大地超过了卫青。

卫青、霍去病两军都回国后，武帝下诏说："骠骑将军去病率领大军和属国部队，轻装出击，越过大沙漠，涉水俘获单于近臣章渠，诛杀北车耆王，转攻左大将双，夺取敌军旗鼓，又翻越难侯山，渡过16河，俘获屯头王、韩王等三人，将军、相国、当户、都尉等八十三人，在狼居胥山上筑土为坛祭天，在姑衍山上辟场祭地，然后进军直抵翰海，捉到俘虏加以审讯，共俘敌七万另四百四十三人，敌军总数大约损失了十分之三。从敌人手里夺取粮食，远征万里而不绝粮。以五千八百户加封骠骑将军。右北平太守路博德隶属骠骑将军，能按期到兴城会师，随骠骑将军进攻余山，斩杀和俘虏二千八百人，封路博德为邳离侯。北地都尉卫山跟随骠骑将军俘获匈奴王，封卫山为义阳侯。以前的归义侯因淳王复陆支、楼 王伊即 都跟随骠骑将军立下战功，封复陆支为杜侯，伊即靬为众利侯。从骠侯赵破奴、昌武侯安稽随骠骑立功，各加封三百户。渔阳太守解，校尉李敢都夺取了敌军旗鼓，赐爵为关内侯，赏给解食邑三百户，李敢二户百。校尉自为赐爵为左庶长。"霍去病部下军吏士卒为官受赏赐的很多。但卫青没有加封，部下官吏士卒没有封官爵的。只有西河太守常惠、云中

军一半，以减轻全国人民的负担。”于是分别安置投降部众在沿边五个郡旧塞之外，但都在黄河南岸，保留他们原有习俗，称为属国。第二年，匈奴侵入右北平，定襄两郡，杀死和抢走一千多人。

第二年，武帝和诸将领商议说：“翕侯赵信替单于出谋画策，总认为汉军不能越过沙漠轻入久留，现在我们出敌不意大举深入，必能取得预期的战果。”这年是元狩四年（公元前一一九年）。这年春天，武帝命令大将军卫青、骠骑将军霍去病各率领五万骑兵，步兵和运输辎重的夫役几十万人随后进行，能打仗、敢于深入的士兵都拨归霍去病指挥。霍去病开始奉命从定襄出兵，以抵当单于。后来抓到俘虏，供称单于的部队在东面，于是武帝改令霍去病出代郡，卫青出定襄。郎中令李广为前将军，太仆公孙贺为左将军，主爵赵食其为右将军，平阳侯曹襄为后将军，都受大将军节制。赵信给单于献计说：“汉兵如果越过沙漠，人马就已经疲惫不堪，我们匈奴人可以坐着抓俘虏了。”于是把全部辎重转移到北方远处，把精兵集中在漠北。正巧遇着卫青部队出塞千多里，发现单于的兵已列阵等待，于是卫青命令将武刚车环列作为营寨，出动五千骑兵去攻击匈奴，匈奴也出动一万骑兵接战。这时太阳快要下山，突然刮起大风，沙石扑面，两军不能睁眼辨人，汉军更张左右翼包抄单于。单于看到汉兵很多，战斗力还强盛，如果蛮战会对匈奴不利，傍晚时单于骑着健骡，带领精壮骑兵几百人，突破汉军包围向西北驰去。天色昏暗下来，汉军和匈奴军混战在一起，双方伤亡相当。汉军左校抓到俘虏，据说单于在天未昏暗时便撤走了，汉军因此派轻骑兵连夜追赶，卫青领大军随后进击。匈奴兵也四散逃走。到天明时，已追了二百多里，没有赶上单于，共俘获和斩杀敌军一万多人，并进军到 tián 颜山赵信城，缴获匈奴储积的粮谷作军粮。汉军留住一天就撤走，把赵信城余粮全部烧毁后才班师回国。

当卫青与单于会战时，前将军李广、右将军赵食其另从东道赶来参战，但他们迷失道路，大将军领兵回来，渡过沙漠以南后，才和两将军相遇。卫青准备派使者回京报告他们失道情况，并命令长史责成李广，上文状认罪李广自杀。食其以财物赎罪降为平民。卫青统兵返回边塞，这次战役共斩敌首一万九千级。

这时匈奴部众十多天不见单于，于是右谷蠡王自立为单于。单于后来回到他的部落，右谷蠡王便取消单于的称号。

霍去病的骑兵、战车和辎重与大将军的部队相等，但没有副将。便任李敢等人为大校，全部代理副将职务，从代郡、右北平出击二千余里，和匈奴左翼的部队接战，斩杀和俘虏敌人的战功已大大地超过了卫青。

卫青、霍去病两军都回国后，武帝下诏说："票骑将军去病率领大军和属国部队，轻装出击，越过大沙漠，涉水俘获单于近臣章渠，诛杀北车耆王，转攻左大将双，夺取敌军旗鼓，又翻越难侯山，渡过弓闾河，俘获屯头王、韩王等三人，将军、相国、当户、都尉等八十三人，在狼居胥山上筑土为坛祭天，在姑衍山上辟场祭地，然后进军直抵翰海，捉到俘虏加以审讯，共俘敌七万另四百四十三人，敌军总数大约损失了十分之二。从敌人手里夺取粮食，远征万里而不绝粮。以五千八百户加封票骑将军。右北平太守路博德隶属票骑将军，能按期到兴城会师，随票骑将军进攻余山，斩杀和俘虏二千八百人，封路博得为邳离侯。北地都尉卫山跟随票骑将军俘获匈奴王，封卫山为义阳侯。以前的归义侯因淳王复陆支、楼剸王伊即靬都跟随票骑将军立下战功，封复陆支为杜侯，伊即靬为众利侯。从票侯赵破奴、昌武侯安稽随票骑立功，各加封三百户。渔阳太守解，校尉李敢都夺取了敌军旗鼓，赐爵为关内侯，赏给解食邑三百户，李敢二户百。校尉自为赐爵为左庶长。"霍去病部下军吏士卒为官受赏赐的很多。但卫青没有加封，部下官吏士卒没有封官爵的。只有西河太守常惠、云中

军一半，以减轻全国人民的负担。”于是分别安置投降部众在沿边五个郡旧塞之外，但都在黄河南岸，保留他们原有习俗，称为属国。第二年，匈奴侵入右北平，定襄两郡，杀死和抢走一千多人。

第二年，武帝和诸将领商议说：“翕侯赵信替单于出谋画策，总认为汉军不能越过沙漠轻入久留，现在我们出敌不意大举深入，必能取得预期的战果。”这年是元狩四年（公元前一一九年）。这年春天，武帝命令大将军卫青、骠骑将军霍去病各率领五万骑兵，步兵和运输辎重的夫役几十万人随后进行，能打仗、敢于深入的士兵都拨归霍去病指挥。霍去病开始奉命从定襄出兵，以抵当单于。后来抓到俘虏，供称单于的部队在东面，于是武帝改令霍去病出代郡，卫青出定襄。郎中令李广为前将军，太仆公孙贺为左将军，主爵赵食其为右将军，平阳侯曹襄为后将军，都受大将军节制。赵信给单于献计说：“汉兵如果越过沙漠，人马就已经疲惫不堪，我们匈奴人可以坐着抓俘虏了。”于是把全部辎重转移到北方远处，把精兵集中在漠北。正巧遇着卫青部队出塞千多里，发现单于的兵已列阵等待，于是卫青命令将武刚车环列作为营寨，出动五千骑兵去攻击匈奴，匈奴也出动一万骑兵接战。这时太阳快要下山，突然刮起大风，沙石扑面，两军都不能睁眼辨人，汉军更张左右翼包抄单于。单于看到汉兵很多，战斗力还强盛，如果蛮战会对匈奴不利，傍晚时单于骑着健骡，带领精壮骑兵几百人，突破汉军包围向西北驰去。天色昏暗下来，汉军和匈奴军混战在一起，双方伤亡相当。汉军左校抓到俘虏，据说单于在天未昏暗时便撤走了，汉军因此派轻骑兵连夜追赶，卫青领大军随后进击。匈奴兵也四散逃走。到天明时，已追了二百多里，没有赶上单于，共俘获和斩杀敌军一万多人，并进军到 tián 颜山赵信城，缴获匈奴储积的粮谷作军粮。汉军留住一天就撤走，把赵信城余粮全部烧毁后才班师回国。

充当前锋时，又俘敌一千四百人。封赵破奴为从票侯。校尉高不识跟随票骑将军捕获呼于耆王王子以下十一人，俘敌兵一千七百六十八人，封高不识为宜冠侯。校尉仆多立有战功，封为辉渠侯。合骑侯公孙敖因逗留没有和票骑将军会师，依法应当处斩，准其赎罪降为平民。那些老将所统率的兵马和武器都不如去病的部队，去病的部队经常是挑选最骁勇的士兵组成的，但他也敢深入敌后，经常带领精壮骑兵跑在大军前头，他的部队也似乎得到上天保佑，从来没有陷入过困境。但诸位老将却常常因迟留而无功。从此霍去病日益得到武帝的亲信，地位日益尊贵，可以赶上大将军卫青。

此后，单于因浑邪王驻在西方，屡次被汉票骑将军的军队打败，损失了几万人，十分生气，打算把浑邪王召来杀死。于是浑邪王和休屠王等计划投降汉朝，派人先和汉边界守军联系。这时大行李息正要在黄河边筑城，接到浑邪王的使者，立即派人驾乘传车飞报朝廷。武帝恐怕浑邪王用诈降计袭击边塞，便命令霍去病领兵去迎接。霍去病渡过黄河，和邪浑王的部众隔营相望。浑邪王部下的裨王裨将看见汉军到来，有许多不愿投降，便开始逃跑。去病知道后，就驰入浑邪王营中和他会见，立即斩杀八千要想逃跑的人。于是单独遣送浑邪王乘传车先到皇帝行宫，自已率领浑邪王的部众渡过黄河，投降的共有几万人，号称十万。到了长安，武帝赏赐了价值几十万的东西。封浑邪王食邑万户，为漯阴侯。封他的裨王呼毒尼为下摩侯，雁疵辉渠侯，禽黎为河綦侯，大当户调虽为常乐侯。于是武帝嘉奖霍去病的功勋，下诏说："票骑将军霍去病率领大军征讨匈奴，西域的浑邪王和他的部众都来投降，把粮食接济军队，并率领士卒万多人，诛杀顽固敌兵八千多人，招降异国的王三十二人。战士毫无损伤，十万浑邪部众诚心归附。这次重新出兵黄河北岸一带，就可能没有祸患了。现在以一千七百户加封票骑将军。减去陇西、北地、上郡防

骞为博望侯。

去病封侯三年之后，于元狩二年（公元前一二一年）春天拜为骠骑将军，率领一万骑兵从陇西出击匈奴，立下战功。武帝下诏说：“骠骑将军率领战士翻越乌 lí 山，讨伐匈奴 sù 濮部落，渡过狐奴水，经过五个王国，对于表示降服的敌人，不敢他们的辎重和人员，这次几乎俘虏单于的儿子。连续在不同地区作战六天，过焉支山一千多里，和敌人短兵相接，苦战于皋兰山下，杀死折兰王，斩下卢侯王的首级，对顽抗者坚决诛灭，汉军不折一兵，不失一甲，俘虏大量敌人，其中有浑邪王的儿子和相国、都尉，共斩敌首八千九百六十级，缴获休屠王祭天金人象，敌人兵力大概损失了十分之七。由于以上战功，加封去病食邑二千二百户。”

这年夏天，霍去病和合骑侯公孙敖一起出北地，然后分兵两路。博望侯张骞郎中令李广一起出右北平，分兵两路。李广率领四千骑兵先到约定地点，张骞率领一万骑兵落后误期。匈奴左贤王率领几万骑兵围攻李广，李广和匈奴奋战两天，官兵死亡过半，所杀死的敌人却超过了这个数目。张骞部队到达后，匈奴才领兵撤退。张骞因逗留误期，依法应当处斩，准其赎罪降为平民。霍去病出北地后，就深入敌区，但合骑侯公孙敖迷失道路，不能配合行动。霍去病到达祁连山，俘虏了很多敌人。武帝下诏说：“骠骑将军渡过钧耆、居延二水，到达小月氏，进攻祁连山，宣扬军威于 luò 得地区，接受了单于所属单桓王、酋涂王和相国、都尉以下二千五百人的投降，可以说善于体现‘服则安抚，功成则上’的精神了。这次击溃敌军三万另二百人，俘获了五个王，还有王的母亲、单于的阏氏、王子等五十九人，相国、将军、当户、都尉等六十三人，敌军大概损失了十分之三。加封去病五千四百户。凡跟随到小月氏的校尉都赐左庶长。鹰击司马赵破奴两次跟随骠骑将军斩杀 sù 濮王，生擒稽且王，右千骑将王、王的母亲各一人，王子以下四十一人，俘虏敌军三千三百三十人，

帝尊宠却不敢在国境之外擅自专断诛杀，应该回报皇帝，请皇帝亲自裁决，用这件事来劝戒作臣子的不敢专权，不也是好办法吗？”军官们都说“好”。便把苏建押送到武帝巡幸所住的地方。

这一年，霍去病开始封侯。

霍去病是大将军卫青的姐姐少儿的儿子。他的父亲霍仲孺早先和少儿私通，生下去病。到后来卫皇后尊贵，少儿又作了詹事陈掌的妻子。去病因为是皇后姐姐的儿子，十八岁便官拜侍中。他擅长骑射，曾两次跟随大将军出击匈奴。大将军受武帝诏命，拨部分壮士给去病统率，任命他为票姚校尉。去病率领勇猛的轻骑兵八百人，径直脱离大军，疾驰几百里寻找有利战机袭击敌人，斩杀和俘虏匈奴的人数超过汉方伤亡的人数。于是武帝下诏说：“票姚校尉去病斩杀俘虏匈奴二千零二十八人，俘获相国、当户，斩杀单于的叔祖藉若侯产，俘虏单于的叔父罗姑比，再次立了头功，以二千五百户封去病为冠军侯。上谷太守郝贤四次跟随大将军，俘敌一千三百人，封郝贤为终利侯。骑士孟已战功卓著，赐爵关内侯，食邑二百户。”

这年两位将军作战失利，翕侯投降了匈奴，全军战功不多，因此卫青没有加封。苏建押到后，武帝没有杀他，让他赎罪降为平民。并赏赐卫青千金。这时王夫人正受武帝宠爱，宁乘劝告卫青说：“将军之所以立功不太多，却能得到万户的食邑，三个儿子都封侯，完全是因为皇后的关系。现在王夫人得宠，而她的家族还没有享受富贵，希望将军将皇上赐千金奉赠王夫人的母亲。”于是卫青用五百金给王夫人的母亲祝寿。武帝听说，便问卫青，卫青如实地回答。武帝便任命宁乘为东海都尉。

校尉张骞跟随大将军卫青，因为他曾经出使大夏，被匈奴拘留了很久，这次派他作大军的向导，他知道有好水草的地方，大军因而得免饥渴，再加他以前不避艰危出使远国的功劳，便封张

都尉韩说跟随大军从tián 泽出击，到了匈奴右贤王庭，在大将军直接指挥下，奋勇搏战俘获匈奴王，封韩说为龙 gē 侯。骑将军公孙贺跟随大将军俘获匈奴王，封公孙贺为南 jiǎo 侯。轻车将军李蔡再次跟随大将军俘获匈奴王，封李蔡为乐安侯。校尉李朔、赵不虞、公孙戎奴都三次跟随大将军俘获匈奴王，封李朔为涉 侯。赵不虞为随成侯，公孙戎奴为从平侯。将军李沮、李息和校尉豆如意、中郎将绾都有功劳，赐爵关内侯。李沮、李息、豆如意三人特别赏给食邑各三百户。”这年秋天，匈奴侵入代郡，杀死都尉。

第二年春天，大将军卫青从定襄出击匈奴，合骑侯公孙敖为中将军，太仆公孙贺为左将军，翕侯赵信为前将军，卫尉苏建为右将军，郎中令李广为后将军，左内史李沮为强弩将军，都属大将军统率指挥，斩敌首几千级后撤回。过了一个多月，全军又由定襄出击，斩杀和俘虏了一万多人。苏建、赵信和三千多骑兵，单独和单于的军队遭遇，交战一天多，汉兵伤亡将尽，赵信本来是匈奴人，降汉后封为翕侯，他看到形势危急，匈奴又进行引诱，他便率领残余骑兵约八百人跑去投降单于。苏建全军覆没，只他本人单身逃回卫青大营。卫青就苏建的罪行征询军正闳、长史安、议郎周霸等的意见：“苏建应该怎样处分？”周霸说：“自从大将军出征以来，不曾斩一员副将，今天苏建抛弃了自己的部队，应该处斩，以显示将军的威严。”闳、安两人说：“不对。兵法指出‘在众寡不敌的情况下，少数人的部队因为坚持战斗，最后才为人数多的敌人所消灭’。这次苏建以几千人抵抗单于几万人，奋勇战斗了一天多，士兵都不敢有二心，宁死不屈。如果自己逃回来而被处死，那就等于叫他们以后败了不要回来而去投降敌人。因此，不该斩苏建。”卫青说：“青侥幸地以肺附般的亲戚关系待罪军中，不愁没有威严，而霸劝我杀建以显威，很不合我的意思。即使我的职权可以斩杀失职将领，但我虽受皇

破符离，杀死匈奴精锐士兵和捕捉到的潜伏间谍共三千零一十七人。把抓住的俘虏进行审讯，赶回马牛羊等牲畜百多万头，全军毫无损失凯旋回国，因此增加卫青的封邑三千八百户。”以后匈奴连年侵入代郡、雁门、定襄、上郡、朔方等处，被杀死和抢走的人很多。这些事实记载在《匈奴传》里。

元朔五年（公元前一二四年）春天，武帝命令卫青率领三万骑兵出高阙，卫尉苏建为游击将军，左内史李沮为疆弩将军，太仆公孙贺为骑将军，代相李蔡为轻车将军，都归车骑将军卫青统率指挥，一齐从朔方出击。大行李息、岸头侯张次公为将军，都从右北平出击。匈奴右贤王的领地正当卫青等部队出击的方向，但他认为汉兵不可能到达他这里，便放心喝酒以至大醉，谁知汉兵乘夜奔袭，包围了右贤王。右贤王大惊，连夜逃走，只带了他的一个爱妾和几百骑兵突围北去。汉军轻骑校尉郭成等追了几百里，没有追上，只俘虏了右贤王下面的裨王十多人，男女群众一万五千多人，牲畜上百万头，于是收兵回来。到达边塞，武帝派使者带着大将军的印信，就在军中拜卫青为大将军，命令诸将的部队都归大将军统率指挥，打起大将军的旗号浩浩荡荡地凯旋回来。于是武帝下诏说：“大将军卫青亲自统率战士出征，大获全胜，俘虏匈奴王十多人，现在加封卫青食邑八千七百户。”并封卫青的儿子卫伉为宜春侯，卫不疑为阴安侯，卫登为发干侯。卫青再三推谢说：“臣侥幸蒙恩得在军队中待罪，依靠陛下神灵，这次出师大捷，应该归功于各位将校的努力奋战。陛下已经施恩加封臣青食邑，臣青的孩子还在幼年，没有勤劳，皇上施恩分给土地封他们三人为侯，这样就不符合臣待罪军中勉励将士努力作战的本意。卫伉等三人怎敢接受封爵呢！”武帝说：“我并没有忘记诸将校的功劳，现在正考虑奖赏办法呢。”于是诏告御史说：“hù军都尉公孙敖三次跟随大将军出击匈奴，经常总护诸军，并和将校一起作战，俘获了匈奴王，封公孙敖为合骑侯。

道了，便召见卫青，派他作建章宫监和侍中。后来卫青的母亲、兄弟都享受荣华富贵，几天之内就得到价值千金的赏赐。君孺嫁给太仆公孙贺为妻。少儿早先就跟陈掌私通，武帝召见陈掌并给予他显贵的官职。公孙敖也从此更加显赫。子夫封为夫人。卫青被任命为太中大夫。

武帝元光六年（公元前一二九年），拜卫青为车骑将军，从上谷出击匈奴，公孙贺为轻车将军，从云中进军；太中大夫公孙敖为骑将军，从代郡进军；卫尉李广为骁骑将军，从雁门进军，各路军队都是一万骑兵。卫青进军到茏城，斩杀敌官兵数百人。但骑将军公孙敖损失了七千骑兵，卫尉李广被敌人俘虏，后伺机逃脱回来，按军法两人都应处死刑，他们用财帛赎罪，撤去官职降为平民。公孙贺也没有立功。只给卫青赐爵为关内侯。此后匈奴继续侵犯边境。这些事实记录在《匈奴传》里。

元朔元年（公元前一二八年）春天，卫夫人生了一个男孩子，因而被为皇后。这年秋天，武帝命令卫青再次率领三万骑兵出雁门，李息出代郡，共同讨伐匈奴。卫青斩敌人官兵首级数千。第二年，卫青又从云中郡出兵，向西进军到高阙，又攻到陇西，俘获敌官兵几千人，牲畜百多万头，赶跑了白羊王和楼烦王。于是夺取了匈奴河南地区设置朔方郡。于是武帝封卫青为长平侯，赐食邑三千八百户。并封他的校尉苏建为平陵侯，张次公为岸头侯。派苏建负责建筑朔方城。武帝下诏说：“匈奴违背天理，破坏人伦，虐待长老，以盗窃为职业，欺压其它弱小民族，制造阴谋四处借兵，不断侵害我边境官民。因此兴兵遣将，去讨伐他们的罪行。《诗经》里不也说过吗？‘驱逐獫允，到达太原’；‘出征战车彭彭响，战士筑城守北方。’这次车骑将军卫青越过西河郡追到高阙，斩敌首二千三百级，全部俘获敌军轻重牲畜，已封为列侯，于是往西平定了匈奴河南地区，探寻榆谿的旧塞，登上梓岭的高峰，在北河上架起桥梁，进军征讨蒲泥，攻

《汉 书》卷 五 十 五

《卫青，霍去病传》第二十五

卫青表字仲卿，他的父亲名叫郑季，是河东郡平阳县人，以县吏的身分在曹侯府当差。平阳侯曹寿和汉武帝的姐姐阳信长公主结婚。郑季和长公主的婢女卫媪私通，生下卫青。卫青还有一个同母亲的哥哥卫长君和姐姐卫子夫，子夫在平阳公主家里得到武帝的宠爱，所以他冒姓为卫青。卫媪所生的大女儿名君孺，二女儿名少儿，三女儿就是子夫。子夫的另一个弟弟步广也冒姓卫。

卫青本是平阳侯的家奴，少年时回到他父亲身边，父亲叫他放羊。嫡母所生的孩子都把他当作奴仆使唤，根本不认他是自己的兄弟。有一天，他跟随别人走到甘泉山徒犯的住所，有一个钳徒看了卫青的相貌，对他说："你生成一副贵人相，将来作官可达到封侯的地位。"卫青笑着说："我过的是奴仆生活，能不遭到打骂，便很满足了，怎会有封侯的事呢？"

卫青到了壮年，在曹侯家当骑从，跟随平阳公主。汉武帝建元二年（公元前一三九年）春天，卫青的姐姐子夫被召入宫，得到武帝宠爱。那时候皇后是大长公主的女儿，没有生孩子，非常忌妒。大长公主听说卫子夫很受武帝宠幸，并已有孕，心里十分嫉恨，便叫人逮捕卫青。那时卫青在建章宫供职，并不知名。大长公主抓到卫青，把他关押起来准备杀害。卫青的好友骑郎公孙敖知道后，约集一些勇士把他抢救出来，因此才得免死。武帝知

[redacted]

《汉书、卫青，霍去病传》

（征求意见稿）

新疆大学科研处二十四史中亚资料辑译组

1983年 1月

贵人们认为昧蔡善于讨好汉朝，使本国遭到战祸，便合伙杀死昧蔡，立毋寡的兄弟蝉封为大宛王，派他的儿子到汉朝作质子。汉朝于是派使者赠送财物以镇定安抚他们。

汉朝又派出十多批使者到大宛以西诸国，征求奇异物品，并宣传显示汉朝讨伐大宛的威力和恩德。在敦煌设置酒泉都尉，从敦煌以西到盐泽，到处设有亭障。在仑头驻有屯田士兵几百人，并设置使者保护耕地，储积粮食，以供给出使外国的汉使。

太史公说：《禹本记》说"黄河源出昆仑山。昆仑山高达二千五百多里，把日月的光辉都遮蔽了。山上有醴泉、瑶池。"现在，从张骞出使大夏之后，探索黄河源头的人，在哪儿看到《禹本记》所说的昆仑山呢？所以，叙述九州山川的书，《尚书》是比较真实的。至于《禹本记》、《山海经》所记载的那些奇怪事物，我是不敢随便谈论的。

从前的鸿胪壶充国等千多人，从另一条路到达郁成。郁成守城，不肯供给粮食。王申生部队离大军二百里，仗恃有大军支援而轻敌，责备郁成。郁成不肯交出粮食，又探知申生的兵日渐减少，一天清早，郁成用三千人袭击汉军，杀死申生等人，汉军全被消灭，只有几人逃到贰师军中。贰师命令搜粟都尉上官桀去攻破郁成。郁城王逃奔康居，上官桀追到康居。康居听说汉军已攻破大宛，便把郁成王交给上官桀，桀派四个骑士捆送大将军。四人商议说："郁城王是汉国最恨的，现在活着带去，万一跑掉就坏了大事。"想杀掉他，却没人敢动手。上邽骑士赵弟最年轻，拔剑劈去，斩杀了郁成王，取下他的头。赵弟、上官桀等追上了贰师将军。

早先，贰师第二次出兵时，武帝派使者告诉乌孙，要求他们大量出兵和汉军合力攻击大宛。乌孙派出两千骑兵，徘徊观望，不肯前进。贰师将军得胜回朝，沿途所经过的小国听说大宛攻破，都派他们的子弟随军进贡，朝见武帝，并作为质子。贰师攻打大宛，军正赵始成努力奋战，立功最多；上官桀敢于孤军深入，李哆善于出谋划策。汉军进入玉门的有万多人，军马一千多匹。贰师第二次出兵，军中并不缺粮，战死的士卒也不多，但是将领官吏贪污严重，大多不爱惜士兵，掠夺侵吞他们应得的粮饷衣物，因此死亡了很多。武帝因为他们万里迢迢去征伐大宛，非常辛苦，便不追究他们的罪过，封李广利为海西侯。又封亲手斩杀郁成王的骑士赵弟为新畤侯。拜军正赵始成为光禄大夫，上官桀为少府，李哆为上党太守。军官吏被任命为九卿的有三人，为诸侯相、郡守、二千石的有百多人，千石以下的千多人。自己要求从军的人得到的官职都超过他们原先的期望，带罪发到军中的人则减轻赏赐。给士兵的赏赐价值四万金。征伐大宛前后两次，共用了四年时间才罢兵。

汉军讨伐大宛，立昧蔡为宛王便撤走了。过了一年多，大宛

为执驱校尉，准备攻下大宛时选取最好的马。

于是贰师再次出兵，这次兵多势大，沿途小国没有不出来迎接的，并自动出粮食供给军队。到了仑头，仑头不降。攻打了几天，屠杀全城军民。从此往西，顺利到达大宛王城，汉兵到达的有三万人。大宛军队迎击汉兵。汉兵射退了他们，大宛军退入城中坚守。贰师将军的部队原来准备去攻打郁成，又怕耽误时间让大宛更生奸计，便先赶到大宛，挖断水源，使河水改道，这样一来，大宛就已经很忧愁困苦了。汉兵包围王城，攻了四十多天，攻破外城，俘获大宛贵人勇将煎靡。大宛人非常恐慌，退入内城。大宛贵人互相商议说："汉之所以攻打大宛，是因为国王毋寡隐藏好马，并杀了汉使。如果现在杀死国王毋寡并献出宝马，汉兵就会解围，如果那时还不解围，我们力战而死，也不晚啊。"大宛贵人都认为有理，共同杀死国王毋寡，派贵人拿着王头去见贰师将军，提出条件说："汉军不要进攻我们。我们把好马都献出来，听凭选择，并供给汉军粮食。如果不同意，我们把好马全部杀掉，而康居的救兵也快到了。救兵一到，我们在内，康居在外，与汉军决战。汉军好好考虑，该采取哪一种办法？"这时康居派人侦察汉军，见汉军势力强盛，不敢前来。贰师和赵始成、李哆等商议："听说大宛王城里新来一个秦人，会打井，城内存粮还很多。我们之所以来，是要杀首恶毋寡，毋寡的头现已送来，再不同意退兵，他们将坚守，如果康居等到汉军疲困时来救大宛，内外夹攻，汉军必然失败。"军官们都认为有理，便同意大宛的条件。大宛献出好马，让汉方挑选，并多出粮食供应汉军。汉军挑选好马几十匹，中等以下的马牡牝共三千多匹，立大宛贵人中早先热情接待汉使的昧蔡为大宛王，双方订立了盟约，然后罢兵。汉军终于没有进入大宛内城，就率领人马返回。

当初，贰师从敦煌西行，认为人多，沿途小国不能供给这样多的粮食，便分成几支部队，从南北道分进合击。校尉王申生、

军正，从前的浩侯王恢担任导军，李哆为校尉，节制军事。这一年，是武帝太初元年（公元前一〇四年）。当时关东蝗虫成灾，向西飞到了敦煌。

贰师将军的部队向西过了盐泽，途中小国惊恐，各自坚守城池，不肯供给粮食。汉兵攻打，不能迅速攻下。攻下了城可以得到粮食，几天攻不下的就放过赶路。等到达郁城，士兵到达的只几千人，都饥疲不堪。攻打郁城，郁成大败汉军，汉军伤亡惨重。贰师将军和李哆、赵始成等商议："连郁城这样的小城都攻不下，何况攻它们的王都呢？"便率领残兵回国。往来用了二年时间，回到敦煌，人马只剩下十分之一、二。派使者上书说："道路遥远，经常缺粮；士兵不怕打仗，只怕挨饿。兵力也太少，不能攻下大宛。请求暂时休兵，待补充人马后再去讨伐"。武帝听了，大怒，马上派使者到玉门阻拦，宣布命令说，军士如有敢进玉门的立即斩首！贰师惶恐，只得留住敦煌。

这年夏天，汉朝派 zhuó 野侯赵破奴率领骑兵二万多人攻击匈奴，全军覆没。公卿大臣们都建议停止攻打大宛，集中力量攻打匈奴。武帝业已下令征讨大宛，连大宛这样的小国都攻不下，那么，大夏等国就会轻视汉朝，而大宛宝马也绝不会来。乌孙、仑头等国更要轻蔑侮辱汉使了，这岂不被外国耻笑。于是查究说讨伐大宛最不利的邓光等人，赦免囚徒材官，增派各郡、国无赖少年和边郡骑兵，一年多时间，派出敦煌的兵马六万多，随军的小商贩还没有计算在内。牛十万头，马三万多匹，驴、骡、骆驼以万计。多带粮草，兵器弓箭充足，全国骚动，传说奉命讨伐大宛的，共有五十多个校尉。大宛王城中没有井，都是汲取城外的河水，于是汉朝派水工到城下截断河水，使城里人喝乏。又增派防边甲士十八万，在酒泉、张掖北部，设置居延、休屠二郡都尉以保卫酒泉，又征调全国七种服兵役的人，给贰师运送粮草。手推肩扛的人流一直连接到敦煌。同时任命两个善于识别马的人

家用蒲陶酿酒，富人家储存的酒多到万多石，存放几十年之久也不坏。爱喝酒是那些国家的风俗，马喜欢吃苜蓿。汉使将苜蓿种子带回来，于是武帝开始在肥沃的地里种苜蓿、蒲陶。后来天马多了，外国使者也来得多了，便在离宫别观周围都种上蒲陶、苜蓿，一望无涯。从大宛以西到安息，沿途的国家虽然语言不同，但风俗大体相同，能互相听懂彼此的话。这些国家的人眼窝深，胡须多，善于做买卖，斤斤计较分铢微利。他们的习俗尊重妇女，男人按女人所说的办事。这些地方都没有丝和漆，也不知道铸造铁器。直到汉使的随从士卒投降他们后，才教他们铸造兵器。他们得到汉朝的黄金白银，便铸制成器皿，不用来做货币。

汉使去西域的渐渐多了，便有许多使者的随行人员讨好武帝，说："大宛有好马在贰师城，藏起来不肯献给汉使"。武帝既然喜欢大宛马，听了这话情愿派壮士车令等携带千金和金马去买大宛王贰师城的好马。大宛已有很多汉的货物，大家商议说："汉离我国很远，并有盐泽险地阻隔，经过其中常有死亡，从它北边走有匈奴扰害，从它南边走又缺乏水草。加上沿途人烟稀少，缺食的地方很多。汉使来一批几百人，常因缺食而死去大半，这怎么能来大部队呢？汉朝不能把我们怎么样。再说贰师马，是大宛的宝马呀。"于是便不肯把马卖给汉使。汉使愤怒，大骂，捶碎了金马离去。大宛贵臣生气说："汉使太轻视我们了！"遣送汉使后，命令东部边境的郁成拦截攻杀汉使，抢去所带的财物。于是武帝大怒。曾经出使大宛的姚定汉等人上言大宛兵力薄弱，只要派出三千汉兵，用强弩射击，就能全部消灭大宛军队。武帝曾经派zhuó野侯赵破奴攻打楼兰，只率领七百骑兵先赶到，便俘获了它的国王，便认为定汉等人说得对，同时，想封宠姬李氏的亲戚为侯，便拜她的哥哥李广利为贰师将军，调动属国六千骑兵，以及各郡、诸侯国的无赖少年几万人，去讨伐大宛。因为希望到贰师城夺去宝马，所以称为"贰师将军"。赵始成为

一个姑娘给昆莫，昆莫把她立为左夫人。昆莫说："我老了"，便命令他的孙子岑娶以翁主为妻子。乌孙马多，富人家养马有多到四、五千匹的。

当初，汉使到安息，安息王派大将率领二万骑兵在东部边界迎接。东界距王都几千里。从边界到达王都，要经过几十座城市，人口很多。汉使返回时，安息派使者跟随汉使来观察汉有多大，把大鸟蛋和黎轩国擅长表演幻术的人献给汉武帝。还有大宛以西的小国欢潜、大益、大宛以东的姑师、于 tián、苏薤等国，也都派使者跟随汉使朝见武帝。武帝非常高兴。

汉使探寻黄河发源地，发现黄河源头出于 tián，于 tián 山上有很多玉石，汉使采取了一些回来，武帝查阅古代图书，把黄河发源的山称为昆仑山。

当时武帝正多次巡视海上，便带着全部外国使者一起出巡，专走人多繁盛的大都市，拿出大量财帛赏赐外国使者，准备丰厚的食、用物品供给他们，以显示汉朝的富饶强盛。于是大规模地举行摔跤、乐舞、杂技等技艺表演，演出许多精采节目，围观的人很多，武帝大行赏赐，真是酒池肉林。又让外国使者到处参观种种仓库中积存的财物，看看汉朝的领土多么广大，使他们又羡慕又惊异。再加这个幻术艺人的高度技巧，角抵杂技的不断改进提高，从此技艺表演日益兴盛。

西北各国使者，陆续来来去去。大宛以西诸国却都认为距汉朝很远，仍然骄横狂妄，是不能用礼义折服、笼络和驱使的。从乌孙以西到安息沿途的国家，因为接近匈奴，而匈奴曾经使月氏吃过苦头，它们心有余悸，所以匈奴使者拿着单于一封信来，各国都要传送食物，不敢怠慢，可是汉使到来，不出财帛就拿不到吃的，不买牲口就没有马骑。之所以出现这种情况，是因为各国距汉远，而汉朝的财物多，所以汉使必须买东西才能满足自已的需要，这也是因为他们害怕接待汉使而得罪匈奴。大宛周围的国

才回师。以后派使者，昆明夷又阻拦抢杀，终于不能通到大夏。但北道经过酒泉可以畅通大夏，使者既然多起来，外国也渐渐不喜欢汉朝的礼物，不稀罕汉朝的东西了。

自从博望侯因开辟通外国的道路而得到显贵的官位之后，曾经随他出使的官吏士卒都争先上书讲述外国稀奇古怪的事物和利害关系，要求出使。武帝认为这些国家极远，不是一般人愿去的，便接受他们的要求，授给使节杖，招募吏民也不查问来历，为他们配备人员派往外国，以扩大交往。这些使者往返之间，不能不侵吞财物，以及违背朝廷旨意，汉武帝因为他们习于犯法，便处以重罪，令他们用侵盗来的币物赎罪，这样逼使他们再求出使。这些人出使机会多，对犯法已不在意。其他官吏士卒也就吹嘘外国所有的奇珍异物，吹牛最大的授给节杖作正使，小一点的作副使，因此一些胡言乱语、没有品行的人都争先相仿效。这些使者都是穷人子弟，私吞皇帝叫他们携带的财物，想卖给外国人以饱私囊。外国人也厌恶汉使各人说的话轻重不实在，又考虑到汉兵太远不能来，便停止食物供给以困苦汉使。汉使绝粮挨饿，积怨日深，以至互相攻击。而楼兰、姑师这样的小国，正当交通要道，两国攻击抢劫汉使王恢等人特别厉害。匈奴奇兵又时常袭击出使西方国家的汉使。汉朝使者争相上言外国遭受灾害，都有城镇，兵力薄弱容易攻击。因此武帝派从骠侯赵破奴率领属国骑兵和各郡士兵共几万人，到达匈河水，准备攻打匈奴，匈奴都撤走了。第二年，进攻姑师，破奴率领轻骑兵七百多人首先赶到，俘获楼兰王，接着攻破姑师。于是显耀兵威以振慑乌孙、大宛等国。返回后，武帝封破奴为zhuó野侯。王恢屡次出使，被楼兰侵害，便向武帝报告，武帝发兵命令王恢辅助破奴攻破楼兰、姑师，武帝封恢为浩侯。于是从酒泉修筑亭障一直到达玉门。

乌孙以良马千匹做聘礼，迎娶汉女，汉武帝送宗室姑娘江都王刘建的翁主嫁给乌孙，乌孙王昆莫立翁主为右夫人。匈奴也嫁

多，病死。

乌孙使者看见汉朝人很多，也很富裕，回去报告国王，乌孙便更加重视汉朝。过了一年多，张骞派往大夏等国的使者都带着各国报谢的使者一起返回，于是西北诸国开始和汉朝往来了。但因张骞首先开辟西域，有崇高的威信，以后凡是派往西域的使者都称是博望侯的意思，以取信于外国，外国也因此信任他们。

自从博望侯张骞死后，匈奴听说汉朝联络乌孙，大怒，准备出兵攻打乌孙。汉派往乌孙，以及通过乌孙南部派往大宛、月氏的使者前后连续不断，乌孙于是害怕起来，派使者献马，请求娶汉皇室翁主，和汉结成兄弟关系。武帝同群臣商议，大臣们都说："必须先交聘礼，然后才遣送翁主。"当初，武帝用《易》书占卜，卜辞说："神马当从西北方来。"得到乌孙的好马，叫做"天马"。后来得了大宛汗血马，更加骏健，便改称乌孙马为"西极"，称大宛马为"天马"。汉朝开始在令居以西修筑城堡，首先设置酒泉郡来联络西北诸国，于是加派使者去安息、奄蔡、黎轩、条枝、身毒等国。而武帝特别喜欢大宛马，使者在道路上往来不绝。这一批批的出使外国的汉使，多则几百人，少则百多人，每人所携带的财物大都和博望侯当时带的一样多。以后因使者对西域的情况比较熟悉，派的人数愈来愈少，带的财物也相应减少了。大概汉朝每年派遣使者多则十多批，少则五、六批，最远的要八、九年才能返回，近的几年就可以回来。

这时汉朝已经灭了南越，蜀郡西南夷都震惊，向地方官吏请求归属朝廷。于是武帝设置益州、越嶲、牂柯、沈黎、汶山等郡，想把这些地区连接起来向前通到大夏。便在一年之中派遣柏始昌，吕越人等十几批使者，从这些新设置的郡出发去大夏，但都又受阻于昆明，被土人杀害，夺去财物，终究不能通到大夏。于是汉朝发动三辅罪人，加上巴、蜀士兵共几万人，派郭昌、卫广两将军率领前往讨伐截杀汉使的昆明夷，斩杀和俘虏了几万人

右臂。既联合了乌孙，那他西面的大夏等国都可以招来作为汉朝的外臣。”武帝认为说得对，便任命张骞为中郎将，率领三百人，每人配备两匹马，赶着牛羊万余头，带着价值千万的金银丝绸，同时派了多名持有节杖的副使，如果道路通畅可以派遣使臣，就派到乌孙以外的地方去。

张骞到了乌孙，乌孙王昆莫接见汉使的礼节跟匈奴单于一样，张骞十分羞愤，他知道蛮夷贪财，便说："皇帝赐财物给大王，大王如不拜谢，我们就原物带回啦。”昆莫起身拜收赐物，其他礼节仍照旧。张骞传达武帝意旨说："乌孙如能东迁原浑邪王土地，那么，汉朝皇帝将送翁主作昆莫的夫人。”这时乌孙国已经分裂，王已衰老，又远离汉朝，不知道汉朝究竟有多大，平素服属匈奴的时间已很久了，而且离匈奴又近，大臣们都畏惧匈奴，不愿迁移，国王也不能独断专行。张骞因此得不到解决问题的要领。昆莫有十几个儿子，他的次子名叫大禄，能力很强，善于统率军队，率领一万多骑兵住在别处。大禄的哥哥是太子，太子有个儿子叫岑娶，而太子却早死了。临死前父亲昆莫请求说："我死后，必须立岑娶为太子，不要让别人代替他。”昆莫哀怜他便应允了，终于立岑娶为太子。大禄因为自己没有当上太子而愤怒，便召集他的兄弟们，率领部队反叛，图谋攻打岑娶和昆莫。昆莫年老，经常担心大禄杀死岑娶，便拨给岑娶一万多骑兵，让他另住一处，昆莫也拥有一万多人马保护自己。从此，国家部众分为三部分，大体上仍由昆莫出面管理，昆莫也不敢专断和张骞订立契约。

张骞于是便分别派遣副使出使大宛、康居、大月氏、大夏、安息、身毒、于 tiàn 、于 tiàn 和其他邻近国家。乌孙派向导和翻译送张骞回国，张骞跟乌孙派去汉朝报谢的使者几十人、马几十匹一道动身，乌孙便命令这些使者观察汉朝，了解它有多大。

张骞回国后，武帝拜他为大行，进入九卿的行列，过了一年

汉朝打算通西南夷，因为花费太多，道路又不通，就停止了。待到张骞说可以和大夏来往时，才又着手进行通西南夷的活动。

张骞以校尉的身分随大将军卫青出击匈奴，由于他知道有水草的地方，卫青的军队才没有感到困乏，于是武帝封张骞为博望侯。这年是元朔六年（公元前一二三年）。第二年，张骞被任命为卫尉，和李广将军一起从右北平出击匈奴。匈奴围攻李将军部队，汉军伤亡很多；张骞因没有按时到达指定地点致使李将军失利，被判处死刑，用钱赎罪降为平民。这年，汉朝派骠骑将军霍去病攻破匈奴驻西域部队几万人，追击到祁连山。第二年，匈奴浑邪王率领臣民投降汉朝，于是金城、河西两郡以西沿南山到盐泽一带地区已没有匈奴人。匈奴有时也派侦察人员来到这个地区，但毕竟很少了。又过了二年，汉军把匈奴单于从漠北赶走了。

以后武帝又屡次向张骞询问大夏等国的情况。这时张骞已失去侯爵，便乘机向汉武帝建议："臣被拘留在匈奴时，听说乌孙王号称昆莫，昆莫的父亲，在匈奴西边建立小国。匈奴攻杀了他的父亲，昆莫出生后被丢弃在野地里，不料乌鸦衔着肉在他头上飞旋，母狼去用奶汁喂养他。单于知道后十分惊奇，认为有神帮助他，便收养了他。到了壮年，单于让他率兵打仗，屡建功勋。单于又把他父亲原有的臣民交给昆莫，命令他长期驻守西域。昆莫收抚臣民，攻打附近的小城国，统率士兵几万人，惯于攻战。单于死后，昆莫便率领部众移迁远处，独立自主，不肯去朝见匈奴。匈奴派遣奇兵袭击，不能取胜，以为昆莫有神支持而避开他，因而只采用笼络手段，不大进攻乌孙。现在单于刚被汉击败，原先浑邪王驻地空旷无人。蛮夷有贪图汉朝财物的习惯，现在如果趁这个好机会用厚礼贿赂乌孙，招他们向东迁居到原先浑邪王的领地，跟汉朝结为兄弟，按当前的形势来看乌孙大概会听从我们的意见，他们听从我们的意见行事，那就等于斩断匈奴的

王母，但不曾看见。

大夏在大宛西南二千多里的阿姆河南岸。国人世代定居，建有城郭房屋，风俗和大宛相同。国内没有大君长，处处城镇设置小君长。他们兵力很弱，怕打仗。擅长贸易。大月氏西迁时，打败大夏，大夏人都臣服于大月氏。大夏人多，约有一百多万。首都叫做蓝市城，有市场买卖各种货物。大夏的东南有身毒国。

张骞说："臣在大夏时，见到邛竹杖蜀布。便问：'从哪儿得来的？'大夏国人说：'我们的商人从身毒买来的。身毒在大夏东南大约几千里处。那儿的人世代定居，国土面积和大夏一样大，但地势低湿，夏季炎热。那儿的人骑象打仗。这个国家濒临大河。'按臣张骞的估计，大夏距汉一万二千里，位于汉的西南。如今身毒国又位于大夏东南几千里，有蜀郡出产的物品，这就说明它距蜀郡不远了。现在出使大夏，如从羌地中经过，道路艰险，羌人又不愿意；稍往北，就会被匈奴抓住；如从蜀郡去，路程既近又没有寇贼侵害。"武帝已经听说大宛和大夏、安息等国都是大国，出产许多珍贵物品，人民世代定居，大体上和中国一样以农为业，但兵力较弱，珍视汉的财物；大宛北边有大月氏、康居等国，兵力较强，可用赠送财物的办法，使它们为求利而来朝见。而且，如果真能用礼义使它们归顺，就会扩展土地万里，通过好几次辗转的翻译，招致远方异国的人，使汉朝的威力和恩德传遍天下。武帝想到这里，很高兴，认为张骞说得有道理，便命令张骞从蜀、犍为两郡派遣远行的使者，分四路同时出发，一路出 màng、一路出 rǎn、一路出徙、一路出邛、僰，都走了一、两千里。其中，北路受阻于氐、zuó，南路受阻于嶲、昆明。昆明这些地方没有君长统领，土人习于抢掠，总是杀害抢劫汉朝使者，因而这条路始终不能通过。可是听说昆明以西约千多里处有个骑象的国家，叫做滇越，蜀郡贩卖违禁物品的人间或有到那儿去的，于是汉朝为了寻找去大夏的道路便先和滇国来往。早先，

移，风俗和匈奴相同。士兵有几万人，勇敢善战。早先臣服于匈奴，到强盛起来以后，仅接受匈奴的约束，不愿再去朝会单于。

康居在大宛西北方约二千里处，是游牧国，与月氏的风俗大体相同。士兵有八、九万人。跟大宛相邻。国很小，南边受月氏控制，东边受匈奴控制。

奄蔡在康居西北约二千里处，是游牧国，与康居的风俗大体相同。士兵有十多万人。地当无边无际的大湖，大概就是北海罢。

大月氏在大宛西南约二、三千里，住在阿姆河北岸。它的南面就是大夏，西南是安息，北面是康居。它是游牧国，随牲畜迁移，跟匈奴的风俗相同。士兵约有一、二十万。早先强盛，轻视匈奴，到冒顿立为单于后，率兵攻破月氏，到匈奴老上单于在位时，攻杀月氏王，把他的头做饮器。早先月氏住在敦煌、祁连之间，被匈奴打败以后，便远逃，过大宛，向西进攻并臣服了大夏，便在阿姆河北岸立都，营建王庭。其余不能远去的小股月氏人，便接受南山羌族的保护，称为小月氏。

安息在大月氏西南约几千里处。国人习惯于修建城郭世代居住，以农耕为业，种植水稻、小麦，出产蒲陶酒。城镇建筑形式如同大宛。它通辖大小城市几百座，领土方圆几千里，是西域最大的国家。它对着阿姆河，有贸易市场，人民用车和船运载货物做生意，来往邻近的国家，有时竟远去几千里远的地方。这个国家把白银铸成钱币，钱上有国王的头像，国王死了便另铸新钱，照刻新王的头像。安息人在皮革上书写横行文字来记事。它的西面是条枝，北面有奄蔡、黎轩。

条枝在安息以西几千里的地方，对着西海。气候暑热潮湿。人民以耕田为业，种植水稻。国内有一种大鸟，产的蛋象 wùng 那样大。人口很多，处处有小君长，安息役使他们，作为臣服于自己的外国。条枝国人擅长戏法。安息长老传说条枝有弱水、西

内，这里土地肥沃，很少有外敌侵犯，思想上满足于眼前的安乐，又认为他们离汉朝太远，竟没有心思向匈奴报仇了。张骞从月氏到大夏，虽然经过多次联系，终于得不到月氏方面关键性的答复。

张骞在月氏住了一年多，动身返回汉朝，靠着南山走，打算通过羌族住地回长安，不料又被匈奴抓住。扣留了一年多，单于死了，左谷蠡王领兵打败太子，自立为单于，国内大乱，张骞带着匈奴妻子和堂邑父一起逃回汉朝。汉武帝拜张骞为太中大夫，堂邑父为奉使君。

张骞性格坚毅，是宽洪大量，诚实不欺的人，匈奴等族的人都很喜欢他。堂邑父原是匈奴人，擅长射箭，每到穷困不堪时，便射猎飞禽走兽充饥。当初，张骞出发时带领了一百多人，一去十三年，只有他和堂邑父两人回来。

张骞亲自到过的有大宛、大月氏、大夏和康居等国，而经别人传述了解到旁边五、六个大国的情况，回国后，全部向武帝作了汇报，他说：

大宛在匈奴的西南方，在汉朝的正西方，距离汉朝大约一万里。大宛人世代定居，以农耕为业，种植水稻、小麦。产葡萄酒。有很多好马，马出汗颜色似血，它们属天马子种。国内建有城郭房屋。统辖大小七十多座城镇，人口约几十万。这个国家的士兵使用弓、矛，善于骑射。大宛北面是康居，西面是大月氏，西南面是大夏，东北面是乌孙，东面是于tiàn、于tiàn。于tiàn以西地区，水都向西流，注入西海；于tiàn以东地区的水都向东流，注入盐泽。盐泽的水成为暗流在地下潜行，暗流的南端就是黄河的源头。河多产玉石，黄河流入中国。楼兰、姑师两国有些城市，就面对着盐泽。盐泽距长安约五千里。匈奴西部部众已住到盐泽以东，直到陇西长城，南面接近羌地，阻隔着汉朝去月氏、大宛的道路。

乌孙在大宛东北约二千里，是游牧国，随着牲畜随水草迁

《史记》卷一百二十三

《大宛列传》第六十三

大宛的事迹，始见于张骞。张骞是汉中人。汉武帝建元年间作郎官。这时武帝询问匈奴投降的人，他们都说匈奴打败了月支王，把月氏王的头做饮器，月氏人远逃，经常怨恨匈奴想要复仇，你们何不和月氏一起攻击匈奴。汉朝正准备消灭匈奴，听到这些话，便要向月氏派遣使者。要去月氏，必须经过匈奴的领地，因而招募能够完成使命的人。张骞以郎官身分应募，出使月氏，和堂邑氏胡奴甘父一道出陇西。他们路经匈奴领地，被匈奴抓住，押送到单于面前，单于扣留他们，说："月氏在我们的北面，汉朝凭什么把使者派到那里去呢？那么，我们要派使者去越，汉朝肯让我们去吗？"匈奴扣留张骞十多年，给他娶了妻，有了孩子，但张骞一直持着汉朝的使节杖，从没放弃过。

在匈奴国内住久了，看管渐渐松懈，张骞便和他的部属逃向月氏，往西走了几十天到达大宛国。大宛国王听说汉朝富有财物，早想往来友好而不能实现，因此见了张骞，很高兴，问道："你准备去哪？"张骞回答说："我为汉朝出使月氏，被匈奴挡住去路。如今逃了出来，请大王派人引路送我去月氏，如果能够到达，完成使命回到汉朝，汉朝将送无数的财物酬谢大王。"大宛觉得不错，便送张骞西行，并派人领路，安排食宿，送到康居国，康居国又派人把他们送到大月氏。大月氏王已被匈奴所杀，国人立他的太子为王。这时，月氏已经征服大夏，住在大夏国

司 马 迁

[redacted]

《史记，大宛传》

（征求意见稿）

新疆大学科研处二十四史资料辑译组

1983年　1月

ba，“弥”应读为bï。土耳其学者阿·扎基·瓦勒底·吐干在他的《突厥史入门》中也说：“公元前在天山中部居住的乌孙人的首领，根据汉文材料，叫kun—bak（或kun—bi）他可能是kun（Hun匈奴）任命的一个伯克（bak、bey）（见该书159页）。据此，我们将昆莫译作kunbak。又如匈奴左右谷蠡王，“谷”服虔及颜师古注都读作“lu”，“谷蠡”读作“luli”，突厥语中没有相似的词汇，但如读作“guli”，则是“手”的意思（kol）。左右谷蠡王即左手王，右手王，这与其它突厥语民族的习惯也是吻合的，所以，我们没有采用服虔和颜师古的注，而译为“kol”。

在翻译过程中，我们就自己的水平，作了一些必要的注释（卡片），现在选择各种不同类型的卡片附后，供同志们下一步工作时参考。

新疆大学科研处

二十四史中亚资料辑译组

二十四史中官名繁多，同一官名，如尚书，历代职掌不同；同一职务，如全国最高军事长官，历代官称不同，而且官制变动频繁，仅就西汉而言，在景帝中元及武帝太初时，曾作了两次较大的变革，因之，同一职务，在西汉的不同时期，官称也不同。如何准确加以注释，而又不失于繁芜，我们尚未能很好地解决。在西汉庞杂的官名中，可以区分为三种类型：第一，有实际职掌的官名，如丞相、太尉、御史大夫等；第二，表示等级高低的爵名，在西汉为二十等爵，如列侯、关内侯等；第三，不同于以上两种情况的一些称号，如骠骑将军、强弩将军、伏波将军、游击将军、鹰击司马等，它们既非官名，也非爵名，只不过是皇帝临时给某一将军授与的一种称号。对第一类我们用 əmal 表示，对第二类我们用 ünvan 表示，第三类我们暂时用 nam 表示。这样做不知是否妥当。

在官名的翻译中，我们尽可能译为维语中相应的官名，实在无法找到相应的官名时则直译，然后加注说明。但在翻译时，除采用维语的官名外，也采用了不少阿拉伯语官名，波斯语官名，体系比较复杂。怎样解决比较恰当，我们希望同志们能提出意见。

目前比较困难的是在地名的翻译、注释上，我们虽然力图反映国内外当前的研究成果，但由于水平及资料的限制，很难达到这一要求。有一些地名（或国名）如条枝、犁 xuān 等，长期聚讼不决，我们也很难作出自己的判断，只好略加说明，然后择一而从。

二十四史中亚资料中有一些词汇，是从当时某一兄弟民族语言（主要是突厥语系的语言）汉译过去的，在翻译成维吾尔文时应尽可能还原成原来的词汇。这方面我们作了一些尝试，但需作进一步研究。如乌孙首领昆莫，亦译作昆弥。“莫”，《华韵》、《韵会》作莫白切，音陌。古突厥语bǎn（现代土尔克语亦作bǎn），现代维吾尔语作mān、man。在汉译时，常把“b”译为“m”（参见刘义棠《维吾尔研究》115—121页），故“莫”应读为

前言

二十四史中保存了丰富的中亚史料，是研究中亚历史最基本最系统的文献资料之一，中外学者都极为重视。因之，将二十四史中有关中亚资料翻译成维吾尔文出版，是一件具有极大学术价值的工作，它对我国中亚史的研究，必将作出积极的贡献。

为了落实这一任务，我校科研处在一九八一年六月召集有关人员进行研究，组成了二十四史中亚资料辑译小组，具体负责这一工作。九月，辑译小组经过一段时间的准备，聘请校内外有关同志首先将《史记》、《汉书》、《后汉书》中有关中亚的传记二十二篇约四十万字翻译成维吾尔文。现在译稿大部分已经完成，正组织进行审定。

这一工作，不是单纯的文字翻译，它本身是具有相当深度的科学研究，难度较大，加之我们水平有限，经验缺乏，工作中存在不少有待解决的问题。为了进一步提高译稿质量，现将《史记》中的《大宛传》、《汉书》中的《卫青、霍去病传》印出，同时，将我们的作法及存在的问题，作一简要介绍，以便广泛听取同志们的意见，研究改进的措施。

在这一段工作过程中，我们感到，一般的古汉语语言方面的障碍，还是比较容易克服的。困难在于汉字读音以及一些官名、地名、族名、国名等的翻译、注释和一些从当时某一兄弟民族语言汉释过去的词汇的还原上。

汉字读音，古今变化很大。我们目前缺乏这方面的专门知识，必须设法解决。

司马迁．班固

《史记，大宛传》
《汉书，卫青、霍去病传》

（征求意见稿）

5

新疆大学科研处二十四史资料辑译组

一九八三年月一月